

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ

Εισαγωγή

Το Μακεδονικό πρόβλημα εμφανίζεται ως το πιο πρόσφατο ελληνικό εθνικό θέμα, με διάρκεια ζωής 28-29 χρόνια, ξεκινώντας από το 1990 ή το 1991. Όμως, στην πραγματικότητα, είναι το παλαιότερο σε σύγκριση με τα άλλα σημερινά εθνικά θέματα. Επιπλέον είναι ένα ζήτημα πολύ πιο σύνθετο, με πολύ περισσότερα εμπλεκόμενα μέρη: τρεις Μακεдонίες και τους πληθυσμούς τους σε τρεις γειτονικές χώρες, τέσσερα κράτη (Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία/Γιουγκοσλαβία και πΓΔΜ) και εκατέρωθεν εθνικές μειονότητες ή εθνοτικές ομάδες.¹

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, το Μακεδονικό ως πρόβλημα εστιάζεται κατά κύριο λόγο στις διαφορές μεταξύ Αθήνας και Σκοπίων και Σόφιας και Σκοπίων. Δεν πρόκειται τόσο για μία σύγχρονη κλασική διακρατική διένεξη, συνοριακή ή άλλη, αλλά κατά κύριο λόγο για έντονη συμβολική σύγκρουση εθνικών ταυτοτήτων και εθνικών αφηγήσεων. Στην περίπτωση Αθήνας-Σκοπίων, τα δύο μέρη έχουν φτάσει στο σημείο να συζητάνε, και μάλιστα στα σοβαρά, και να συγκρούονται όχι μόνο για το σήμερα ή για το χθες (για το τι συνέβη από το 1878 μέχρι το 1949), αλλά ακόμη και για το ποια ήταν η εθνοτική σύσταση των αρχαίων Μακεδόνων και ποιοι δικαιούνται να οικειοποιηθούν την κληρονομιά του Φιλίππου και του Μεγάλου Αλέξανδρου.

Η διένεξη Σκοπίων-Σόφιας αποτελεί και αυτή σύγκρουση εθνικών ταυτοτήτων/αφηγήσεων και είναι στην ουσία ακόμη πιο βαθειά από τη

1. Στο κεφάλαιο αυτό, προκειμένου να μη θιγούν οι ελληνικές ευαισθησίες, η γειτονική χώρα θα αποκαλείται πΓΔΜ, οι δε κάτοικοι της χώρας αυτής (πλην των Αλβανών) θα αποκαλούνται Σλαβομακεδόνες ή «Μακεδόνες» με εισαγωγικά. Όσο για τις εθνοτικές-γλωσσικές ομάδες ή μειονότητες στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία, θα ονομάζονται σλαβομακεδονικές ή ενίοτε στην ελληνική περίπτωση σλαβικές ή σλαβόφωνες.

διαφορά Αθήνας-Σκοπίων και από τη φύση της ακόμη πιο δύσκολη στην επίλυση. Εδώ δεν τίθενται στο τραπέζι ο Μέγας Αλέξανδρος και οι αρχαίοι Μακεδόνες, αλλά τίθεται επί τάπητος η 1^η Μεσαιωνική Αυτοκρατορία της Βουλγαρίας επί Τσάρου Σαμουήλ, η Κυριλλική γραφή, τα Εκκλησιαστικά σλαβονικά, με τους πρώτους να τα θεωρούν όλα «μακεδονικά» και τους δεύτερους να απορρίπτουν την ύπαρξη των «Μακεδόνων» ως έθνους και των «μακεδονικών» ως γλώσσας ξεχωριστής. Οι Βούλγαροι θεωρούν τα «μακεδονικά» μία βουλγαρική διάλεκτο, δηλαδή όπως ήταν πριν 100 χρόνια. Επιπλέον, θεωρείται βουλγαρικό και το μεσαιωνικό ιστορικό παρελθόν που επικαλούνται οι «Μακεδόνες», καθώς αυτό αποτελεί τον κύριο πυλώνα, την καρδιά, της βουλγαρικής ιστορικής ταυτότητας, κληρονομιάς και εθνικής ιστορίας. Ακόμη, έντονη σύγκρουση εθνικών ιστορικών αφηγήσεων υπάρχει και για το τι συνέβη και εν ονόματι τίνος συνέβησαν τα γεγονότα στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1892-1903, την χρυσή εποχή του αγώνα των βουλγαρόφωνων κατά της Υψηλής Πύλης. Παρά το γεγονός ότι η σύγκρουση Σκοπίων-Σόφιας είναι βαθύτερη και πιο συνολική απ' ό,τι μεταξύ Αθήνας και Σκοπίων, οι δύο κυβερνήσεις τα έχουν καταφέρει μέχρι σήμερα καλύτερα από την Αθήνα και τα Σκόπια στο να βρουν ένα *modus vivendi*. Γιατί άραγε; Μήπως γιατί γλωσσικά και εθνοτικά είναι συγγενείς λαοί και όχι αλλότριοι, όπως οι Έλληνες και οι Σλαβομακεδόνες; Ωστόσο, η γλωσσική και εθνοτική συγγένεια δεν διευκόλυνε άλλους νοτιοσλαβικούς λαούς στις μεταξύ τους σχέσεις, όπως τους Σέρβους και τους Κροάτες.

Η αιχμή του δόρατος της σημερινής διένεξης Αθήνας-Σκοπίων είναι βέβαια το όνομα Μακεδονία, που άπτεται της ελληνικής και της σλαβομακεδονικής ιστορικής ταυτότητας και κληρονομιάς και ως εκ τούτου διαθέτει έντονη συναισθηματική φόρτιση. Επιπλέον, στην Ελλάδα, το όνομα θεωρείται ότι υποκρύπτει επεκτατικές ή άλλως αλυτρωτικές τάσεις στην ελληνική Μακεδονία, κάτι που ενισχύεται και από τα περί «μακεδονικής μειονότητας» στην ελληνική Μακεδονία, την ύπαρξη της οποίας η Αθήνα αρνείται έως σήμερα να αναγνωρίσει.

Οι βόρειοι γείτονές μας, λένε οι Έλληνες σχεδόν όλων των πολιτικών αποχρώσεων, πλαστογραφούν την ιστορία, προσπαθώντας να οικειοποιηθούν μία ταυτότητα και μία κληρονομία που δεν τους ανήκει και με την οποία δεν έχουν καμία απολύτως σχέση, αφού είναι Σλάβοι και όχι απόγονοι των αρχαίων Μακεδόνων Ελλήνων. Κατά την πιο σκληρή αρχική ελληνική γραμμή (των ετών 1990-1995), που ακόμη έχει πάρα πολλούς οπαδούς στην Ελλάδα, οι αυτοαποκαλούμενοι «Μακεδόνες» δεν υφίσταται καν ως έθνος· αποτελούν σλαβόφωνους βουλγαρικής καταγωγής που

ο Τίτο επινόησε και κατασκεύασε αυθαίρετα το 1944-1950 ως δήθεν νέο έθνος, για να αποτρέψει την ένωση της περιοχής αυτής με τη Βουλγαρία. Και δεν υπάρχει μακεδονική γλώσσα· πρόκειται για βουλγαρικά, για βουλγαρική διάλεκτο που κατασκευάστηκε ως νέα σλαβική γλώσσα από το καθεστώς του Τίτο, με την προσθήκη σερβοκροατικών λέξεων (και ως προς τα δύο αυτά σημεία, εξυπακούεται, συμφωνούν οι περισσότεροι Βούλγαροι με τους περισσότερους Έλληνες). Κατά συνέπεια, Μακεδόνες θεωρούνται και μπορούν να αποκαλούνται μόνο οι Έλληνες που ζουν στη βόρεια Ελλάδα, και Μακεδονία είναι μόνο μία: η ελληνική, γνωστή παλιότερα (στον 19^ο αιώνα) και ως «ιστορική Μακεδονία».

Ωστόσο, τα άλλα κράτη και οι λαοί τους (πλην των βαλκανικών) δυσκολεύονται να κατανοήσουν τις ελληνικές ευαισθησίες και τους ελληνικούς φόβους. Αυτό συμβαίνει για τουλάχιστον τέσσερις λόγους.

Πρώτον, οι άλλες χώρες και οι κυβερνήσεις τους (ειδικά οι ΗΠΑ, τα κράτη-μέλη της ΕΕ και οι άλλες δυτικές χώρες) αδυνατούν να αντιληφθούν πώς μία τόσο μικρή, φτωχή και αδύναμη χώρα, όπως η πΓΔΜ, με σχεδόν ανύπαρκτες ένοπλες δυνάμεις και εξοπλισμούς (ειδικά στη δεκαετία του 1990), μπορεί να απειλεί την Ελλάδα που είναι θωρακισμένη ως τα δόντια (εντυπωσιακό πολεμικό ναυτικό και αεροπορία, τεθωρακισμένα, σώματα ειδικά εκπαιδευμένα κ.λπ.). Έτσι κατέληξαν να θεωρούν τους Έλληνες, ειδικά κατά τη δεκαετία του 1990 (τότε που η Αθήνα αρνιόταν πεισματικά την ονομασία Μακεδονία, τα παράγωγά της ή τη σύνθετη ονομασία) στην καλύτερη περίπτωση γραφικούς ή παιδαριώδεις και, στη χειρότερη, σφετεριστές ή, ακόμη, και καλυμμένα επεκτατικούς.

Δεύτερον, τα άλλα κράτη έχουν υπόψη τους πολλές παρεμφερείς περιπτώσεις ανά τον κόσμο, κοινής ονομασίας μεταξύ μίας χώρας και της περιοχής μίας άλλης γειτονικής χώρας, π.χ. Μογγολία και Μογγολία στην Κίνα, Μεγάλη Βρετανία και Βρετανία στη Γαλλία, Δουκάτο του Λουξεμβούργου και επαρχία του Λουξεμβούργου στο Βέλγιο, Μολδαβία στη Ρουμανία και Μολδόβα ή περιπτώσεις με σύνθετη ονομασία μεταξύ γειτονικών χωρών, π.χ. Μπαγκλαντές (χώρα των Βεγγάλων) και Δυτική Βεγγάλη στις Ινδίες, Αζερμπαϊτζάν και Ανατολικό Αζερμπαϊτζάν στο Ιράν, Ιρλανδία και Βόρεια Ιρλανδία, Μεξικό και Νέο Μεξικό κ.ά. Αναρωτιούνται, λοιπόν, προς τι το Μακεδονικό από το 1991 μέχρι σήμερα ως άλυτη διένεξη, με αρχικά την Ελλάδα και μετά την πΓΔΜ να μη δέχονται μία σύνθετη ονομασία;

Τρίτον, τα περισσότερα κράτη, και αναμφιβόλως τα φιλελεύθερα δυτικά κράτη, θεωρούν τον αυτοπροσδιορισμό ως αναφαίρετο ανθρώπινο και μειονοτικό δικαίωμα και, σε επίπεδο λαών, πτυχή της θεμελιώδους αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών. Κατά συνέπεια είναι πολύ δύσκολο

να αποδεχθούν ότι ένα ξένο κράτος μπορεί να επιβάλει το όνομα της επιλογής του σε ένα άλλο κράτος ή να συναποφασίζει ή να βάζει βέτο στο όνομα μίας άλλης χώρας· στο πώς ένα άλλο κράτος και ο λαός του θέλει να ονομάζεται.

Τέταρτον, στις περισσότερες άλλες χώρες, και ειδικά στις δυτικές, τα ιστορικά δίκαια που φτάνουν μέχρι τον αρχαίο κόσμο τούς φαίνονται ακατανόητα και δείγμα προγονοπληξίας (πιο κατανοητά φαίνονται σε λαούς με πιο μακριά ιστορία, όπως οι Κινέζοι που έχουν ένα παρεμφερές πρόβλημα με τη Μογγολία, ως προς το σε ποιον ανήκει ο Τζένγκις Χαν). Σε ό,τι αφορά στην ταυτότητα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και της Μακεδονίας δεν υπάρχει ομοθυμία μεταξύ των επιστημόνων· κάτι που αποτυπώνεται και στα περισσότερα σχολικά εγχειρίδια στο εξωτερικό, με αποτέλεσμα στη Δύση να μην είναι πάντα πειστικά τα ελληνικά επιχειρήματα που βασίζονται στη λογική της ταυτότητας και της ιστορίας.²

Πάντως, όσο περνάει ο καιρός και δεν επιλύεται το θέμα της ονομασίας τόσο εδραιώνεται διεθνώς το σκέτο «Μακεδονία» ή «Δημοκρατία της Μακεδονίας» ως η ονομασία της χώρας αυτής. Ωστόσο, αν στην καθοριστική πρώτη δεκαετία της διένεξης ευθυνόταν, όπως θα δούμε, η ελληνική κυβέρνηση για το αδιέξοδο, μετά επί μία δεκαετία, από το 2006 μέχρι τον Ιανουάριο του 2016, ευθυνόταν η κυβέρνηση της πΓΔΜ υπό τον Νικόλα Γκρούεβски, τον αρχηγό του εθνικιστικού κόμματος VMRO-DPMNE (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση - Δημοκρατικό Κόμμα για τη Μακεδονική Εθνική Ενότητα).³ Δηλαδή η αρχική αδιαλλαξία της μίας πλευράς, της ελληνικής, επέφερε –έδωσε έδαφος ή εξέθρεψε– την αδιαλλαξία της άλλης πλευράς, που ως μικρότερη και νεότερη χώρα ήταν από τη φύση της πιο ανασφαλής, με αποτέλεσμα να μη δέχεται κανένα συμβιβασμό, αφού είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα εκληφθεί από τους κατοίκους της χώρας αυτής (εννοείται από τους Σλαβομακεδόνες και όχι από τους Αλβανούς) ως εξευτελιστικός, με το εξής σκεπτικό: πού ακούστηκε να αλλάξουμε την εθνική ταυτότητα που εμείς επιλέξαμε πριν τρία τέταρτα του αιώνα;

Πιο πρόσφατα, από τις 31 Μαΐου του 2017, το κλίμα στις σχέσεις Ελλάδας-πΓΔΜ καλυτέρευσε, με την κυβέρνηση του Ζόραν Ζάεφ, ηγέτη της Σοσιαλδημοκρατικής Ένωσης Μακεδονίας (σε συνεργασία με το αλβανικό κόμμα Δημοκρατική Ένωση για την Ολοκλήρωση υπό τον Αλί Αχμέτι),

2. Βλ. για το ζήτημα αυτό τα ακόλουθα έργα ιστορικών της αρχαιότητας: Hammond 1967, 37-8, 59, 534, 575. Borza 1990, 77-97. Hornblower 2008, 55-8. Xydopoulos 2010 [2008], 56-63. Βλ. επίσης τα έργα μη ιστορικών της αρχαιότητας: Poulton 1995, 13-15, 24. Drezov 1999, 48-9.

3. Κοπά 2010, 124.

με υπουργό Εξωτερικών τον Νικόλα Ντιμιτρόφ, ο οποίος είχε χρηματίσει πρέσβης στη Ουάσινγκτον και διαπραγματευτής παλαιότερα για το όνομα.⁴ Θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να τονιστεί ότι η πρωτοβουλία για επίλυση της διένεξης για την ονομασία (*the Macedonia naming dispute* όπως έχει καταχωρηθεί διεθνώς) προήλθε αποκλειστικά από την πλευρά των Σκοπίων που φάνηκαν ειλικρινώς διατεθειμένα να αλλάξουν την πορεία των προκατόχων τους στην εξουσία και όχι από την Ελληνική Κυβέρνηση· απλούστατα η Αθήνα δεν μπορούσε να πει όχι σε μία τόσο ανέλπιστη πρωτοβουλία της άλλης πλευράς (ανέλπιστη γιατί όσο περνάει ο καιρός και δεν επιλύεται η διαφορά για το όνομα, τόσο καθιερώνεται, όπως είπαμε, το όνομα «Μακεδονία»);⁵

Πάντως, όπως και να έχουν τα πράγματα, είναι η πρώτη φορά, μετά τις προσπάθειες για επίλυση που είχαν γίνει το 2000-2001 επί κυβέρνησης Κώστα Σημίτη, που παρουσιάζεται ένα «παράθυρο ευκαιρίας» για επίλυση του ζητήματος του ονόματος.⁶ Οι συνομιλίες ξεκίνησαν στα μέσα Ιανουαρίου 2018 και λαμβάνουν χώρα σε δύο επίπεδα: στα πλαίσια της παλαιότερης μεσολάβησης του Μάθιου Νίμιτς (Matthew Nimetz), του ειδικού αντιπροσώπου του ΟΗΕ για τη διένεξη για την ονομασία, που ενεργοποιήθηκε ξανά, και κυρίως διμερώς, μεταξύ των δύο πλευρών. Στην ανεπίσημη συνάντηση στο Νταβός μεταξύ Αλέξη Τσίπρα και Ζόραν Ζάεφ (24 Ιανουαρίου 2018) που έγινε σε καλό κλίμα, αποφασίστηκε η λύση να βρεθεί στα πλαίσια διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο υπουργών Εξωτερικών, υπό την προσωπική επίβλεψη των δύο πρωθυπουργών.⁷

Εξυπακούεται ότι, για να μη χαθεί η νέα αυτή ευκαιρία, θα πρέπει να υπάρχει διάθεση για υποχωρήσεις και από τις δύο πλευρές και επίσης να μπορέσουν και οι δύο κυβερνήσεις να τιθασεύσουν τους εκατέρωθεν εθνι-

4. Συνέντευξη Ντιμιτρόφ σε Αλέξη Παπαχελά, *Η Καθημερινή* (14-6-2017). Ντιμιτρόφ δηλώσεις στις Βρυξέλλες, *Εφημερίδα των Συντακτών* (17-6-2017). Δηλώσεις Ζάεφ, *Το Έθνος* (13-11-2017). «Λύση στο επόμενο εξάμηνο για την ονομασία προσδοκά η ΠΓΔΜ», *Εφημερίδα των Συντακτών* (7-12-2017). Οι πληροφορίες που έχω από ανθρώπους που γνωρίζουν τον Ζάεφ και το κόμμα του είναι ότι ειλικρινά επιζητεί συμβιβαστική λύση: σύνθετη ονομασία και άρση του αδιεξόδου με την Ελλάδα. Το κύριο πρόβλημά του είναι ότι διαθέτει ισχυρή πλειοψηφία. Από συζήτησή μου με την κοινωνιολόγο Αθηνά Σκουλαρίκη που ήταν παρατηρητής του ΟΑΣΕ στα Σκόπια επί τέσσερα χρόνια.

5. Μακρής 2018, 5.

6. Βλ. την εκτίμηση του πρώην πρέσβη της Ελλάδας στα Σκόπια (κατά την περίοδο 1999-2001), Γιώργου Κακλίκη, στο Γ. Κακλίκη, «Παράθυρο ευκαιρίας χωρίς σύννεφα αλυτρωτισμού», *Το Έθνος* (26-11-2017). Επίσης βλ. Γ. Κακλίκη, «Πόσο κοντά βρισκόμαστε σε συμφωνία για το Μακεδονικό», *Η Καθημερινή* (6-1-2018).

7. *Εφημερίδα των Συντακτών* (25-1-2018), 3. Απ' ό,τι φαίνεται, τα ΜΜΕ της γειτονικής χώρας ήταν πιο αισιόδοξα και θετικά απ' ό,τι τα ελληνικά. Βλ. <http://www.iefimerida.gr/news/391746/pos-eidan-ta-skopiana-mme-ti-synantisi-tsipra-zaef>.

κιστές και τις αντιπολιτεύσεις που επιμένουν σε αδιάλλακτες θέσεις, όχι στο όνομα «Μακεδονία» οι μεν, μόνο στο όνομα «Μακεδονία» οι δε.⁸

Οποιαδήποτε σε βάθος ουσιαστική συζήτηση για το Μακεδονικό και την επίλυσή του απαιτεί στοιχειώδη και ισορροπημένη γνώση της μακράς πορείας του, που είναι ελάχιστα γνωστή στην Ελλάδα ή εθνοκεντρικά και στρεβλά γνωστή, πέραν, εξυπακούεται, από έναν κύκλο ειδικών, κυρίως μη εθνικιστών ιστορικών με γνώση του θέματος.⁹ Απαραίτητη είναι λοιπόν μια εκτενής ιστορική αναδρομή, επισημαίνοντας σημεία που έχουν ιδιαίτερη σημασία για να κατανοήσει κανείς το πώς φτάσαμε ως εδώ, να ερμηνεύσει στάσεις, αγκυλώσεις ή στρεβλές αντιλήψεις και επιλογές και να αναδείξει πιθανές διεξόδους στο αδιέξοδο στο οποίο έχουν περιέλθει η Αθήνα και τα Σκόπια.

Για την περίοδο πριν το 1990, θα καλύψουμε επτά θεματικές: (α) τους διεκδικητές της γεωγραφικής Μακεδονίας από το 1870 μέχρι το 1940, δηλαδή της Αθήνας, της Σόφιας και του Βελιγραδίου, (β) τις επαναστατικές οργανώσεις των γηγενών σλαβόφωνων κατοίκων από το 1890 μέχρι το 1940, και κατά κύριο λόγο στη VMRO, (γ) το θεμελιώδες ερώτημα αν υπήρχε «Μακεδονικό έθνος» πριν τη γνωστή «χειρουργική επέμβαση» του Τίτο και ποιοι ήταν οι πρωτοπόροι του, (δ) την καθοριστική περίοδο 1940-1949. Στη συνέχεια (ε) θα διατρέξουμε τη χθεσινή υποτονική διένεξη των ετών 1950-1974 και κατά κύριο λόγο τη σημερινή διένεξη Αθήνας-Σκοπίων από το 1990 μέχρι σήμερα, τελειώνοντας (στ) με τα αίτια της ελληνικής στάσης και της στάσης της γειτονικής χώρας, καταλήγοντας (ζ) με το «δια ταύτα», με έναν οδικό χάρτη για την επίλυση της χρονίζουσας αυτής διένεξης.

Το Μακεδονικό, ως εθνικό θέμα για την Ελλάδα, έχει περάσει από διάφορες φάσεις μέχρι τη σημερινή του εκδοχή ως διένεξη Αθήνας-Σκοπίων για το όνομα «Μακεδονία»:

8. Βλ. π.χ. Α. Ηρακλείδης, «Μακεδονικό: να μη χαθεί αυτή η ευκαιρία», *Εφημερίδα των Συντακτών* (8-12-2017). Του ιδίου «Μακεδονικό: αναζητώντας υπεύθυνη στάση», *Εφημερίδα των Συντακτών* (8-1-2018). Μ. Κοπά, «Για όνομα...», *Εφημερίδα των Συντακτών* (22-1-2018). Της ίδιας «Ας πούμε και μια αλήθεια...», *Τα Νέα* (3-2-2018). Α. Τσούκαλης, «Ο λαός, οι δημαγωγοί και το σύστημα», *Τα Νέα* (27-1-2018).

9. Ωστόσο οι κατά τεκμήριο Έλληνες γνώστες του θέματος ενίοτε δυσκολεύονται, για προφανείς λόγους, να διατυπώσουν έναν πραγματικά αντικειμενικό κριτικό λόγο, ακόμη και οι μη προδήλως εθνικιστές, προβαίνοντας συνήθως σε αυτολογκρισία. Εξυπακούεται ότι αυτό συμβαίνει ακόμη περισσότερο με τους ειδικούς στο Μακεδονικό στα Σκόπια, οι οποίοι μάλιστα καλούνται να διατυπώσουν, από το 1944 και μετά, μία εθνική αφήγηση και, σε κάπως λιγότερο βαθμό με τους ιστορικούς στη Σόφια, όπου έχει αναπτυχθεί μία σημαντική σχολή κριτικής και μη εθνοκεντρικής ιστορίας που καλύπτει τα Βαλκάνια και πυχές του Μακεδονικού (βλ. π.χ. τα έργα των Maria Todorova, Diana Mishkova, Rumen Daskalov, Tchavdar Marinov, και άλλων).

Πρώτη φάση, 1878-1903: θρησκευτική και πολιτιστική-εκπαιδευτική διένεξη Ελλάδας-Βουλγαρικής Εξαρχίας/Βουλγαρίας (και εν μέρει Σερβίας) με έμφαση στο εθνικό φρόνιμα των Χριστιανών Ορθόδοξων κατοίκων της Οθωμανικής Μακεδονίας.

Δεύτερη φάση, 1904-1908: ελληνικός «Μακεδονικός Αγώνας», η ένοπλη (με αντάρτικο) σύγκρουση με τη Βουλγαρία και τη Σερβία στην Οθωμανική Μακεδονία για την εξασφάλιση, από ελληνικής πλευράς, της γνώσής ως «ιστορικής Μακεδονίας».

Τρίτη φάση, 1912-1913: Βαλκανικοί Πόλεμοι με κατάκτηση («απελευθέρωση») σχεδόν του συνόλου της ιστορικής Μακεδονίας από την Ελλάδα.

Τέταρτη φάση, 1914-1940: προσπάθεια για εξασφάλιση εθνικής ομοιογένειας, μετά τη σύντομη βουλγαρική παρουσία στη Μακεδονία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πέμπτη φάση, 1945-1949: το Μακεδονικό κατά τον Ελληνικό Εμφύλιο.

Έκτη φάση, 1950-1989: το Μακεδονικό σχεδόν εν υπνώσει, με εξαίρεση κάποιες εξάρσεις, ως εθνικό θέμα λόγω αγαστών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας στο πλαίσιο του κλίματος του Ψυχρού Πολέμου.

Έβδομη φάση, 1990-σήμερα: η σύγχρονη διένεξη Αθήνας-Σκοπίων, αρχικά, το 1990-1991, ως διπλωματική διαφορά μεταξύ Αθήνας και Βελιγραδίου, όσον αφορά την ύπαρξη ή μη σλαβομακεδονικής εθνοτικής ομάδας στην Ελλάδα και, στη συνέχεια, διένεξη μεταξύ Αθήνας και Σκοπίων με σχεδόν αποκλειστική έμφαση στο όνομα Μακεδονία.

Όταν η γεωγραφική οθωμανική περιοχή, που ήταν γνωστή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως Μακεδονία, κατελήφθη στους Βαλκανικούς Πολέμους, ο διαμοιρασμός που προέκυψε, με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913), ήταν ο ακόλουθος: Ελλάδα 51,56%, τότε Σερβία (σήμερα πΓΔΜ) 38,32%, Βουλγαρία 10,12% και 1,5% Αλβανία.¹⁰ Η Ελλάδα έλαβε τη γνωστή, κατά την ορολογία των Γιουγκοσλάβων, «Μακεδονία του Αιγαίου», η Σερβία τη «Μακεδονία του Βαρδάρη» και η Βουλγαρία τη «Μακεδονία του Πιρίν».

Οι τρεις διεκδικητές της Μακεδονίας (1870-1913)

Η γεωγραφική έννοια και τα γεωγραφικά όρια της Μακεδονίας από την αρχαιότητα μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα εμφανίζουν έντονες διαφορές και ποικιλίες. Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος στην περίφημη *Γεωγραφία* του 2^{ου}

10. Kofos 1993 [1964], 3.

αιώνα π.Χ., κινείται λίγο-πολύ στα πλαίσια της σημερινής ελληνικής Μακεδονίας με την προσθήκη όμως τμήματος της Θεσσαλίας, αλλά χωρίς να περιλαμβάνει τη Μακεδονία του Βαρδάρη ή του Πιρίν. Στους ρωμαϊκούς χρόνους έγινε μεγαλύτερη και, στη συνέχεια, στον δυτικό Μεσαίωνα και αρχικά στους Βυζαντινούς εμφανιζόταν για διάφορες περιοχές, μικρότερες, που βρίσκονταν μεταξύ της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης. Στον ένατο αιώνα, στους Βυζαντινούς, ήταν κυρίως η Θράκη (απ' όπου προερχόταν και η γνωστή δυναστεία των Μακεδόνων αυτοκρατόρων). Στη συνέχεια, από τον 13^ο αιώνα και στην Αναγέννηση, ξαναεμφανίστηκε σε πιο πτολεμαϊκά πλαίσια, με τη δημοσίευση στην Ευρώπη του χάρτη του Πτολεμαίου. Στα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα, μετά από πέντε αιώνες οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, έγινε σταδιακά αντιληπτή ως Μακεδονία, με το γεωγραφικό πλαίσιο που είναι γνωστή σήμερα, παρόλο που δεν αποτελούσε μία διοικητική μονάδα, αλλά τρία οθωμανικά βιλαέτια: της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηριού και των Σκοπίων ή του Κοσόβου. Πάντως, ως πολιτική οντότητα, με αυτό το όνομα εμφανίστηκε πριν το 1944 μόνο άπαξ, στην αρχαιότητα, με το αρχαίο Μακεδονικό βασίλειο.¹¹

Η Μακεδονία ήταν κατά τον 19^ο αιώνα εντυπωσιακά ετερογενής γλωσσικά, θρησκευτικά, εθνοτικά ή εθνικά. Γι' αυτό είχε γίνει γνωστή περιπαιχτικά από τους Γάλλους ως *la macédoine* (μακεδονική σαλάτα), δηλαδή μία σαλάτα ή φρουτοσαλάτα, που είναι ανάμεικτη με πολλά συστατικά, αλλά με κάθε συστατικό να διατηρεί την ξεχωριστή του σύσταση και γεύση. Οι διάφορες ομάδες, που είχαν εντοπιστεί από την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, έφταναν, κατά μία εκτίμηση, τις 150. Ωστόσο οι περισσότεροι μελετητές, περιηγητές και οι διπλωμάτες, που είχαν υπηρετήσει στην περιοχή αυτή, συμφωνούσαν ότι οι κύριες πληθυσμιακές ομάδες ήταν πέντε: οι Μουσουλμάνοι (τουρκόφωνοι, αλβανόφωνοι, βλαχόφωνοι, βουλγαρόφωνοι, ελληνόφωνοι και άλλοι), οι Χριστιανοί Ορθόδοξοι Σλάβοι (Βούλγαροι ή βουλγαρόφωνοι, Σέρβοι και άλλοι ενδιάμεσοι ή ακαθόριστοι ταυτότητας Ορθόδοξοι Σλάβοι), οι Έλληνες, οι Βλάχοι και οι Αλβανοί, με πολυπληθέστερους, κατά τους περισσότερους ειδικούς, τους Μουσουλμάνους και τους βουλγαρόφωνους. Παρά τις προσπάθειες ορισμένων εθνογραφικών χαρτών να περιορίσουν τον αριθμό τους για ευνόητους λόγους, δηλαδή την εκδίωξη των «Τούρκων από την Ευρώπη», οι Μουσουλμάνοι συνολικά στη γεωγραφική Μακεδονία ήταν περισσότεροι από τους Σλάβους (ήταν λίγο περισσό-

11. Livieratos 2008, 11-20. Marinov 2013a, 277-80.

τεροι από το 50%), αν και ήταν κατακερματισμένοι σε περισσότερες από τους Σλάβους γλωσσικές και θρησκευτικές ομάδες.¹²

Κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, οι διεκδικητές της Μακεδονίας ήταν κυρίως τρεις, με την ακόλουθη σειρά ιστορικά: η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Σερβία, με τέταρτο διεκδικητή τμήματος της Μακεδονίας τη Ρουμανία.

Στην αρχική μικρή Ελλάδα του 1832, η οποία προέκυψε από την Ελληνική Επανάσταση, οι εδαφικές διεκδικήσεις ήταν περιορισμένες, κυρίως σε σχέση με τη Θεσσαλία, με όρια τον Όλυμπο και τον ποταμό Αλιάκμονα, θέση με την οποία ήταν συνυφασμένος ο Ιωάννης Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας.¹³ Η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Θράκη βρίσκονταν εκτός των τότε ελληνικών διεκδικήσεων και στη συνέχεια υπήρχαν διαφωνίες κατά πόσο θα έπρεπε η Ελλάδα να τις διεκδικήσει, με δεδομένη την ασάφεια των συνόρων των περιοχών αυτών και ποιοι ήταν οι κάτοικοι της (το εθνικό ή άλλο φρόνημά τους).¹⁴

Στο πλαίσιο του πρώτου ελληνικού εθνικού αφηγήματος, αυτό του Αδαμαντίου Κοραή που ίσχυσε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1850, δηλαδή πριν από το εθνικό αφήγημα του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και του Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου που τελικά επικράτησε, οι αρχαίοι Μακεδόνες δεν θεωρούνταν τμήμα του αρχαίου ελληνικού κόσμου, αλλά οι πρώτοι κατακτητές των Ελλήνων, πριν από τους Ρωμαίους.¹⁵ Σημειωτέον ότι η μη ελληνικότητα της Μακεδονίας υπήρξε από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα κοινή αντίληψη στη Δύση, θέση που είχε υποστηρίξει και ο Edward Gibbon, στο περίφημο έργο του για την παρακμή και πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.¹⁶ Εκτός από τον Κοραή¹⁷, την άποψη αυτή για τους Μακεδόνες συμμερίζονταν και διαπρεπείς εκπρόσωποι του Ελληνικού Διαφωτισμού ως τη δεκαετία του 1840,¹⁸ και αρχικά ακόμη και ο ίδιος ο Παπαρρηγόπουλος.¹⁹

12. Wilkinson 1951, 1, 7. Poulton 1995, 67.

13. Γούναρης 2010, 25.

14. Gounaris 2010 [2008], 142, 144-46.

15. Κουμπουρλής 2005, 153, 155, 157.

16. Καραμανωλάκης 2006, 53.

17. Κατά τον Κοραή, οι Έλληνες «διεφθάρησαν διά του χρυσίου των Μακεδόνων» και στη Χαιρωνεία ο Φίλιππος στην «ολέθριον εκείνην νίκην ... στέρησε την Ελλάδα την ελευθερίαν της», και «Δουλωθέντες εις τους Μακεδόνας, έμβασαν εις την γλώσσαν πολλάς λέξεις και φράσεις Μακεδονικάς...». Στο Κουμπουρλής 2005, 153, 155, 157.

18. Μεταξύ των οποίων ήταν ο Μιχαήλ Περδικάρης (το 1811), ο Αλέξανδρος Σούτσος (το 1836), ο Κωνσταντίνος Σχινάς (πρώτος καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και πρώτος πρύτανης του Πανεπιστημίου), ο Γεώργιος Κοζάκης-Τυπάλδος (το 1839) και ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός (το 1841). Βλ. Πολίτης 1993, 40-43. Καραμανωλάκης 2006, 53, 102 υποσημ. 234. Αθανασιάδης 2015, 264. Κουμπουρλής 2005, 175-178, 180.

19. Πολίτης 1993, 43. Κουμπουρλής 2005, 188. Καραμανωλάκης 2006, 102.

Στη συνέχεια, όμως, ο Παπαρρηγόπουλος, στην αρχική *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* του ενός τόμου, που εκδόθηκε το 1853, αποφάνθηκε ότι «Οι Μακεδόνες, αν και μη αναφερόμενοι εις τους αρχαιοτάτους χρόνους της Ελληνικής ιστορίας, ήσαν όμως Έλληνες».²⁰

Σε κρατικό επίπεδο, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1850, στα πλαίσια της Μεγάλης Ιδέας και μέχρι να κάνουν την εμφάνισή τους οι βουλγαρικές διεκδικήσεις (με τη Βουλγαρική Εξαρχία που ιδρύθηκε το 1870 και επίσημα από τη Βουλγαρία από το 1878 και μετά) η Ελλάδα διεκδικούσε, μέχρι το 1878, το σύνολο της γεωγραφικής Μακεδονίας.²¹

Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας θεωρούνταν Έλληνες που είχαν λησμονήσει τη μητρική τους γλώσσα, τα ελληνικά (κατά μία άλλη άποψη, εξωφρενική, που υποστηρίχθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η γλώσσα που μιλούσαν δεν ήταν σλαβική, αλλά «μακεδονική», η γλώσσα των αρχαίων Μακεδόνων, που αποτελούσε μια μορφή των αρχαίων ελληνικών²²). Για την Ελλάδα της Μεγάλης Ιδέας, το έτος 1878, με τη Μεγάλη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου, υπήρξε μέγα πλήγμα, παρά το γεγονός ότι δεν πραγματοποιήθηκε η Μεγάλη Βουλγαρία. Τότε είναι που στην Ελλάδα έκανε την εμφάνισή του ο «μπαμπούλας του πανσλαβισμού» και αναπτύχθηκε ο «ελληνικός αντιπανσλαβισμός», με έναν από τους πρώτους διδάξαντες τον Ανδρέα Συγγρό.²³ Όσο για τους Βούλγαρους, από τότε αναγορεύθηκαν «στην περίοπτη θέση του κύριου εχθρού των Ελλήνων» και ως η αιχμή του δόρατος του πανσλαβισμού.²⁴ Ιδιαίτερα επίφοβη για τους Έλληνες ήταν η δικαιολογητική βάση της Μεγάλης Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου, που ήταν η νέα αρχή των εθνотήτων (λίγο μετά γνωστή ως αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης) που στηριζόταν στην ικανή βουλγαρική εθνοτική παρουσία στη Μακεδονία. Κατόπιν αυτού, τη θέση της Μεγάλης Ιδέας αντικατέστησε προς στιγμή, το 1878-1880, μία «μικρή ιδέα», η εξασφάλιση της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Κρήτης (με όρια τον Όλυμπο, την

20. Στο Πολίτης 1993, 44. Όπως πριν με τον Gibbon, τώρα η αποκατάσταση των Μακεδόνων, και ειδικά του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως Έλληνα που εκπολίτισε με τα ελληνικά φώτα την Ανατολή, βρίσκεται στο κλασικό πόνημα του Πρώσου ιστορικού Johann Gustav Droysen στο έργο του *Geschichte Alexanders des Grossen*, του 1833, που επί δεκαετίες θεωρείτο το εγκυρότερο επιστημονικό έργο για τον Μέγα Αλέξανδρο. Βλ. Καραμανωλάκης 2006, 103 και 103 υποσημ. 237.

21. Γούναρης 2010, 15.

22. Αυτό είχε υποστηρίξει σε ογκώδες βιβλίο ο γυμνασιάρχης Κωνσταντίνος Τσιούλκας το 1907 (βλ. Κωστόπουλος 2000, 61-2), θέση με την οποία ήταν συνυφασμένος και ο καθηγητής της νομικής Νεοκλής Καζάζης, ένας από τους κυριότερους θεωρητικούς της Μεγάλης Ιδέας. Βλ. Marinov 2013α, 291. Marinov 2013β, 429-30.

23. Διάλλα 2008, 95-105.

24. Στο ίδιο, 104.

Κατάρτα και τον Αλιάκμονα, δηλαδή την παλαιά θέση του Καποδίστρια), και αυτό ακριβώς ζήτησε από τις μεγάλες δυνάμεις ο υπουργός Εξωτερικών Θεόδωρος Δηλιγιάννης στο Συνέδριο του Βερολίνου το καλοκαίρι του 1878.²⁵

Πάντως, ως Έλληνες κάτοικοι της Μακεδονίας καταγράφονταν από την Ελλάδα εκτός των ελληνόφωνων, όλοι οι Χριστιανοί Ορθόδοξοι Βλάχοι, όλοι οι Χριστιανοί Ορθόδοξοι Αλβανοί, αλλά και όλοι οι πατριαρχικοί βουλγαρόφωνοι. Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1880, η Αθήνα έγινε πιο ρεαλιστική στις διεκδικήσεις της, έχοντας εν τω μεταξύ αποκτήσει καλύτερη πληροφόρηση για την εθνογραφική κατάσταση στη Μακεδονία.²⁶ Έτσι, κατέληξε η Αθήνα να διεκδικεί μέρος της Μακεδονίας και όχι όλη την περιοχή. Διεκδικούσε πλέον τη λεγόμενη «ιστορική Μακεδονία», δηλαδή το νότιο τμήμα της, συγκεκριμένα το σημερινό ελληνικό τμήμα της Μακεδονίας και λίγο βορειότερα μέχρι τη γραμμή Αχρίδας-Μοναστηρίου-Στρώμνιτσας-Μελνίκου, που ήταν συνυφασμένο και με την αρχαία Μακεδονία, παρόλο που τα εθνοτικά της ερείσματα ήταν πιο πειστικά μόνο για το νοτιότερο τμήμα της ιστορικής Μακεδονίας, με όρια την Καστοριά, την Έδεσσα και τις Σέρρες, με τους Έλληνες ή ελληνόφωνους να πλειοψηφούν μόνο στη Χαλκιδική (και πάντως όχι στη Θεσσαλονίκη).²⁷

Κατά τις δεκαετίες 1860-1900, τα κύρια ελληνικά ιστορικά επιχειρήματα ήταν τα ακόλουθα: (α) ότι οι Αρχαίοι Μακεδόνες ήταν εθνοτικά Έλληνες, (β) ότι οι Σλάβοι και οι Βούλγαροι του Μεσαίωνα είχαν υποστεί την πολιτισμική επιρροή του Ελληνικού Βυζαντίου σε σημείο ώστε μεγάλο τμήμα τους να ενσωματωθεί στους Έλληνες Βυζαντινούς και (γ) οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας δεν ήταν απαραίτητα Βούλγαροι ή Σλάβοι και, λαμβάνοντας υπόψη τη νομιμοφροσύνη τους στο Πατριαρχείο και τη συμμετοχή τους στους ελληνικούς εθνικούς αγώνες του 19^{ου} αιώνα, ήταν περισσότερο Έλληνες στη συνείδηση παρά Σλάβοι ή Βούλγαροι.²⁸

Στη συνέχεια, οι Έλληνες, εμβρόντητοι από την Εξέγερση του Ίλιντεν (1903, βλ. επόμενο υποκεφάλαιο) που έφερνε στο φως την έκταση της βουλγαρικής επιρροής στη Μακεδονία, πέρασαν στην επίθεση, αν και τα πράγματα ήταν δύσκολα για την ελληνική πλευρά, με δεδομένη την εκτε-

25. Κανάβας 2008, 11-12, 20-21, 35-7.

26. Το 1885, ο Παπαρρηγόπουλος απευθυνόμενος προς το υπουργείο Εξωτερικών επεσήμανε ότι τη γεωγραφική Μακεδονία μπορούμε να τη διακρίνουμε σε τρεις περιοχές: σε μία από τις οποίες «ουδεμίαν έχομεν ελπίδα επιτυχίας», σε μία άλλη (τη νότια) «όπου αναμφισβητήτως πλεονεκτούμεν» και σε μία άλλη «που ανταγωνιζόμεθα προς τους Βουλγάρους». Στο Σκουλαρίκη 2008, 14.

27. Κόφος 1990, 107-8. Gounaris 1995, 11. Γούναρης 2010, 15.

28. Gounaris 1995, 16-18.

ταμένη βουλγαρική διείσδυση και τη μεγαλύτερη παρουσία των σλαβοφώνων (κυρίως βουλγαρόφωνων ή ομιλούντων βουλγαρικές διαλέκτους) σε σύγκριση με τους ελληνόφωνους στην ευρύτερη Μακεδονία. Ο γνωστός στην Ελλάδα ως «Μακεδονικός Αγώνας» έλαβε χώρα από το 1904 μέχρι την Επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908, με την αποστολή εθελοντών (με ένα από τα πρώτα θύματα τον θρυλικό ευπατρίδη αξιωματικό Παύλο Μελά). Η ένοπλη σύγκρουση ήταν κυρίως μεταξύ Ελλήνων ανταρτών και Βούλγαρων ανταρτών (κομιτατζήδων), με τον όγκο των χωρικών να βρίσκονται σε δίλημμα και να αλλάζουν στρατόπεδο ανάλογα με το ποια αντάρτικη ομάδα είχε περάσει από την περιοχή τους και τους είχε εκφοβίσει. Σε γενικές γραμμές, ο ελληνικός Μακεδονικός Αγώνας, που δεν ήταν λιγότερο βίαιος από τον αντίστοιχο βουλγαρικό, κατόρθωσε να ελέγξει και εν μέρει να περιορίσει τη βουλγαρική επιρροή και δράση ειδικά στη νότια Μακεδονία.²⁹

Ας δούμε τώρα τους άλλους δύο κύριους διεκδικητές της Μακεδονίας: τη Βουλγαρία και τη Σερβία.

Τόσο για τους Βούλγαρους όσο και για τους Σέρβους, η Μακεδονία αποτελούσε το φαντασιακό λίκνο του πολιτισμού τους και του έθνους τους, με ορόσημα την πρώτη και δεύτερη Βουλγαρική Αυτοκρατορία, και τη σερβική Αυτοκρατορία του Στέφαν Ντουσάν αντίστοιχα, άλλο αν και οι τρεις αυτές αυτοκρατορίες ήταν στην πραγματικότητα πολυεθνотικές και όχι εθνικές οντότητες, όπως ήταν άλλωστε τότε και η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (το *Imperium Romanum* ή Βασιλεία των Ρωμαίων, όπως αυτοονομαζόταν η αυτοκρατορία των Ορθόδοξων Χριστιανών).³⁰

Η Βουλγαρία, από το 1878 και μετά, διεκδικούσε σχεδόν ολόκληρη τη Μακεδονία, την «αδιαίρετη Βουλγαρία» (*Tselokupina Bulgariya*) όπως την αποκαλούσε,³¹ δηλαδή τη Μεγάλη Βουλγαρία της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου με επιπλέον την προσθήκη της Θεσσαλονίκης, όχι όμως της Χαλκιδικής ή του δυτικού άκρου της Μακεδονίας. Προς τον σκοπό αυτό, η Σόφια ξεκίνησε έντονη προπαγανδιστική δραστηριότητα για να περιορίσει την ελληνική και μετέπειτα τη σερβική επιρροή, με κύριο στόχο να πείσει τους σλαβόφωνους όλης της Μακεδονίας, που μιλούσαν βουλγαρικές διαλέκτους, ότι ήταν Βούλγαροι και ότι θα διασώζονταν από την οθωμανική κακοδιοίκηση και τυραννία αν γινόντουσαν τμήμα της Βουλγαρίας. Ωστόσο, αν και η Βουλγαρική Εξαρχία εξαπλώθηκε, οι σλαβόφω-

29. Dakin 1966, 473-77. Kofos 1993 [1964], 35-6. Μαζαράκης-Αινιάν 1992, 17. Γούναρης 1997α, 85-7. Livanios 1999, 195-221. Livanios 2008, 20.

30. Palmer & King 1971, 7.

31. Λιβάνιος 1994, 576.

νοι κάτοικοι της Μακεδονίας δεν ήταν, περιέργως, και τόσο ενθουσιώδεις στο να γίνουν Εξαρχικοί. Γενικότερα, η βουλγαρική δραστηριότητα δεν στέφθηκε από πλήρη επιτυχία, παρά το γεγονός ότι η μεγάλη πλειονότητα των σλαβόφωνων μιλούσαν όντως διαλέκτους των βουλγαρικών και όχι σερβοκροατικές διαλέκτους.³²

Τα κύρια ιστορικά επιχειρήματα με τα οποία η Βουλγαρία διεκδικούσε σχεδόν όλη τη Μακεδονία ήταν (α) ότι οι Βούλγαροι ήταν κατά βάση Σλάβοι και οι αρχικοί Βούλγαροι (που ήταν *Turkic* φύλο) είχαν πλήρως εκσλαβιστεί, (β) ότι οι περισσότεροι Σλάβοι στα μεσαιωνικά Βαλκάνια είχαν αφομοιωθεί με τους Βούλγαρους, είχαν γίνει όλοι Βούλγαροι, πλην των Σέρβων, και (γ) ότι, παρά την επιρροή του Πατριαρχείου που κυριαρχείτο από τους Έλληνες και ήταν στην υπηρεσία της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής της Ελλάδας, οι σλαβόφωνοι Μακεδόνες ήταν μια διακριτή εθνοτική ομάδα Βουλγάρων ή έστω βουλγαρόφωνων που κυριαρχούσε σε όλη τη Μακεδονία.³³

Το βέβαιο είναι ότι τότε και μέχρι το 1912, οι βουλγαρόφωνοι της Μακεδονίας, δηλαδή οι ομιλούντες βουλγαρικά ή βουλγαρικές διαλέκτους, ήταν συγκριτικά η μεγαλύτερη εθνοτική-γλωσσική ομάδα, αν και απάρτιζαν σαφώς λιγότερο από το 50% του πληθυσμού· χονδρικά τα 2/5.

Η Σερβία, που αρχικά δεν ενδιαφερόταν για τη Μακεδονία, στη συνέχεια διεκδίκησε και εκείνη, αν και με λιγότερο πειστικά γλωσσικά-εθνοτικά ερείσματα, κυρίως το βορειοδυτικό τμήμα της Μακεδονίας, που το θεωρούσε ως την «Παλαιά Σερβία» (*Stara Srbija*), δηλαδή λίγο-πολύ τα όρια της σημερινής πΓΔΜ. Αρχικά οι Σέρβοι, όπως και οι Βούλγαροι, ήταν υπερβολικοί στις απαιτήσεις τους, διεκδικώντας όλες τις σλαβόφωνες περιοχές της Μακεδονίας, βαπτίζοντας όλους τους σλαβόφωνους κατοίκους Σέρβους. Στη συνέχεια, όμως, επικράτησαν πιο εκλεπτυσμένες θέσεις, με κύριους εκφραστές δύο εμβληματικές προσωπικότητες της Σερβίας. Κατά τον μέγα Σέρβο ιστορικό, διπλωμάτη και πολιτικό Stojan Novaković, η προσπάθεια σερβοποίησης των κατοίκων της Μακεδονίας διά της παιδείας και της προπαγάνδας ήταν ματαιοπονία, γιατί η βουλγαρική ιδέα ήταν ήδη βαθιά ριζωμένη στους σλαβόφωνους της Μακεδονίας. Κατόπιν αυτού, ως εναλλακτική πρότεινε (το 1888 σε έγγραφο προς την κυβέρνηση του που έστειλε όντας ο Σέρβος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη) την προαγωγή της ιδέας του «μακεδονισμού» (*makedonizam*).³⁴

32. Dakin 1966, 44.

33. Gounaris 1995, 19-20.

34. Aleksov 2011, 999. Marinov 2013α, 307. Λιβάνιος 1994, 6-4. Aarbakke 2003, 15. Σφέτας 2003, 60-1. Η ιδέα περί Μακεδονισμού ή μακεδονιστών είχε το πρώτον διατυπωθεί

Αυτή η πιο εκλεπτυσμένη σερβική θέση έγινε πιο δημόσια και αποκρυσταλλώθηκε με την παρέμβαση, δύο δεκαετίες μετά, του διεθνούς φήμης Σέρβου γεωγράφου και εθνογράφου Jovan Cvijić. Κατά τον Cvijić οι Σλάβοι της Μακεδονίας ήταν ανάμεικτοι με ασαφή εθνικά αισθήματα. Δεν ανήκαν ούτε στον «διναρικό τύπο» όπως οι Σέρβοι, ούτε στον «ανατολικο-βαλκανικό τύπο» όπως οι Βούλγαροι, αλλά σε έναν τρίτο τύπο, που ονόμασε «κεντρικό τύπο», και ήταν μία «αιωρούμενη μάζα» (*masse flottante*), δηλαδή μία πληθυσμιακή ομάδα με ρευστά εθνοτικά-εθνικά στοιχεία.³⁵ Τον λαό αυτό τον ονόμασε «Μακεδο-Σλάβους», που στα ελληνικά αποδίδεται καλύτερα Μακεδονοσλάβοι, οι οποίοι ήταν, κατ' αυτόν, πολιτικά-εθνικά ουδέτεροι. Οι ρευστής εθνικής συνείδησης Μακεδονοσλάβοι ήταν δυνητικά Σέρβοι και στον ίδιο βαθμό δυνητικά Βούλγαροι, και ίσες πιθανότητες να τους κερδίσουν και να τους καταστήσουν Σέρβους ή Βούλγαρους είχαν τόσο η Σερβία όσο και η Βουλγαρία. Το μεγάλο προτέρημα αυτής της θέσης ήταν ότι φάνταζε ήπια και συμβιβαστική διεθνώς και ως εκ τούτου ισομερής, ενώ στην πραγματικότητα προσπαθούσε να προωθήσει με πιο πειστικό και έντεχνο τρόπο τις σερβικές διεκδικήσεις.³⁶

Πάντως, από πλευράς ανεξαρτητών (μη Βαλκανίων) εθνολόγων-γεωγράφων-γλωσσολόγων, στη σωρεία εθνογραφικών χαρτών που είχαν εμφανιστεί από τον πρώτο χάρτη του Σλοβάκου εθνολόγου-σλαβολόγου Pavel Jozef Safarik το 1842, στη συνέχεια, μεταξύ άλλων, τον χάρτη του Heinrich Kiepert, καθηγητή της Γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, το 1876, μέχρι το 1900, με τους χάρτες του Γερμανού γλωσσολόγου Gustav Weigand (το 1895) και του Αυστριακού F. Meinhard (το 1899), επικρατούσε η άποψη ότι η πλειονότητα των μη Μουσουλμάνων κατοίκων της Μακεδονίας και ευρύτερα της «Τουρκίας στην Ευρώπη», όπως λεγόταν τότε, ήταν Βούλγαροι ή μιλούσαν βουλγαρικές διαλέκτους. Δηλαδή, οι Βούλγαροι είχαν την έξωθεν καλή μαρτυρία ως προς τις διεκδικήσεις τους.³⁷

Το 1904 είναι που έλαβε χώρα η πρώτη και η τελευταία οθωμανική απογραφή των τριών βιλαετιών, της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και του Κοσόβου (Σκοπίων), υπό τον γενικό επιθεωρητή Hüseyin Hilmi Pasha,³⁸

ως κριτική και αποδοκιμασία από τον μεγάλο Βούλγαρο φιλόλογο και εθνικιστή Petko Slaveykov. Βλ. Marinov 2013α, 286-7.

35. Katsanos 2010 [2008] 168-169. Banac 1993 [1984] 311-12. Επίσης βλ. Κοπά 1994, 31.

36. Wilkinson 1951, 139-43, 146-153. Βλ. επίσης Palmer & King 1971, 8. Banac 1993 [1984], 311-12. Γούναρης 2010, 45-6.

37. Wilkinson 1951.

38. Ο Hüseyin Hilmi Pasha, άριστος γνώστης της γαλλικής γλώσσας, ήταν από τη Λέσβο και κατά το ήμισυ ελληνικής καταγωγής.

λίγο μετά τις μέγα βεζίρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τη γνωστή ως 2^η συνταγματική της περίοδο. Υπάρχουν δύο εκδοχές της απογραφής αυτής που θεωρείται έγκυρη λόγω του κύρους που έχαιρε ο Hüseyin Hilmi και επειδή έλαβε χώρα με την παρουσία Ρώσων και Αυστριακών αξιωματικών ως παρατηρητών. Σε ό,τι αφορά τους Μουσουλμάνους, ο συνολικός τους αριθμός καταγραφόταν ως 1.508.507 ή 1.720.007, δηλαδή αποτελούσαν το 54,2% του πληθυσμού στα τρία βιλαέτια. Οι Εξαρχικοί Βούλγαροι ήταν 575.534 (19,8%), οι Πατριαρχικοί Βούλγαροι 320.962 (11%), δηλαδή συνολικά οι Βούλγαροι ήταν 30,8%. Οι Έλληνες ήταν 307.000, οι Σέρβοι 100.717 ή 167.601, οι Βλάχοι 99.000 και οι Ισραηλίτες 48.720. Δηλαδή, οι Έλληνες, χωρίς τους Βλάχους, τους Χριστιανούς Αλβανούς ή τους Πατριαρχικούς Βούλγαρους, ανέρχονταν στο σύνολο της Μακεδονίας μόλις στο 10,5% των κατοίκων.³⁹ Σε ό,τι αφορά το βιλαέτι της Θεσσαλονίκης, το οποίο το 1913 περιήλθε στην Ελλάδα, οι Έλληνες αποτελούσαν περίπου το ένα τρίτο των πληθυσμού.⁴⁰

Ο διαμοιρασμός της Μακεδονίας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους (Συνθήκη του Βουκουρεστίου του 1913) έδωσε στην Ελλάδα τη «μερίδα του λέοντος»,⁴¹ σχεδόν το σύνολο της ιστορικής Μακεδονίας που είχε θέσει ως στόχο, αλλά θεωρούσε μάλλον ανέφικτο να επιτύχει με δεδομένη την εθνοτική σύσταση του πληθυσμού και το πόσο ετερογενής ήταν βορείως της Χαλκιδικής. Η Ελλάδα όμως έλαβε, παρ' όλα αυτά, όπως έχουμε πει, το 51,56%, έναντι 38,32% της Σερβίας (σήμερα πΓΔΜ), 10,12% της Βουλγαρίας και 1,5% της Αλβανίας.⁴²

Τότε, διεθνώς, η έκβαση αυτή θεωρήθηκε άδικη, αφού τα ελληνικά εθνολογικά ερείσματα ήταν αδιάσειστα μόνο στη Χαλκιδική. Μάλιστα, τόσο η Ελλάδα όσο και η Σερβία καταδικάστηκαν στην Ευρώπη ως σφετεριστές των δικαιωμάτων των Βουλγάρων της Μακεδονίας.⁴³ Με άλλα λόγια, δεν επρόκειτο και δεν εκλαμβανόταν ως «απελευθέρωση», όπως δήλωναν οι Έλληνες τότε (και τώρα), αλλά για κατάκτηση περιοχών της Μακεδονίας παρά τη θέληση του μεγαλύτερου μέρους του γηγενούς πληθυσμού.⁴⁴

39. Όπως γράφει σαρκαστικά ο Δημήτρης Λιθοξόου, «Όταν λοιπόν τα ελληνικά στρατεύματα ξεκινούν να απελευθερώσουν τη Μακεδονία, ξεκινούν να απελευθερώσουν το ελληνόφωνο 10.5 % του πληθυσμού». Στο Λιθοξόου 1992, 39.

40. Λιθοξόου 1991, 42-44. Λιθοξόου 1992, 38-9.

41. Livanios 2008, 22.

42. Kofos 1993 [1964], 3, 47. Kofos 1990, 115.

43. Wilkinson 1951, 187.

44. Drezov 1999, 49.

Ο ανέλπιστος ελληνικός θρίαμβος του 1913 ήταν βουλγαρικός κόλαφος,⁴⁵ με τη Βουλγαρία να είναι ο «χαμένος της μοιρασιάς».⁴⁶ Έλαβε μόνο το ένα τέταρτο της Μακεδονίας αντί των σχεδόν δύο τρίτων που θα δικαιούταν με βάση την εθνολογική σύσταση του πληθυσμού· εννοείται αν δεν λαμβάνονταν υπόψη οι Μουσουλμάνοι, όσο άδικο και απάνθρωπο και να ήταν αυτό. Μάλιστα, από την ελληνική και σερβική Μακεδονία μετέβησαν στη Βουλγαρία ως πρόσφυγες 200.000 «Βουλγαρομακεδόνες».⁴⁷ Οι Βούλγαροι αισθάνθηκαν μεγάλη πικρία και απογοήτευση γι' αυτόν τον «ακρωτηριασμό της φαντασιακής τους ιστορικής κληρονομιάς».⁴⁸ Το πλήγμα αυτό της Βουλγαρίας είναι γνωστό στη βουλγαρική εθνική αφήγηση ως «διαμελισμός» (*razpokisvane*).⁴⁹ Το πλήγμα γινόταν ακόμη πιο δυσβάστακτο γιατί, κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, ο βουλγαρικός στρατός (και όχι ο ελληνικός ή ο σερβικός) ήταν που είχε σηκώσει το κύριο βάρος του πολέμου στη Θράκη εναντίον του ισχυρού και ετοιμοπόλεμου οθωμανικού στρατού, νικώντας τον.⁵⁰

Η Ελλάδα μπορεί να έλαβε το 51% της Μακεδονίας, δηλαδή σχεδόν όλη την ιστορική Μακεδονία, αλλά βρέθηκε να κατέχει μία Μακεδονία που οι περισσότεροι κάτοικοί της δεν ήταν Έλληνες ή ελληνόφωνοι. Στη δυτική Μακεδονία που είχε περιέλθει στην Ελλάδα, το ποσοστό των σλαβόφωνων ήταν περισσότερο και από τα τρία τέταρτα του πληθυσμού και αυτό ίσχυε και για άλλες παραμεθόριες περιοχές.⁵¹ Γενικότερα, την επαύριον των Βαλκανικών Πολέμων, η πλειονότητα του πληθυσμού της Μακεδονίας που είχε περιέλθει στην Ελλάδα δεν μιλούσε ελληνικά ή τα μιλούσε ως ξένη γλώσσα,⁵² κάτι που είχε φέρει τον ελληνικό κρατικό μηχανισμό σε δεινή θέση. Γι' αυτό ο Ελευθέριος Βενιζέλος συνέλαβε την ιδέα της ανταλλαγής πληθυσμών, αρχικά με τους Οθωμανούς (το 1914, πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο) και μετά, το 1918, με τους Βούλγαρους.

45. Barker 1950, 19.

46. Κωστόπουλος 1992, 21.

47. Κοπά 1994, 35.

48. Κόφος 1990, 115-16.

49. Aarbakke 2003, 53.

50. Κωστόπουλος 1992, 21.

51. Γούναρης 1997α, 88.

52. Κωστόπουλος 2002, 76.

Οι μακεδονικές επαναστατικές οργανώσεις, 1893-1940: Η VMRO και η δράση της

Καμία συζήτηση για το Μακεδονικό και για τους «Μακεδόνες» δεν θα ήταν πλήρης χωρίς αναφορά στις μακεδονικές επαναστατικές οργανώσεις της περιόδου 1893-1939 και κατά κύριο λόγο στη VMRO (στα ελληνικά ΕΜΕΟ: Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση). Η ιστορία της VMRO μπορεί αδρομερώς να διαχωριστεί σε τρεις περιόδους: (1) στην πρώτη ηρωική περίοδο, τη δεκαετία από την ίδρυση της πρώτης επαναστατικής οργάνωσης, το 1893, μέχρι την Εξέγερση του Τιλντεν το 1903, (2) στη σύγκρουση των αυτονομιστών με τους οπαδούς της ένωσης με τη Βουλγαρία (1904-1912) και (3) στη ρήξη μεταξύ φεντεραλιστών αριστερών και τρομοκρατών εθνικιστών και μετά φασιστών Μακεδόνων Βουλγάρων (1918-1939).

Οι τρεις αυτές περιόδοι, και ειδικά η πρώτη, παρουσιάζονται και ερμηνεύονται διαφορετικά από την εκάστοτε εθνική αφήγηση, συγκεκριμένα από τη Βουλγαρία και από τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας (στη Γιουγκοσλαβία) και μετέπειτα πΓΔΜ, ως βουλγαρικός επαναστατικός αγώνας από τους Βούλγαρους, ως ο πρώτος «μακεδονικός» αγώνας από τους Σλαβομακεδόνες.

Η οθωμανική κακοδιοίκηση, η σύγκρουση Πατριαρχείου-Βουλγαρικής Εξαρχίας, η έντονη εκπαιδευτική και προπαγανδιστική δραστηριότητα της Βουλγαρίας, της Ελλάδας και στη συνέχεια της Σερβίας στη Μακεδονία, ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στη δημιουργία της VMRO και άλλων επαναστατικών οργανώσεων στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Όσο για την ιδεολογία των Σλαβομακεδόνων διανοουμένων επαναστατών επηρεάστηκε περισσότερο από τους Ρώσους επαναστάτες και αναρχικούς και όχι από τη συντηρητική ιδεολογία της Βουλγαρικής Εξαρχίας ή του βουλγαρικού κράτους.⁵³

Τον Οκτώβριο του 1893, στη Θεσσαλονίκη, έξι βουλγαρόφωνοι διανοούμενοι, τέσσερις από τους οποίους ήταν εκπαιδευτικοί, ένας ήταν βιβλιοπώλης πρώην καθηγητής στο γυμνάσιο, και ένας ιατρός, ίδρυσαν την πιο διάσημη επαναστατική οργάνωση της γεωγραφικής Μακεδονίας, γνωστή αρχικά ως Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση ή Επιτροπή. Οι περισσότεροι ήταν συνδεδεμένοι με το Βουλγαρικό Γυμνάσιο Αρρένων της Θεσσαλονίκης, είτε ως καθηγητές είτε ως πρώην μαθητές. Οι πλέον διακεκριμένοι από αυτούς στη συνέχεια, με βάση τη δράση και επιρροή τους, ήταν ο καθηγητής γυμνασίου Damyan (Dame) Gruev και ο ιατρός Hristo

53. Aarbakke 2010 [2008], 151-2.

Tatarchev (με σπουδές στα πανεπιστήμια της Ζυρίχης και του Βερολίνου) που χρημάτισε ως πρώτος πρόεδρος της οργάνωσης. Λίγο μετά διακρίθηκαν στην οργάνωση ο εκπαιδευτικός και πρώην εύελπισ του βουλγαρικού στρατού, Georgi [Gotse] Delchev από το Κιλκίς (τότε Kukush), ο οποίος κατά γενική ομολογία ήταν ο πλέον χαρισματικός και δημοφιλής, ο εκπαιδευτικός Gyorché Petrov, ο εκπαιδευτικός Dimo Hadzhidimov, ο ακτιβιστής Yane Sandanski, ο πρώην στρατιωτικός του βουλγαρικού στρατού Boris Sarafov και ο μαθηματικός Ivan Garvanov. Τόσο στη μακεδονική όσο και στη βουλγαρική εθνική αφήγηση, οι προεξάρχοντες ηγέτες της VMRO θεωρούνται ο οραματιστής Delchev (η πλέον εμβληματική μορφή) και ο οργανωτής Gruev.⁵⁴

Σε σύντομο διάστημα, η οργάνωση ανέπτυξε ένα εκτενές δίκτυο που κάλυπτε και τα τρία βιλαέτια της οθωμανικής Μακεδονίας, καθώς και την Ανατολική Θράκη (Αδριανούπολη).⁵⁵ Εξαρχής, ο στόχος της οργάνωσης δεν ήταν η ένωση με τη Βουλγαρία, αλλά η αυτονομία του συνόλου της Μακεδονίας. Το σκεπτικό της ηγετικής ομάδας της οργάνωσης ήταν ότι μία προσπάθεια ένωσης με τη Βουλγαρία ή ανεξαρτησίας και μετά ένωσης, θα ήταν καταστροφική για τη Μακεδονία, γιατί θα επέφερε επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων, κάτι που θα εκμεταλλευόνταν η Ελλάδα και η Σερβία, με αποτέλεσμα τον διαμοιρασμό της Μακεδονίας μεταξύ της Σερβίας, την Ελλάδα και της Βουλγαρίας (όπως και τελικά έγινε το 1913). Ως προς το σημείο αυτό, υπάρχει γενική συμφωνία από τους μελετητές. Εκεί που υπάρχουν διστάμενες απόψεις είναι στο κατά πόσον ο τελικός σκοπός ήταν η ένωση με τη Βουλγαρία ή η ανεξαρτησία μίας πολυεθνικής Μακεδονίας. Μάλλον η πλέον ασφαλής απάντηση είναι ότι ίσχυαν και τα δύο, για την ακρίβεια υπήρχαν δύο τάσεις στις τάξεις της οργάνωσης, αλλά όσο περνούσε ο καιρός οι γηγενείς σλαβόφωνοι (για την ακρίβεια βουλγαρόφωνοι) Μακεδόνες έκλιναν προς την ανεξαρτησία ως την επιδιωκόμενη λύση, με πρωτοστάτες αρχικά τους Delcev, Gruev, Petrov και Sandanski.⁵⁶

Το 1895 ιδρύθηκε στη Σόφια μία άλλη «μακεδονική» οργάνωση, η Ανώτατη Μακεδονική Επιτροπή ή Κομιτάτο (*Virchoven Makedonski Komitet*), της οποίας τα μέλη έγιναν έκτοτε γνωστά ως Βερχοβιστές, που στόχο είχαν να τιθασεύσουν την οργάνωση της Θεσσαλονίκης. Ο λόγος

54. Todoroff 1927-1928, 474. Stavrianos 2000 [1958], 519-20. Dakin 1966, 47, 51-3. Kofos 1993 [1964], 26. Banac 1993 [1984], 314-15. Perry 1988, 39-40, 42-4. Poulton 1995, 53-6. Βλασιδής 1997, 65-6. Aarbakke 2003, 97, 99. Livanios 2008, 18.

55. Aarbakke 2010 [2008], 152.

56. Todoroff 1927-1928, 474. Barker 1950, 16. Stavrianos 2000 [1958], 520. Dakin 1966, 47. Kofos 1993 [1964], 26. Banac 1993 [1984], 314. Perry 1988, 42. Poulton 1995, 53-4. Aarbakke 2003, 97-8. Livanios 2008, 18.

ύπαρξης της Ανώτατης Μακεδονικής Επιτροπής, που είχε στενές σχέσεις με τον βουλγαρικό στρατό, με την κυβέρνηση και με τον ανώτατο άρχοντα, τον Πρίγκιπα Φερδινάνδο, ήταν η Μακεδονία ολόκληρη να ενωθεί με τη Βουλγαρία, κατά το πρότυπο της προσάρτησης της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία το 1885. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο οργανώσεων ήταν τεταμένες, με εξαίρεση την περίοδο 1899-1901 όταν της Ανώτατης Μακεδονικής Επιτροπής ηγήθηκε ο Sarafov.⁵⁷

Η πρώτη γηγενής οργάνωση, που ιδρύθηκε το 1893 στη Θεσσαλονίκη, άλλαξε αρκετές φορές όνομα και αρχικά απευθυνόταν μόνο στον βουλγαρικό και βουλγαρόφωνο πληθυσμό. Το 1896, μάλιστα, είχε ονομαστεί *Bŭlgarski Makedono-Odrinski Revoliutsionni Komitet* (Βουλγαρική Μακεδονο-Αδριανουπολιτική Επαναστατική Επιτροπή). Το 1905 είναι που κατέληξε στο τελικό της όνομα, *Vŭtreshna Makedonska Revoliutsionna Organizatsiya* (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση), VMRO (EMEO στα ελληνικά). Η απομάκρυνση από τον βουλγαροκεντρικό χαρακτήρα της οργάνωσης οφειλόταν τόσο σε λόγους αρχής (κατά τον Delchev να πάψει η σοβινιστική βουλγαρική προπαγάνδα και ο εθνικισμός) όσο και σε πρακτικούς λόγους, να μπορέσουν να επιστρατεύσουν στην οργάνωση και μη βουλγαρόφωνους και έτσι το κίνημα να γίνει πιο μαζικό. Επέτυχαν τη συμμετοχή αρκετών Γραικομάνων (Πατριαρχικών βουλγαρόφωνων) και ορισμένων Βλάχων, αλλά όχι Ελλήνων.⁵⁸

Όπως θα ανέμενε κανείς, η βουλγαρική εθνική αφήγηση τονίζει την αρχική αναφορά στον βουλγαρικό χαρακτήρα της οργάνωσης και στο γεγονός ότι οι ηγέτες της VMRO θεωρούσαν τους εαυτούς τους Βούλγαρους και ορισμένοι από αυτούς είχαν παραδεχθεί σε γραπτά τους ότι απώτερος στόχος ήταν η ένωση με τη Βουλγαρία. Στην αφήγηση των Σλαβομακεδόνων, πάλι, τονίζεται η εγκατάλειψη της αναφοράς στη βουλγαρική διάσταση ως απόδειξη του μη βουλγαρικού χαρακτήρα της VMRO και υποστηρίζεται ότι η επιλογή της αυτονομίας αποτελούσε σκαλοπάτι για μία ανεξάρτητη Μακεδονία και όχι για ένωση με τη Βουλγαρία.⁵⁹

Από το 1900 μέχρι το 1903 υπήρχαν διστάμενες απόψεις και σε σχέση με την ακολουθητέα στρατηγική, με τον Delchev και τον Petrov να τάσσονται υπέρ μίας ειρηνικής εξελικτικής διαδικασίας με χρήση περιορισμένης βίας, και τον Garvanov (από την εσωτερική οργάνωση) και τους Βερχοβιστές να επιμένουν στην άμεση εξέγερση. Στο τέλος έγινε αποδεκτή η

57. Βλ. προηγούμενη υποσημ.

58. Banac 1993 [1984], 315. Perry 1988, 40-1. Poulton 1995, 53-4. Βλασιδής 1997, 67. Aarbakke 2003, 98, 103. Livanios 2008, 19. Marinov 2013a, 299-301.

59. Marinov 2013a, 299-300.

ιδέα της εξέγερσης, ακόμη και από τον διστακτικό Delchev (ο οποίος στις 4 Μαΐου του 1903 έχασε τη ζωή του σε συμπλοκή με τους Οθωμανούς πριν καλά-καλά αρχίσει η εξέγερση). Η Εξέγερση του Ίλιντεν (Ilinden), όπως έμεινε γνωστή, ξεκίνησε στις 2 Αυγούστου του 1903, την ημέρα του Προφήτη Ηλία, με κύριους ηγέτες τον Gruev, τον Sarafov και Βερχοβιστές αξιωματικούς του βουλγαρικού στρατού. Ωστόσο, στο κεντρικό σημείο της εξέγερσης, στην κωμόπολη Κρούσοβο, ηγήθηκε ο σοσιαλιστής Nikola Karev, ο οποίος ανακήρυξε τη «Δημοκρατία του Κρουσόβου» που διήρκεσε μόλις δέκα μέρες μέχρι να πνιγεί στο αίμα από τους Οθωμανούς. Η σχετική διακήρυξη του Karev απευθυνόταν σε όλους τους κατοίκους της Μακεδονίας ασχέτως εθνότητας, αλλά οι σημαίες που ύψωσαν οι εξεγερθέντες στο Κρούσοβο και αλλού ήταν βουλγαρικές.⁶⁰

Η Εξέγερση του Ίλιντεν και η δεκαήμερη Δημοκρατία του Κρουσόβου αν και αποτυχίες, έχουν μυθοποιηθεί στη σλαβομακεδονική εθνική αφήγηση, αλλά ως ένα σημείο και στη βουλγαρική, ως ορόσημα και στις δύο περιπτώσεις, με τη μία να τονίζει τον «μακεδονικό» ή πανμακεδονικό χαρακτήρα της και την άλλη να τονίζει τον βουλγαρικό της χαρακτήρα (με τη δεύτερη βέβαια να έχει περισσότερο δίκιο).⁶¹

Μετά το Ίλιντεν, από το 1904 μέχρι την Επανάσταση των Νεοτούρκων του 1908, έλαβε χώρα έντονη σύγκρουση μεταξύ των αριστερών, γνωστών ως φεντεραλιστών, με πρωταγωνιστές από τη μία πλευρά τον Sandanski (αρχηγό της γνωστής ως ομάδας των Σερρών) και τους Hadjidimov, Philip Athanasov και Dimitar Vlahov και, από την άλλη πλευρά των δεξιών, γνωστών ως σεντραλιστών, υπό τους Sarafov, Garvanov και Tatarchev, με τον Gruev και τον Petrov να προσπαθούν, μάταια, να συμβιβάσουν τις δύο παρατάξεις.⁶²

Έχει υποστηριχθεί, ειδικά από Σλαβομακεδόνες ιστορικούς, ότι αυτή η σύγκρουση είχε και εθνική διάσταση, δηλαδή ότι οι αριστεροί ήταν κατά του βουλγαρικού κράτους γιατί αισθάνονταν πλέον εθνικά «Μακεδόνες» και όχι Βούλγαροι.⁶³ Όμως, είναι μάλλον απίθανο ο Sandanski και οι άλλοι αριστεροί να είχαν πράγματι αναπτύξει «μακεδονική» εθνική ταυτότητα και να είχαν εγκαταλείψει την αρχική βουλγαρική εθνική τους συνείδηση. Από την άλλη, αυτή η παράδοση του σεπαρατισμού και της

60. Dakin 1966, 92-106. Perry 1988, 125, 127-135. Aarbakke 2003, 103, 105, 109-113. Livianos 2009, 19.

61. Aarbakke 2010 [2008], 153. Βλ. γενικότερα για τον εθνικό αυτό μύθο, Brown 2000, Brown 2003.

62. Aarbakke 2010 [2008], 154-6, 160, 163.

63. Στο ίδιο, 189-90.

έμφασης στο υπερεθνικό μακεδονικό στοιχείο υπήρξε, βλέποντας τα πράγματα από το πώς εξελίχθηκαν μετά, ένα σκαλοπάτι για τη δημιουργία του σύγχρονου «μακεδονικού» έθνους και του αντίστοιχου εθνικισμού.⁶⁴ Πάντως, κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, πολλά μέλη της εσωτερικής οργάνωσης πολέμησαν ως εθελοντές στον βουλγαρικό στρατό (ακόμη και ο Sandanski) και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπηρέτησαν στον βουλγαρικό στρατό σε ειδική ταξιαρχία.⁶⁵

Το 1911 ιδρύθηκε νέα Κεντρική Επιτροπή της VMRO, με αρχηγούς τον Todor Aleksandrov και τον Aleksandar Protogerov. Ο Μεσοπόλεμος ήταν η χειρότερη περίοδος της VMRO, με τη μία δολοφονία μετά την άλλη σημαντικών στελεχών, ξεκινώντας στις 28 Ιουνίου του 1921 με τη δολοφονία του Petrov.⁶⁶ Η VMRO δρούσε κυρίως στη Βουλγαρία, αρχικά υπό τον Aleksandrov και τον Protogerov και μετά το 1924 (μετά τη δολοφονία του Aleksandrov), υπό τον φασίστα Ivan (Vanko) Mihailov, με επίσημο σκοπό την αυτονομία της Μακεδονίας, αλλά με πραγματικό στόχο την προσάρτηση στη Βουλγαρία των τμημάτων της Μακεδονίας που είχαν περιέλθει στην Ελλάδα και στη σερβοκρατούμενη Γιουγκοσλαβία.⁶⁷

Ωστόσο, η ομάδα των αριστερών φεντεραλιστών διατηρούσε ακόμη το όνειρο μίας ενωμένης Μακεδονίας, μίας «Ελβετίας των Βαλκανίων» όπως την έλεγαν, με τη μορφή ομοσπονδίας με μία κοινή γλώσσα γενικά αποδεκτή, ίσως την Εσπεράντο. Στη συνέχεια, έγινε προσπάθεια συνεννόησης και συντονισμού με τη VMRO του Aleksandrov το 1924 (στη Βιέννη), μάλλον με σοβιετική μεσολάβηση. Όταν η προσπάθεια αυτή απέτυχε, ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1925 στη Βιέννη, από τους αριστερούς η VMRO (*obedineta*), δηλαδή ΕΜΕΟ (Ενωμένη) με ηγέτες τους Vlahov, Panko Brashnarov, Pavel Shatev και Metodi Shatorov. Η οργάνωση αυτή ήταν συνδεδεμένη με την Comintern (την Κομμουνιστική Διεθνή, της οποίας ήταν μάλλον δημιούργημα) και ήταν μέλος της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας που είχε ιδρυθεί με πρωτοβουλία του ΚΚ Βουλγαρίας το 1920.⁶⁸

Το 1923, στη Μόσχα, η Comintern, με πρωτοστάτες τους Βούλγαρους Vasil Kolarov και Georgi Dimitrov (που ήταν ηγετικές μορφές στην Comintern), υιοθέτησε την αρχή περί αυτόνομης και ανεξάρτητης Μακεδονί-

64. Marinov 2013a, 303.

65. Todoroff 1927-1928, 477, 480. Rossos 1995, 236-38. Aarbakke 2003, 115. Poulton 1995, 57. Βλασιδής 1997, 69. Marinov 2013, 303-5.

66. Πιο πριν, το 1907, είχαν δολοφονηθεί ο Sarafov και ο Garvanov, με εντολή του Sandanski.

67. Todoroff 1927-1928, 476, 480-2.

68. Barker 1950, 39-40. Kofos 1993 [1964], 52-3. Banac 1993 [1984], 324. Rossos 1995, 237-41.

ας εντός μίας μελλοντικής κομμουνιστικής Βαλκανικής Ομοσπονδίας, και έκανε λόγο για «μακεδονικό λαό» (υπονοώντας πολυεθνικό μακεδονικό λαό), αλλά όχι ακόμη για «μακεδονικό έθνος» (αν και ο Κολαρον αναφέρθηκε στην ανάδειξη στο μέλλον «μακεδονικής εθνότητας»). Η απόφαση αυτή δεν ήταν διόλου αρεστή στους Σέρβους κομμουνιστές υπό τον ηγέτη τους Sima Marković⁶⁹ και στο ΚΚΕ (Πετσόπουλος, Κορδάτος,⁷⁰ Σταυρίδης). Το 1924, η 5^η Σύνοδος της Comintern έκανε λόγο για την επιθυμία του μακεδονικού λαού για ένωση και τη δημιουργία «μίας ενωμένης ανεξάρτητης Μακεδονίας».⁷¹ Στη συνέχεια, όμως, τόσο στη Σερβία όσο και στην Ελλάδα (Πουλιόπουλος, Μάξιμος), οι κομμουνιστές ενέδωσαν στη θέση αυτή, αν και με μεγάλη δυσφορία. Το 1934, η Comintern αναγνώρισε την ύπαρξη «μακεδονικής εθνότητας», κάτι που εξυπακούεται είχε τύχει της έγκρισης του Στάλιν (απόφαση που αποδέχθηκε και ο Έλληνας αντιπρόσωπος Σαργόπουλος, αλλά δεν αποδέχθηκε το ΚΚΕ⁷²). Το ενδιαφέρον είναι ότι τη σχετική διακοίνωση συνέταξε ένας Πολωνός που δεν είχε γνώσεις του Μακεδονικού, αλλά φαίνεται ότι τον βοήθησε στη διατύπωση ο Vlahov.⁷³

Η σύντομη αυτή εξιστόρηση της περιόδου μέχρι το 1939 δεν θα ήταν πλήρης, αν δεν αναφερθούμε σε δύο άλλα γεγονότα. Κατ' αρχάς, όταν κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι Βούλγαροι κατέλαβαν τμήμα της ελληνικής Μακεδονίας κατέστρεψαν σχεδόν εκατό χωριά, 30.000 Έλληνες πέθαναν από την πείνα, τις αρρώστιες και τους ξυλοδαρμούς και 42.000 εκδιώχθηκαν.⁷⁴ Δεύτερον, στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία του Μεσοπολέμου (δηλαδή στην περιοχή της μετέπειτα Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας) έλαβε χώρα προσπάθεια σερβοποίησης με το σκεπτικό ότι αυτή η περιοχή ήταν η «παλιά Σερβία» και τώρα η «Νότια

69. Palmer & King 1971, 13-14.22-35. Connor 1984, 137-44.

70. Ο Γιάννης Κορδάτος έκανε λόγο για συμμαχία με τον βουλγαρικό σοβινισμό. Βλ. Livanios 2008, 37.

71. Palmer & King 1971, 37. Ο Vlahov ωστόσο στα απομνημονεύματά του γράφει ότι επρόκειτο για μια απόφαση εκ των άνω που δεν είχε απήχηση στα τοπικά στελέχη. Βλ. Aarbakke 2010 [2008], 195. Λεπτομέρειες για τη στάση του ΚΚΕ και των στελεχών του το 1924 βλ. Δάγκας & Λεοντιάδης 1997.

72. Λίγο μετά, τον Μάρτιο του 1935, η θέση του ΚΚΕ ήταν η ακόλουθη: «πλήρης εθνική και πολιτική ισοτιμία σ' όλες τις εθνικές μειονότητες που ζουν στην Ελλάδα» και παύει να μιλάει για «δικαίωμα κρατικού αποχωρισμού των Μακεδόνων», κάτι που επικυρώθηκε στο 6^ο Συνέδριο του ΚΚΕ (Δεκέμβριος 1935) και το υπερασπίστηκε με επιτυχία ο Νεφελούδης στην Εκτελεστική Επιτροπή της Διεθνούς. Βλ. Κύρκος 1993, 16 υποσημ. 4.

73. Barker 1950, 52-4, 58-63, 66. Kofos 1993 [1964], 68-87. Livanios 2008, 40-1.

74. Barker 1950, 30. Kofos 1993 [1964], 41.

Σερβία».⁷⁵ Τότε, πολλοί από τους κατοίκους έκλιναν προς τη βουλγαρική λύση.⁷⁶ Άλλοι πάλι, για να αποφύγουν τη σερβοποίηση, άρχισαν να αισθάνονται «Μακεδόνες» εθνοτικά ή εθνικά, μια και η βουλγαρική ταυτότητα ήταν απαγορευμένη. Όπως έχει λεχθεί, όταν είχαν να αντιμετωπίσουν τους Σέρβους έφερναν στο φως τα βουλγαρικά τους χαρακτηριστικά· όταν είχαν όμως να κάνουν με τους Βούλγαρους, τότε επικαλούνταν τα «μακεδονικά» ιδιαίτερα τους γνωρίσματα.⁷⁷

Πότε και πώς έλαβε χώρα η σλαβομακεδονική εθνογένεση

Ο L.S. Stavrianos έχει προβεί στην ακόλουθη ενδιαφέρουσα επισήμανση στο κλασικό του βιβλίο για τα Βαλκάνια από το 1453 μέχρι σήμερα: «Στην αρχή (στον 18^ο και στο πρώτο μέρος του 19^{ου} αιώνα) οι Έλληνες δεν είχαν ανταγωνιστή στη Μακεδονία ... με την ελληνική εκπαίδευση, την ελληνική λειτουργία στις εκκλησίες, τους Έλληνες ιερωμένους στις ανώτερες θέσεις. Ως εκ τούτου, οι Μακεδόνες υφίσταντο μία αδιαμφισβήτητη διαδικασία εξελληνισμού. Στην πραγματικότητα, θα μπορούσαν να έχουν τελείως εξελληνισθεί, αν δεν συνέβαινε να είναι σχεδόν τελείως αγράμματοι. Οι λίγοι που απέκτησαν τυπική εκπαίδευση έγιναν Έλληνες σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Όμως, οι μάζες των χωρικών Μακεδόνων έμειναν εν πολλοίς ανέγγιχτοι από την ελληνική κουλτούρα ... και συνέχιζαν να ομιλούν τις σλαβικές τους διαλέκτους».⁷⁸ Και ο Stavrianos προσθέτει: «Αυτό είναι σημαντικό γιατί, όσο κρατούσαν τις διαλέκτους τους και τα έθιμά τους, κατείχαν τις προϋποθέσεις για εθνική αφύπνιση στο μέλλον». Η γλώσσα στην προ-εθνική εποχή δεν είχε μεγάλη βαρύτητα, αντίθετα με τη θρησκεία που ήταν καθοριστικής σημασίας: «Ο Μακεδόνας χωριάτης δεν σκεφτόταν τον εαυτό του ως Σέρβο ή Βούλγαρο επειδή μιλούσε μία σλαβική γλώσσα. Μάλλον ταυτιζόταν με το χωριό του. Και αν σκεφτόταν με ευρύτερους όρους, θα χαρακτήριζε τον εαυτό του ως Χριστιανό Ορθόδοξο για να διαφέρει από τους Καθολικούς ή Μουσουλμάνους γείτονές του».⁷⁹

Λίγοι έγκυροι μελετητές θα διαφωνούσαν με αυτή τη διαπίστωση, δηλαδή με το γεγονός ότι, κατά τον 19^ο αιώνα, για την πλειονότητα των σλαβόφωνων κατοίκων της γεωγραφικής Μακεδονίας επικρατούσε η ταυτότητα Χριστιανός Ορθόδοξος. Όσοι σλαβόφωνοι άρχισαν να αποκτούν, από τη

75. Palmer & King 1971, 12. Κοπά 1994, 36-7.

76. Palmer & King 1971, 13.

77. Banac 1993 [1984], 327.

78. Stavrianos 2000 [1958], 518.

79. Στο ίδιο, 518-19.

δεκαετία του 1860 και μετά, πιο σαφή εθνοτική ή εθνική ταυτότητα, χωρίζονταν σε τέσσερις κατηγορίες: στους περισσότερους που δήλωναν Βούλγαροι, σε λιγότερους, κυρίως στον βορρά, που δήλωναν Σέρβοι, σε μερικούς στον νότο που δήλωναν Έλληνες (οι γνωστοί και ως Γραικομάνοι) και σε ορισμένους που επέμεναν ότι δεν ήταν Βούλγαροι ή Σέρβοι και υιοθέτησαν, ελλείψει άλλου προσφυέστερου ονόματος, το ότι είναι «Μακεδόνες».⁸⁰

Η νέα αυτή ταυτότητα αναπτύχθηκε «διά της εις άτοπον απαγωγής»,⁸¹ όπως παρουσιάζεται παραστατικά σε εδάφιο στην πρώτη έκδοση της *Ζωής εν τάφω* του Στρατή Μυριβήλη: «Αυτοί εδώ οι χωριάτες, που τη γλώσσα τους την καταλαβαίνουν περίφημα κι οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι, αντιπαθούν τους πρώτους γιατί πήρανε τα παιδιά τους στον στρατό. Μισούν τους δεύτερους που τους κακομεταχειρίζονται για Βούλγαρους. Και κοιτάνε με αρκετά συμπαθητική περιέργεια εμάς τους περαστικούς Ρωμιούς επειδή είμαστε οι γνήσιοι πνευματικοί υπήκοοι του Πατρίκ, δηλαδή του «Ορθόδοξου Πατριάρχη της Πόλης» ... Ωστόσο, δεν θέλουν να 'ναι μήτε «Μπουλγκάρ» [Βούλγαροι], μήτε «Σερπ» [Σέρβοι], μήτε «Γκρρτς» [Έλληνες]. Μονάχα «Μακεντόν ορτοντόξ»».⁸²

Ο 20^{ος} αιώνας είδε τη διαδικασία μίας νέας εθνογένεσης στα Βαλκάνια: της «μακεδονικής».⁸³ Οι σημερινές τοποθετήσεις της Ελλάδας και της Βουλγαρίας περί ανυπαρξίας «μακεδονικού έθνους» δεν πείθουν, πλην όμως υπάρχουν δύο σημεία που εν πολλοίς ισχύουν. Πρώτον, ότι η ύπαρξη ενός «μακεδονικού έθνους» είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο χωρίς ιστορικές ρίζες στο απώτερο παρελθόν. Δεύτερον, ότι αποτελεί, σε ικανό βαθμό αν και όχι απόλυτα, και προϊόν της Κομμουνιστικής Διεθνούς και κυρίως του γιουγκοσλαβικού κομμουνισμού υπό την αιγίδα του Τίτο.⁸⁴

Προϋπήρχε άραγε ένα εν δυνάμει νέο έθνος ή μία εθνοτική ομάδα, μία *ethnie* όπως θα έλεγε ο Anthony Smith, σε επίπεδο ελίτ ή μερίδας της ελίτ (σημειωτέον ότι ο Smith είναι ο κύριος μελετητής του εθνικισμού που μελετούν και επικαλούνται οι Σλαβομακεδόνες επιστήμονες⁸⁵); Όντως υπήρχε μία ελίτ σλαβοφώνων στη Μακεδονία που διαχώριζε τις πολιτικές επιδιώξεις της από τους Βούλγαρους και κυρίως από τους Σέρβους, αλλά αυτή δεν είχε λαϊκό έρεισμα πριν τη δεκαετία του 1930.⁸⁶

80. Roudometof 1996, 263.

81. Κατά την εύστοχη διατύπωση του Τάσου Κωστόπουλου, στο Κωστόπουλος 1992, 18.

82. Στο Κωστόπουλος 1992, 18. Αυτή η αποκαλυπτική φράση απαλείφθηκε από το ίδιο τον Μυριβήλη στις μετά το 1944 εκδόσεις του βιβλίου του.

83. Γούναρης 1997β, 14.

84. Marinov 2013α, 275.

85. Στο ίδιο, 278.

86. Γούναρης 1997α, 83-84.

Οι ιστορικοί ηγέτες της VMRO, ακόμη και οι πλέον αποφασισμένοι υποστηρικτές της αυτονομίας και μη ένωσης με τη Βουλγαρία, όπως ο Delchev, ο Gruev ή ο Sandanski αυτο-ορίζονταν, όπως είπαμε, ως Βούλγαροι και όχι ως «Μακεδόνες» ή ως Σλαβομακεδόνες ή Μακεδονοσλάβοι. Επίσης, η VMRO, αν και αποτελούμενη κυρίως από Μακεδόνες Βούλγαρους, εντούτοις διαπνεόταν, ειδικά από το 1900, και από μία «υπερεθνική ταυτότητα», δηλαδή με τον όρο «Μακεδόνες» προσπαθούσαν να ενώσουν όλες τις εθνοτικές ομάδες των Ορθόδοξων Χριστιανών κατοίκων της Μακεδονίας με στόχο την πολιτική απελευθέρωση (αυτονομία και μετά ανεξαρτησία) όλης της Μακεδονίας. Οι δε σοσιαλιστές της VMRO καταδίκαιζαν τον «βουλγαρικό σοβινισμό» (όπως παλιότερα ο Delchev) και τον «βουλγαρικό ιμπεριαλισμό», όπως τους αποκαλούσαν.⁸⁷

Στον Μεσοπόλεμο, όπως και πριν, η ιδέα μίας ανεξάρτητης Μακεδονίας για όλη τη γεωγραφική Μακεδονία δεν σήμαινε ούτε στόχευε στη δημιουργία ενός εθνικού «μακεδονικού» (σλαβομακεδονικού) κράτους, αλλά, όπως είπαμε, μίας «ομοσπονδιακής μακεδονικής δημοκρατίας», μίας «Ελβετίας των Βαλκανίων» (ή «Βαλκανικής Ελβετίας») που θα αποτελούσε τον πυρήνα για μία ευρύτερη ομοσπονδία ή συνομοσπονδία των βαλκανικών λαών.⁸⁸

Ειδικά η εμμονή από το 1893 και μετά στο να μη γίνουν τμήμα της Βουλγαρίας μάλλον κάτι σημαίνει, αν τη συγκρίνει κανείς με άλλες περιπτώσεις εθνοτικών αδελφών που επιζητήσαν διακαώς ένωση με την μητέρα-πατρίδα, όπως οι Κρήτες, οι Βορειοηπειρώτες ή οι Ελληνοκύπριοι. Φαίνεται ότι μεταξύ του αρχικού «τέκνου» και της «μητέρας πατρίδας» υπήρχε αποξένωση που στη συνέχεια μπορούσε να θέσει τις βάσεις για μια νέα εθνογένεση, συνεπεία και της ξεχωριστής διαβίωσης, μια και η Μεγάλη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου δεν πραγματοποιήθηκε. Συνέχιζε δε να παραμένει εκτός της μητέρας πατρίδας, συνεπεία και των λανθασμένων επιλογών της Σόφιας, με το να συμμαχήσει και στους δύο παγκοσμίους πολέμους με τους μελλοντικούς ηττημένους. Επίσης, η Βουλγαρία είχε αποξενώσει τους Σλαβομακεδόνες, με το να υιοθετήσει ως επίσημη βουλγαρική μία γλώσσα που στηριζόταν στις βορειοανατολικές βουλγαρικές διαλέκτους και όχι μία από τις δυτικές βουλγαρικές διαλέκτους ή μείγμα διαλέκτων (αυτό οφειλόταν και στο γεγονός ότι οι πρώτες διάλεκτοι ήταν πιο διαδεδομένες στη βουλγαρική διανοήση και είχαν να παρουσιάσουν και αξιόλογο λογοτεχνικό έργο).

87. Marinov 2013α, 299-303.

88. Banac 1993 [1984], 314-15, 326-7. Marinov 2013α, 301.

Συνέπεια όλων αυτών ήταν να αρχίζει να αναδεικνύεται, σταδιακά, στον Μεσοπόλεμο μια νέα, αν και ακόμη θολή, εθνική ταυτότητα, διακριτή από τη βουλγαρική, ειδικά στη δεκαετία του 1930, την περίοδο της «ωρίμανσης» της όλης ιδέας.⁸⁹ Από το 1941 και μετά, με τον Τίτο, η νέα αυτή ταυτότητα που επωαζόταν, αποκρυσταλλώθηκε, κάτι που θα ήταν μάλλον αδύνατο να λάβει χώρα με ωμή βία, αν δεν άγγιζε τις χορδές της ελίτ και ικανού μέρους του πληθυσμού (αν και όχι όλους).

Η «μακεδονική» εθνική ιδεολογία είναι μεταγενέστερη από τις άλλες βαλκανικές εθνικές ιδεολογίες και αποτελεί εν μέρει αποκλήμα τους. Όμως, το γεγονός αυτό δεν την καθιστά λιγότερο «νομιμοποιημένη» ή περισσότερο «κατασκευασμένη» από τις άλλες τρεις.⁹⁰ Επίσης, η νέα αυτή εθνική ταυτότητα δεν αποκτήθηκε από το τίποτε, *ex nihilo*, από μία κατάσταση *tabula rasa*.⁹¹

Ως ιδεολογία και ως ταυτότητα, ο μακεδονικός εθνικισμός είναι, απ' ό,τι φαίνεται, προγενέστερο φαινόμενο που ορισμένες εκδηλώσεις του υπήρχαν ήδη στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.⁹² Πάντως, πριν από τις αρχές της δεκαετίας του 1930, οι υποστηρικτές της ανάγκης δημιουργίας ενός ξεχωριστού μακεδονικού έθνους και μιας ξεχωριστής μακεδονικής γλώσσας μετριώνταν στα δάκτυλα των δύο χεριών, με κεντρικό πρόσωπο τον Krste Petkov Misirkov στην αρχή του 20^{ου} αιώνα.

Πριν από τον Misirkov υπήρχαν τέσσερα άτομα που θεωρούνται σκαπανείς της «μακεδονικής» εθνογένεσης πολύ πριν αυτή αρχίσει να αχνοφέγγει. Πρόκειται για τους αδελφούς Konstantin και Dimitar Miladinov, που δημοσίευσαν την πρώτη συλλογή «μακεδονικών» δημοτικών τραγουδιών το 1861 (αν και ο δεύτερος παραδεχόταν ότι οι σύγχρονοί του Μακεδόνες ήταν Βούλγαροι⁹³). Επίσης, υπάρχει η φιγούρα του αυτοδίδακτου Georgi Pulevski που το 1875 συνέγραψε ένα λεξικό τριών γλωσσών (που δεν ήταν επιστημονικό αλλά απλοϊκό), της «μακεδονικής», της αλβανικής και της τουρκικής, και μία «μακεδονική γραμματική», την πρώτη που παρουσιάστηκε ποτέ. Στην εισαγωγή του λεξικού γράφει ότι έθνος είναι ένας λαός με κοινή καταγωγή, κοινή γλώσσα, κοινά έθιμα, κοινές γιορτές, κοινά τραγούδια, κοινή εδαφική περιοχή και πατρίδα και, ως εκ τούτου, οι «Μακεδόνες» είναι έθνος και η Μακεδονία η χώρα τους. Ο Pulevski

89. Ivan Katardziev σε Rossos 1995, 219

90. Marinov 2013a, 277.

91. Friedman 2000, 194. Stefoska 2013, 206.

92. Marinov 2013a, 276.

93. Στο ίδιο, 286.

ονόμασε τη γλώσσα του «σλαβο-μακεδονικά» (*slavjano-makedonski*).⁹⁴ Ο ποιητής Grigor Prlichev πάλι θεωρείται ότι έχει συμβάλει σημαντικά στη σλαβομακεδονική λογοτεχνία του ύστερου 19^{ου} αιώνα.⁹⁵

Μία άλλη, πιο αξιοπερίεργη, περίπτωση, που καταγράφεται από τους σημερινούς Σλαβομακεδόνες ιστορικούς ως προάγγελος της μακεδονικής εθνικής ιδέας, είναι ο μεγάλος Βούλγαρος ποιητής, φιλόλογος (με σημαντική συμβολή στη διαμόρφωση της φιλολογικής βουλγαρικής) και πολιτικός Petko Slaveykov. Ο Slaveykov, που υπήρξε σημαίνουσα προσωπικότητα στην εθνική αναγέννηση της Βουλγαρίας (και, μεταξύ άλλων, άριστος γνώστης των ελληνικών), έγραψε το 1871 ένα άρθρο για τους «Μακεδονιστές», όπως τους ονόμασε, που θεωρούν ότι είναι απόγονοι των αρχαίων Μακεδόνων και, αν και «γνήσιοι Σλάβοι», πιστεύουν ότι ρέει και αρχαίο μακεδονικό αίμα στις φλέβες τους και διακρίνουν τους εαυτούς τους από τους Βούλγαρους που έχουν ταταρικές (τουρκικές) ρίζες. Κατά την άποψη των Μακεδονιστών, οι βουλγαρικές τους διάλεκτοι ήταν πλησιέστερα στα παλαιά σλαβονικά, ενώ των Βούλγαρων ήταν μίγμα βουλγαρικών και ταταρικών.⁹⁶

Από την πλευρά των ιστορικών ηγετών της VMRO, ο Petron είχε αναφέρει τη Μακεδονία ως «μία διακριτή ηθική μονάδα» με τη δική της ιδεολογία και τις δικές της προσδοκίες. Ο Sarafov, το 1901, σε βιεννέζικη εφημερίδα, είχε κάνει λόγο για τους «Μακεδόνες» ως ένα διακριτό «εθνικό στοιχείο»,⁹⁷ και ένα χρόνο μετά είχε δηλώσει ότι «Εμείς οι Μακεδόνες δεν είμαστε ούτε Σέρβοι ούτε Βούλγαροι, αλλά απλά Μακεδόνες. Ο μακεδονικός λαός υπάρχει ανεξάρτητα από τον βουλγαρικό και τον σερβικό ... η Μακεδονία υπάρχει μόνο για τους Μακεδόνες».⁹⁸

Ας έρθουμε όμως στον Misirkov, στον θεωρούμενο ως πατέρα του «μακεδονικού» εθνικισμού. Ο φιλόλογος και εθνογράφος Krste Petkov Misirkov που είχε γεννηθεί στην Πέλλα (τότε Postol), συνέγραψε το πόνημά του *Za makedonskite raboti* (*Περί μακεδονικών ζητημάτων*), που θεωρείται το μανιφέστο του μακεδονικού εθνικισμού. Το έργο αυτό, που εκδόθηκε στη Σόφια τον Δεκέμβριο του 1903 (γραμμένο στη διάλεκτο και όχι στα φιλολογικά βουλγάρικα), έκανε λόγο για την ύπαρξη ξεχωριστής «μακεδονικής εθνότητας» (*narodnost*). Στο βιβλίο του ασκούσε κριτική όχι μόνο στους Βερχοβιστές, αλλά και στη VMRO και στην Εξέγερση του

94. Friedman 2010, 182-83. Marinov 2013b, 444.

95. Danforth 1995, 50. Friedman 2000, 183. Marinov 2013a, 315-17.

96. Marinov 2013a, 286-7.

97. Στο ίδιο, 304-5, υποσημείωση 85.

98. Στο Σφέτας 2003, 77 υποσημ.89.

Τλιντεν, ως βουλγαρικά δημιουργήματα, αν και επαινούσε τον Delchev, τον Gruev και τον Sarafov ως εθνικούς «Μακεδόνες αυτονομιστές». Όσον αφορά τη δημιουργία μιας φιλολογικής «μακεδονικής» γλώσσας, επέλεξε τις διαλέκτους της περιοχής Veles-Prilep-Bitolja-Ochrid, προφανώς επειδή οι διάλεκτοι αυτές ήταν πιο απομακρυσμένες και διακριτές από τα φιλολογικά βουλγαρικά.⁹⁹

Κατά τον Misirkov, η ταύτιση των «Μακεδόνων» με τους Βούλγαρους ήταν γι' αυτούς η μεγαλύτερη καταστροφή και η Βουλγαρία ο κακός δαίμονας της Μακεδονίας. Παραδεχόταν ότι η θέση περί ξεχωριστής μακεδονικής εθνότητας ήταν μία «σερβική θεωρία» στην προσπάθεια των Σέρβων να ανταγωνιστούν τη βουλγαρική προπαγάνδα. Η σερβική εκπαίδευση δεν μπορούσε να μετατρέψει τους Σλάβους Μακεδόνες σε Σέρβους, ωστόσο βοήθησε στο να τεθεί σε αμφισβήτηση η πρωτοκαθεδρία των Βουλγάρων, κάτι που συνέβαλε στον μακεδονικό σепаратизм. Η σερβική παρέμβαση (για την οποία ήταν ευγνώμων), σε αντίθεση με την ελληνική, γινόταν από έναν σλαβικό λαό του οποίου η γλώσσα ήταν οικεία, όπως η βουλγαρική, και έτσι έθετε σε αμφιβολία τον μοναδικό χαρακτήρα των βουλγαρικών ως της μόνης γλωσσικής επιλογής.¹⁰⁰

Ο Misirkov δεν είχε ψευδαισθήσεις για την εθνογένεση των «Μακεδόνων». Δεν την τοποθετούσε στην εποχή του Τσάρου Σαμουήλ ή του Κύριλλου και του Μεθόδιου, αλλά στη εποχή του, ως ένα πρόσφατο ιστορικό φαινόμενο. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά, οι πατέρες μας και οι παππούδες μας πάντοτε αποκαλούνταν Βούλγαροι και εμείς στο παρελθόν ονομάζαμε τους εαυτούς μας Βούλγαρους. Πρόκειται, όπως είπε, για μία κανονική διαδικασία ανάλογη με την παλαιότερη διαδικασία με την οποία οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Κροάτες αναδύθηκαν από τη νοτιοσλαβική ομάδα ως ξεχωριστοί λαοί.¹⁰¹

Η αίσθηση διακριτής μακεδονικής εθνικής ταυτότητας, σε αντίθεση με το όραμα μίας υπερεθνικής Μακεδονίας, εμφανίστηκε στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και από άλλους διανοούμενους, με προεξέχοντες τον Dimitrija Čupovski, τον Nikola Pushkarov και τον Slavcho Konachev. Ο Čupovski υποστήριξε (το 1913) ότι «Η Μακεδονία πρέπει να αποτελέσει ανεξάρτητο κράτος», δεν «είμαστε Βούλγαροι, Σέρβοι ή Έλληνες ... αλλά ξεχωριστός λαός με το ιδιαίτερο όνομά του: σλαβομακεδόνας».¹⁰² Ο

99. Banac 1993 [1984], 327. Danforth 1995, 50, 63. Rossos 1995, 227-8. Aarbakke 2003, 120-21. Poulton 1995, 58. Livanios 2008, 14-15. Marinov 2013a, 319-21.

100. Marinov 2013a, 320.

101. Danforth 1995, 63.

102. Στο Σφέτας 2003, 78-80, 82-3.

Pushkarov έγραψε (το 1919) ότι ελπίζει στη δημιουργία μίας ανεξάρτητης Μακεδονίας που θα καθιστούσε τον μακεδονικό λαό ένα νέο διακριτό έθνος (*natsiya*) και έτσι δεν θα γινόταν θύμα των Ελλήνων, των Σέρβων και των Βουλγάρων. Ο Konachev υποστήριξε, στις αρχές της δεκαετίας του 1920, ότι η Μακεδονία, από γεωγραφική έκφραση που ήταν, θα έπρεπε να γίνει εθνική, με την ένωση των Μακεδόνων Βουλγάρων με τις άλλες συλλογικότητες (ακόμη και με τους Τούρκους της Μακεδονίας) σε ένα νέο έθνος που θα είχε κοινή εθνική συνείδηση.¹⁰³

Στον Μεσοπόλεμο, σε επίπεδο πολιτικών οργανώσεων, η VMRO (Ενωμένη) το 1933, με κύριο ηγέτη τον Vlahov, δήλωνε ότι οι «Μακεδόνες» συνιστούν από εθνοτικής-εθνικής πλευράς διαφορετικό λαό από τους Βούλγαρους.¹⁰⁴ Διάφοροι διανοούμενοι που συνδέονταν ή έγραφαν στα έντυπα της VMRO (Ενωμένης) επίσης έκαναν λόγο για τον εθνικό χαρακτήρα των «Μακεδόνων», όπως ο Pavel Shatev, ο Vasil Ivanovski και ο Angel Dinev.¹⁰⁵ Επίσης, κατά τον Μεσοπόλεμο, είχαμε την παραγωγή θεατρικών έργων από τους Vasil Iljovski, Risto Krle και Anton Panov, και ποίηση από τον Kočo Racin, τον Venko Markovski και τον Kole Nedelkovski, οι οποίοι έγραψαν τα έργα τους σε μία γλώσσα που ήταν πολύ κοντά στη μετέπειτα φιλολογική «μακεδονική».¹⁰⁶ Ο ταλαντούχος αριστερός ποιητής Racin (που σήμερα θεωρείται ο ιδρυτής της μακεδονικής λογοτεχνίας) έγραφε ότι, στην περίπτωση των Μακεδόνων, όπως προηγουμένως στην περίπτωση των Βουλγάρων και των Σέρβων, ελάμβανε χώρα εθνική αφύπνιση.¹⁰⁷

Θα καταλήξουμε με το ζήτημα της «μακεδονικής γλώσσας». Στους κόλπους των ξένων εθνολόγων και γλωσσολόγων υπήρχαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα δύο κύριες θέσεις:¹⁰⁸ (α) ότι πρόκειται κατά βάση για διάλεκτο ή διαλέκτους βουλγαρικές, τις δυτικές βουλγαρικές διαλέκτους, ή (β) ότι πρόκειται για μία ενδιαμέση σλαβική γλώσσα μεταξύ των βουλγαρικών και των σερβικών, που είναι μεν πιο κοντά στα βουλγαρικά, αλλά έχει και σερβικά στοιχεία και διέθετε τα φόντα για να αναδειχθεί τελικά σε μία ξεχωριστή σλαβική γλώσσα. Πάντως σήμερα, μετά την

103. Marinov 2013a, 305-6.

104. Stefoska 2013, 200.

105. Marinov 2013a, 310-12.

106. Friedman 2000, 192.

107. Rossos 1995, 248.

108. Σημειωτέον ότι και οι εκτός περιοχής εθνολόγοι και γλωσσολόγοι δεν ήταν απαραίτητα περισσότερο αντικειμενικοί από τους Σέρβους ή Βούλγαρους και σε πολλές περιπτώσεις απηχούσαν, συνειδητά ή μη, τις επιδιώξεις των κρατών τους στην περιοχή. Βλ. Marinov 2013b, 227-30.

εδραίωση της φιλολογικής «μακεδονικής» το 1944, η επικρατούσα τάση διεθνώς μεταξύ των σλαβολόγων γλωσσολόγων είναι ότι πρόκειται πια για ξεχωριστή γλώσσα, αν και οι ομοιότητες με τα βουλγαρικά είναι πολύ περισσότερες απ' ό,τι με τα σερβικά. Μάλλον μπορούμε να μιλήσουμε για μία ξεχωριστή νοτιοσλαβική γλωσσική ομάδα που αποτελείται από δύο γλώσσες, τα «μακεδονικά» και τα βουλγαρικά, σε αντίθεση με την ομάδα των δυτικών νοτιοσλαβικών γλωσσών (σερβοκροατικά και άλλα).¹⁰⁹

Όπως έχουν υποστηρίξει οι γλωσσολόγοι-σλαβολόγοι Horace Lunt, Victor Friedman, και άλλοι εκτός των ιδίων των Σλαβομακεδόνων, «η ξεχωριστή μακεδονική γλώσσα και ταυτότητα» δεν δημιουργήθηκε από το τίποτε (*ex nihilo*) με γιουγκοσλαβική εντολή το 1944.¹¹⁰

Ο Friedman, αξιοποιώντας τις σχετικές μελέτες του Blaže Koneski, του κύριου δημιουργού της σύγχρονης «μακεδονικής γλώσσας», διακρίνει τέσσερις περιόδους στην πορεία της υιοθέτησης και διαμόρφωσης της «μακεδονικής γλώσσας» από διαλέκτους σε φιλολογική γλώσσα στη δεκαετία του 1940.¹¹¹

1. 1794-1840: τα πρώτα κείμενα σε μακεδονικές διαλέκτους, με κύριους συγγραφείς τον Hadži Joakim Krčevski και τον Hadži Kiril Pejčiponik, όπου διακρίνει κανείς την ανάδυση της ξεχωριστής σλαβικής ταυτότητας, δηλαδή το πέρασμα από την αντίθεση Μουσουλμάνου-Χριστιανού στην αντίθεση Έλληνα-Σλάβου και τον αγώνα των Σλάβων για μία δική τους φιλολογική γλώσσα.
2. 1840-1870: η περίοδος των διδακτικών βιβλίων (*textbooks*), με κύριους συγγραφείς τον Jordan Hadži Konstantinov-Džinov και τον Kuzman Šarkarev,¹¹² που αγωνίζονταν κατά της φαναριώτικης (ελληνικής) επίδρασης και τάσσονταν υπέρ της δημιουργίας μίας μακεδονο-βουλγαρικής φιλολογικής γλώσσας που να βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις μακεδονικές διαλέκτους.
3. 1870-1913: η περίοδος των πρώτων γραμματικών και των πρώτων εθνικιστικών κειμένων με πρωταγωνιστές τον Georgi Pulevski, τον Krste Misirkov, τον Dimitrija Čupovski και άλλους, όπου διακρίνει κανείς μία αίσθηση ξεχωριστής μακεδονικής ταυτότητας διακριτής από τους Βούλγαρους και τους Σέρβους.

109. Lunt 1959. Friedman 1975, 2000. Marinov 2013β.

110. Friedman 1975, 2000. Lunt 1959.

111. Friedman 2000, 193-4. Ο Koneski διακρίνει τρεις περιόδους: πριν το 1913, το 1913-1944 και το 1944-σήμερα. Ο διακεκριμένος Σλαβομακεδόνας ιστορικός Blaže Ristovski ξεκινάει την πορεία της γλωσσικής διαμόρφωσης από το 1814 και διακρίνει τρεις περιόδους: 1814-1870, 1870-1903 και 1903-1944. Στο Friedman 2010, 201 σημειώση 33.

112. Σε αυτούς μάλλον αναφερόταν ο Slaveykov όταν μιλούσε για μακεδονιστές.

4. 1913-1944: η ανάπτυξη της μακεδονικής λογοτεχνίας στη Γιουγκοσλαβία και στη Βουλγαρία που οδήγησε στην αποκρυστάλλωση και τελική ίδρυση της μακεδονικής φιλολογικής γλώσσας το 1944.

Η ιδρυτική στιγμή για τα σλαβομακεδονικά ως νέας νοτιοσλαβικής φιλολογικής γλώσσας ήταν η περίοδος από τις 2 Αυγούστου του 1944 (σύγκληση της ASNOM που αποφάσισε ότι «λαϊκή μακεδονική γλώσσα» θα γίνει «επίσημη») μέχρι την υιοθέτηση της κωδικοποιημένης νέας γλώσσας από το υπουργείο Παιδείας μετά από εννέα μήνες, την 3^η Μαΐου του 1945. Η κωδικοποίηση (αλφάβητο, ορθογραφία) ανατέθηκε σε επιτροπή που αποτελείτο κυρίως από εκπαιδευτικούς. Στην επιτροπή αυτή, τη μεγαλύτερη επιρροή είχε ο ποιητής Venko Markovski (ο οποίος μάλιστα κατέστησε γνωστή στην επιτροπή τη συμβολή του Misirkov) και ο τότε νέος γλωσσολόγος και ποιητής, Blaže Koneski, του οποίου οι απόψεις τελικά επικράτησαν και θεωρείται, δικαίως, ως «ο πατέρας της μακεδονικής φιλολογικής γλώσσας».¹¹³ Στην αρχή, υπό την επιρροή του Markovski, η πλειοψηφία της επιτροπής τάχθηκε υπέρ της δημιουργίας ενός ξεχωριστού κυριλλικού σλαβομακεδονικού αλφαβήτου (με γράμματα βουλγαρικά, σερβικά, αλλά και καινούργια γράμματα), με τον Koneski να τάσσεται υπέρ της υιοθέτησης του σερβικού αλφαβήτου του Vuk Karadžić, του δημιουργού της γραπτής σερβικής γλώσσας και των φιλολογικών σερβικών. Τελικά, επικράτησε η θέση του Koneski ως προς το αλφάβητο, παρόλο που ο Markovski και παλιοί Σλαβομακεδόνες ακτιβιστές, όπως ο Pavel Šatev και ο Panko Brašnarov, οι οποίοι κατείχαν τότε υψηλές θέσεις, θεώρησαν ότι η γραφή είχε γίνει υπεράγαν σερβική.¹¹⁴

1940-1949

Η Βουλγαρία, με την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στάθηκε αδύνατο να μη χάσει την ευκαιρία μιας *revanche*.¹¹⁵ Έτσι, για δεύτερη φορά και για τον ίδιο λόγο, προσπάθησε να καταλάβει –να «απελευθερώσει» κατ' αυτήν¹¹⁶– τη Μακεδονία του Βαρδάρη και τη Μακεδονία του Αιγαίου. Στο ελληνικό τμήμα που της παραχώρησε η Γερμανία (στο οποίο δεν συμπεριλαμβανόταν η Θεσσαλονίκη και η Χαλκιδική) ήταν καταπιεστική

113. Marinov 2013β, 461.

114. Στο ίδιο, 449, 452-57. Σφέτας 2003, 183-87.

115. Zotiades 1961 [1954], 72.

116. Aarbakke 2008 [2010], 184.

και βάνουση. Απαγορεύτηκε η χρήση της ελληνικής γλώσσας, έκλεισαν τα ελληνικά σχολεία και έγινε προσπάθεια αλλαγής της εθνοτικής σύστασης του πληθυσμού και εκβουλαρισμού της ελληνικής Μακεδονίας και της Θράκης, με μαζική εκδίωξη δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων, πολλές εκτελέσεις και τον εποικισμό από 120.000 Βούλγαρους. Η βουλγαρική αυτή πολιτική στην ελληνική Μακεδονία, με τους Έλληνες να βλέπουν δύο φορές σε μία γενιά το έδαφός τους να καταλαμβάνεται από τους Βούλγαρους, ενίσχυσε το ελληνικό μίσος για τους βόρειους γείτονές τους. Όσο για τους σλαβόφωνους της ελληνικής Μακεδονίας, τα αρχικά θετικά αισθήματα προς τους Βούλγαρους δεν διάρκεσαν πολύ λόγω του βάρους της κατοχής και της στάσης των Βουλγάρων, με αποτέλεσμα αρκετοί να καταταγούν στον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.¹¹⁷

Στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία, τα πράγματα ήταν στην αρχή διαφορετικά, με τους γηγενείς κατοίκους, στην πλειονότητά τους, να χαιρετίζουν τους Βούλγαρους ως εθνοτικούς αδελφούς και απελευθερωτές (με τη VMRO, που αρχηγός της παρέμενε ο Mihailov, να οργανώνει πολλές από τις υποδοχές) και να συνεργάζονται μαζί τους, προφανώς λόγω και της προηγούμενης εικοσαετούς σερβικής καταπίεσης. Από την άλλη, η θερμή υποδοχή δεν ισοδυναμούσε, όπως πίστευαν οι Βούλγαροι, με την επιθυμία των Σλαβομακεδόνων της Μακεδονίας του Βαρδάρη να μετατραπούν πλήρως σε Βούλγαρους και να προσαρτηθούν στη Βουλγαρία.¹¹⁸

Η έλευση αυτή των Βουλγάρων ήταν η τελευταία μεγάλη ευκαιρία της Σόφιας να ενσωματώσει τους Σλαβομακεδόνες. Όμως, το τελικό αποτέλεσμα ήταν το ακριβώς αντίθετο: η οριστική αποξένωση των Σλαβομακεδόνων από τους εθνοτικούς τους συγγενείς. Αυτό συνέβη επειδή οι Βούλγαροι, στον ενθουσιασμό για την επίτευξη της «αδιαίρετης Βουλγαρίας», και θεωρώντας τους Σλαβομακεδόνες ως Βούλγαρους (αν και ατίθασους που χρειαζόνταν νουθεσία και αυστηρότητα για να βρουν το σωστό δρόμο¹¹⁹) ήθελαν να μετατρέψουν την περιοχή σε αναπόσπαστο τμήμα της Βουλγαρίας (ίδρυσαν οκτακόσια βουλγαρικά σχολεία, βουλγάρικο πανεπιστήμιο στα Σκόπια, εκδίωξαν τους Σέρβους, κ.λπ.). Στη δε προσπάθειά τους αυτή ήταν υπερόπτες και αυταρχικοί έναντι των κατοίκων: κάτι που έθιγε κυρίως τους διανοούμενους που είχαν μεγαλύτερη αίσθηση της ξεχωριστής τους ταυτότητας από τους Βούλγαρους.¹²⁰ Αντίθετα, ο Mihailov είχε τα-

117. Barker 1950, 80-1. Zotiades 1961 [1954], 73-5. Kofos 1993 [1964], 103. Kofos 1990, 118-20. Palmer & King 1971, 65.

118. Palmer & King 1971, 64. Σφέτας 2003, 139-44.

119. Palmer & King 1971, 64.

120. Στο ίδιο, 64.

χθεί υπέρ της ενσωμάτωσης της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία και θεωρούσε τους περισσότερους Σλαβομακεδόνες, Βούλγαρους, και την ιδέα περί μακεδονικού έθνους μπολσεβίκικη σύλληψη.¹²¹ Με τον καιρό, όλο και περισσότεροι Σλαβομακεδόνες άρχισαν να βλέπουν τους Βούλγαρους ως άλλους κατακτητές όχι καλύτερους (ή οριακά καλύτερους) από τους Σέρβους, ως σοβινιστές υποστηρικτές της Μεγάλης Βουλγαρίας (όπως προηγουμένως οι Σέρβοι ήταν της Μεγάλης Σερβίας).¹²²

Έτσι ήρθε η στιγμή για τη δημιουργία του τότε νεότερου νοτιοσλαβικού έθνους των Βαλκανίων με την ονομασία «Μακεδόνες». Το σχετικό εγχείρημα του Τίτο στόχευε στο να εκλείψει η βουλγαρική επιρροή εκεί και οι «Μακεδόνες», ως νέο έθνος και ως ομόσπονδο κράτος, να θελήσουν να γίνουν τμήμα της μεταπολεμικής ομοσπονδίας της Γιουγκοσλαβίας και όχι επαρχία της Βουλγαρίας. Όπως υποστηρίζει ο Ευάγγελος Κωφός, απαιτήθηκε μία «χειρουργικού τύπου εγχείρηση», μία διαδικασία «μετάλλαξης» (*mutation*) των γηγενών Σλάβων σε εθνοτικά «Μακεδόνες».¹²³ Ωστόσο δεν επρόκειτο, όπως είδαμε, για απλή κατασκευή και εφεύρεση εκ του μηδενός, όπως υπαινίσσεται το ελληνικό και βουλγαρικό εθνικό αφήγημα.

Από τις αρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το 1939-1940, δύο στενοί συνεργάτες του Τίτο, ο γνωστός Μαυροβούνιος στοχαστής Milovan Djilas και ο Μαυροβούνιος ακτιβιστής Svetovar Vukmanovic (Tempo), είχαν ταχθεί υπέρ τού να πεισθούν οι κάτοικοι της περιοχής ότι ήταν «Μακεδόνες» και όχι Βούλγαροι.¹²⁴ Ο Tempo κατέφθασε στα Σκόπια στο τέλος Φεβρουαρίου του 1943 και δημοσιοποίησε το σχέδιο του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας για τη μελλοντική Γιουγκοσλαβία, αυτό που είχε υιοθετηθεί τον Νοέμβριο του 1942, στο Συνέδριο του Bihać, στο Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας, δηλαδή η αρχή των ίσων εθνικών δικαιωμάτων για όλους τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας, με τους «Μακεδόνες» να αποτελούν μία από τις πέντε συστατικές εθνότητες της ομοσπονδιακής χώρας. Ο Tempo κάλεσε τους Μακεδόνες κομμουνιστές να αφήσουν κατά μέρος της έριδες, να καταδικάσουν τον Mihailov και τους οπαδούς του ως φασίστες και προδότες, να ιδρύσουν κομμουνιστικό κόμμα και να αγωνιστούν μαζί με τους άλλους «αδελφικούς λαούς» της Γιουγκοσλαβίας για την εκδίωξη των κατακτητών. Τον Μάρτιο του

121. Aarbakke 2010 [2008], 196.

122. Barker 1950, 79-80. Zotiades 1961 [1954], 79-80. Kofos 1993 [1964], 108-9. Kofos 1990, 124. Palmer & King 1971, 14, 64-5. Λιβάνιος 1994, 576-80. Poulton 1995, 101-2. Σφέτας 2003, 139-47. Aarbakke 2010 [2008] 196.

123. Kofos 1985.

124. Λιβάνιος 1994, 585.

1943, ο Τεμπο δημιούργησε την Κεντρική Επιτροπή της ΚΚ Μακεδονίας, που αποτελείτο από τον Lazar Koliševski και άλλα στελέχη γνωστά για την υποστήριξή τους στην γραμμή Τίτο. Λίγο μετά, δημιουργήθηκε το Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Μακεδονίας.¹²⁵

Τελικά, η ανάδειξη εθνικής ταυτότητας και κράτους, εκεί που δεν υπήρχε ή δεν φαινόταν ρεαλιστική δυνατότητα (με τη βουλγαρική κατοχή), ήταν μία πρόταση πολύ δελεαστική που δύσκολα μπορούσε να μη γίνει αποδεκτή, με εξαίρεση κυρίως τα μέλη της παλαιότερης γενιάς που παρέμεναν ταυτισμένα με τη Βουλγαρία. Φανταστείτε ένα λαό που οι Σέρβοι τον θεωρούσαν νοτιοσερβικό που έπρεπε να μάθει τη «σωστή του γλώσσα» τα σερβικά, οι Βούλγαροι βουλγαρικό λαό που μιλούσε μία άξεστη βουλγαρική διάλεκτο και χρειαζόταν εκπαίδευση στα φιλολογικά βουλγαρικά για να μπορεί να εκφραστεί σε ένα υψηλότερο επίπεδο, οι Έλληνες ανύπαρκτους ή σλαβόφωνους Έλληνες (σαν τα σλαβικά να ήταν μία γλώσσα), σε αυτό τον λαό να δοθεί ξαφνικά υπόσταση, όνομα, υπερφάνεια.

Στις 29 Νοεμβρίου του 1943, στη Διάσκεψη του Γιάτσε (Jajce), στη δεύτερη σύνοδο του Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας, αποφασίστηκε ότι το μελλοντικό γιουγκοσλαβικό κράτος θα είναι ομοσπονδιακό και ότι το «Μακεδονικό έθνος» και «Μακεδονικό κράτος» θα έβρισκαν τη θέση τους στα πλαίσια της Γιουγκοσλαβικής σοσιαλιστικής ομοσπονδίας, όπως η Σερβία, η Κροατία, η Σλοβενία, το Μαυροβούνιο και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Μία εβδομάδα μετά τη Διάσκεψη του Γιάτσε, ο Στάλιν φρόντισε να διευκρινίσει ότι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση δεν οδηγούσε απαραίτητα στην απόσχιση και, στην περίπτωση των «Μακεδόνων», συνιστούσε να επιλέξουν να ενωθούν ισότιμα σε μία ομοσπονδία με άλλους λαούς.¹²⁶

Στη συνέχεια, συμβολικά, κατά την επέτειο του Ίλιντεν, στις 2 Αυγούστου του 1944, συνήλθε η ASNOM (Αντιφασιστική Συνέλευση της Λαϊκής Απελευθέρωσης της Μακεδονίας), στο μοναστήρι Prohor Pčinski, κοντά στο Κουμάνοβο, που ανακήρυξε την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας ως ίσης ομοσπονδιακής μονάδας με τις άλλες της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας.¹²⁷ Αποφασίστηκε ότι τα «μακεδονικά» θα είναι η επίσημη γλώσσα του ομόσπονδου κράτους και εθνική εορτή η 2^η Αυγούστου, ο εορτασμός του Ίλιντεν. Επίσης, σε διακήρυξή της (4

125. Palmer & King 1971, 74-85. Σφέτας 2003, 154-58.

126. Kofos 1993 [1964], 117. Palmer & King 1971, 105. Κοπά 1994, 41, 45. Λιβάνιος 1994, 588. Σφέτας 2003, 159-58.

127. Marinov 2013a, 328.

Αυγούστου 1944) η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΜ έκανε λόγο για την «ενοποίηση όλων των τμημάτων της Μακεδονίας τα οποία είχαν χωριστεί από τους Βαλκάνιους ιμπεριαλιστές το 1913 και το 1919», με τη Μακεδονία του Βαρδάρη να εμφανίζεται ως το Πιεμόντε του μακεδονικού έθνους.¹²⁸

Ο Τίτο αρχικά είχε υπερβολικές φιλοδοξίες: την ένωση των τριών Μακεδονιών και ακόμη και την ένωση, υπό την αιγίδα του, με τη Βουλγαρία (με τη Βουλγαρία ως μία από τις γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες!). Το σκεπτικό του Τίτο ήταν ότι αφού οι «Μακεδόνες» αποτελούσαν πλέον έθνος, είχαν το δικαίωμα να ενωθούν με τους «Μακεδόνες» των δύο άλλων περιοχών, κάτι που οδήγησε στην πλήρη αντίθεση του ΚΚΕ και του ΚΚ Βουλγαρίας καθώς τελείωνε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Το μόνο που μπορούσε να δεχθεί το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν ίσα δικαιώματα για όλες τις μειονότητες στην Ελλάδα.¹²⁹

Ακολούθησε, με ιλιγγιώδη ταχύτητα και με περίσσεια ευρηματικότητας, μία διαδικασία «οικοδόμησης έθνους» (*nation-building*) εκ των άνω, από το 1944 και μέχρι το τέλος της δεκαετίας. Οι κύριες προτεραιότητες ήταν η δημιουργία μίας ξεχωριστής μακεδονικής γλώσσας και λογοτεχνίας, μίας εθνικής ιστορίας ή, για την ακρίβεια, μίας εθνικής ερμηνείας της ιστορίας, και η ίδρυση αυτόνομης μακεδονικής Εκκλησίας ξεχωριστής από τη σερβική. Μόνο το τελευταίο δεν επιτεύχθηκε.¹³⁰

Ο Τίτο, το 1945-1948, δεν ήθελε να δέσει στο άρμα της Γιουγκοσλαβίας μόνο τη Μακεδονία του Βαρδάρη, αλλά σκόπευε να αρπάξει από τη Βουλγαρία και τη Μακεδονία του Πιρίν.¹³¹ Ο Τίτο και ο Dimitrov (ο οποίος καταγόταν από τη Μακεδονία του Βαρδάρη) συναντήθηκαν στο Bled (Ιούλιος-Αύγουστος 1947) και υπέγραψαν σειρά πρωτοκόλλων, μεταξύ των οποίων και την αναγνώριση πολιτιστικής αυτονομίας για τη Μακεδονία του Πιρίν, με τον Dimitrov να αναγνωρίζει την ύπαρξη «μακεδονικού έθνους». Λίγους μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του 1947, έλαβε χώρα μία συμβολική και εξόχως γενναιόδωρη βουλγαρική χειρονομία: η αποστολή της σωρού του Delchev από τη Σόφια στα Σκόπια. Έτσι, ο θρυλικός επαναστάτης έγινε, σαράντα χρόνια μετά τον θάνατό του, από Βούλγαρος που ήταν, «Μακεδόνας».¹³²

128. Σφέτας 2003, 177-79. Palmer & King 1971, 111-12. Roudometof 1996, 267.

129. Palmer & King 1971, 118-120, 129.

130. Στο ίδιο, 154. Kofos 1985.

131. Kofos 1993 [1964], 143.

132. Στο ίδιο, 160-4. Kofos 1990, 136. Κοπά 1994, 42.

Απ' ό,τι φαίνεται, ο Dimitron, όπως παρατηρεί ο Ευάγγελος Κωφός, είχε παρασυρθεί από το όραμά του για μία σοσιαλιστική νοτιοσλαβική ομοσπονδία που θα στηριζόταν στην ένωση Βουλγαρίας-Γιουγκοσλαβίας,¹³³ ή για μία ευρύτερη βαλκανική ή ανατολικοευρωπαϊκή ομοσπονδία ή συνομοσπονδία· ιδέες όμως που δεν συμεριζόταν ο Στάλιν. Οι Βούλγαροι και οι Γιουγκοσλάβοι ηγέτες εκλήθησαν στη Μόσχα από τον Στάλιν (ο πανούργος Τίτο απέφυγε να μεταβεί παριστάνοντας τον άρρωστο), όπου ο Dimitron αναγκάστηκε να απολογηθεί για το φιλόδοξο πρόγραμμά του.¹³⁴ Στη συνέχεια, με τη ρήξη Τίτο-Cominform (καλοκαίρι 1948), η ευνοϊκή στάση προς τους Μακεδόνες του Πιρίν εγκαταλείφθηκε και η Βουλγαρία, αν και κομμουνιστική, επανήλθε στην παλιά της θέση, περί μη ύπαρξης «Μακεδόνων» τόσο στη Βουλγαρία όσο και στη Γιουγκοσλαβία.¹³⁵

Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία 1950-1989: το Μακεδονικό στο συρτάρι

Στη Ελλάδα, πριν από τον Εμφύλιο, κατά τη διετία 1945-1946, έλαβαν χώρα αρπαγές περιουσιών, βασανιστήρια ως εκδίκηση για τα συμβάντα του πολέμου στην υπό βουλγαρική κατοχή Μακεδονία, με το δικαιολογητικό ότι αρκετοί Σλαβομακεδόνες είχαν ταχθεί με τους εφήμερους κατακτητές.¹³⁶

Η τελευταία ελληνική απογραφή στην οποία αναγράφεται μητρική γλώσσα είναι της 7^{ης} Απριλίου 1951, και κάνει λόγο για σλαβική μητρική γλώσσα. Καταγράφηκαν ως «Σλαβόφωνοι» 41.167, κυρίως στον νομό Φλωρίνης (το 20,86% των κατοίκων) και στον νομό Πέλλης (8%).¹³⁷ Η γλώσσα αυτή θεωρήθηκε «τοπικόν ιδίωμα» που καμία σχέση δεν έχει με τη «φιλολογική μακεδονική», αυτή την τεχνική γλώσσα που έχει εφεύρει ο Τίτο.¹³⁸ Έκτοτε η εν λόγω γλωσσική ομάδα θεωρήθηκε ανύπαρκτη ως εθνοτική ή γλωσσική μειονότητα.

133. Η ένωση αυτή σκόνταψε και πριν τη ρήξη Τίτο-Στάλιν στο ότι ο Τίτο είχε την απαίτηση η Βουλγαρία να γίνει μία από τις ομόσπονδες δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας, ενώ ο Dimitron θεωρούσε ότι η ένωση θα ήταν μεταξύ δύο κρατών ή θα δημιουργείτο, όπως είπαμε, κάτι ευρύτερο, μια σοσιαλιστική βαλκανική ομοσπονδία, με τη συμμετοχή και της Ρουμανίας, της Ελλάδας και της Αλβανίας.

134. Kofos 1993 [1964], 164.

135. Palmer & King 1971, 163-5. Zotiades 1961 [1954], 83-6, 91-100. Κοπά 1994, 43.

136. Kofos 1993 [1964], 147-8. Κωστόπουλος 2000, 200-1.

137. Βλ. πίνακα με λεπτομερή αποτελέσματα της απογραφής αυτής κατά νομό, στο Κωστόπουλος 2000, 223.

138. Στο ίδιο, 43-4.

Σταχυολογώ ορισμένες δημόσιες δηλώσεις διακεκριμένων πολιτικών της εποχής. Ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Ιωάννης Σοφιανόπουλος (παλιός στενός συνεργάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου και γνωστός ως μη εθνικιστής), στη συζήτηση στη Βουλή για την αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία (Νοέμβριος 1950), αναφέρθηκε στην «ανύπαρκτον Μακεδονική μειονότητα», προσθέτοντας ότι το διεθνές δίκαιο προστατεύει μόνο τις μειονότητες εκείνες που σέβονται τα κράτη στα οποία διαβιούν και επιδεικνύουν νομιμοφροσύνη.¹³⁹ Ένα χρόνο μετά, όταν ο υπουργός Εσωτερικών Ρέντης τόλμησε να κάνει λόγο για νησίδα μειονοτήτων στη δυτική Μακεδονία, τον κατακεραύνωσε η τοπική εφημερίδα της Καστοριάς. Τον Σεπτέμβριο του 1959, ο υπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ δήλωσε στη Βουλή ότι «Δεν υπάρχουν Σλαβομακεδόνες εις την Μακεδονίαν ... η οποία κατοικείται μόνο από Έλληνες» και η Ελλάδα ποτέ δεν θα ζητούσε από τη Γιουγκοσλαβία «δήλωσιν περί μη υπάρξεως θέματος ανυπάρκτου».¹⁴⁰ Τον Μάρτιο του 1965, ο Πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου, όταν επέστρεψε από ταξίδι του στο Βελιγράδι, απαντώντας σε δεξιές εφημερίδες που τον κατηγορούσαν ότι με τον Τίτο τέθηκε σε διαπραγμάτευση «το πρόβλημα ταμπού», διαβεβαίωσε το ελληνικό κοινό ότι το «[δ]ια την Ελλάδα μακεδονικό ζήτημα δεν υπάρχει. Δεν ήτο επομένως δυνατόν να αποτελέσει θέμα συζητήσεων» στο Βελιγράδι.¹⁴¹

Γενικά, είναι σαφές ότι, από το 1950 μέχρι το 1974, ο στόχος των ελληνικών κυβερνήσεων ήταν η γλωσσική αφομοίωση των σλαβόφωνων που είχαν μείνει στην Ελλάδα και η εξάλειψη του λεγόμενου «ιδιώματος» και προς τον σκοπό αυτό υπάρχει ειδική συντονιστική επιτροπή (υπουργείο Εξωτερικών, υπουργείο Εσωτερικών, άλλα υπουργεία, ΚΥΠ, ΓΕΣ, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου).¹⁴²

Στη συνέχεια, επί Μεταπολίτευσης, από το 1974 μέχρι το 1990, «διατηρείται στο ακέραιο η κρατική πολιτική της αποσιώπησης ... επιπλέον σημειώνεται μία ευρύτατη συναίνεση όσον αφορά την “ανυπαρξία” των

139. Στο ίδιο, 224-5.

140. Στο ίδιο, 225.

141. Στο ίδιο, 225-6.

142. Στο ίδιο, 228. Μία από τις πιο ήπιες (και χαριτωμένες) μορφές προσπάθειας ενσωμάτωσης που μου είχε διηγηθεί Έλληνας διπλωμάτης που είχε υπηρετήσει στο υπουργείο Βορείου Ελλάδας στη δεκαετία του 1960, ήταν διάφορα κίνητρα (οικονομικά και άλλα, π.χ. καλή μετάθεση, προαγωγή) σε στρατιωτικούς και μέλη της χωροφυλακής στη Φλώρινα, την Καστοριά, την Πέλλα και αλλού στη δυτική Μακεδονία, για να νυμφευθούν «ντόπιες».

Σλαβομακεδόνων στη Βόρεια Ελλάδα».¹⁴³ Θεωρείται ότι οι ελάχιστοι διγλωσσοί που απέμειναν είχαν αποκτήσει πλέον ελληνική εθνική συνείδηση.¹⁴⁴ Ακόμη και ο Φλωράκης είχε δηλώσει το 1988, ότι για το ΚΚΕ «μακεδονική μειονότητα δεν υπάρχει».¹⁴⁵ Από την άλλη, είναι γεγονός ότι όντως έλαβε χώρα μια σχετικά ομαλή ενσωμάτωση λόγω αστυφιλίας και μετανάστευσης¹⁴⁶ και ενδεχομένως και λόγω του καθεστώτων που ίσχυαν στη Γιουγκοσλαβία και στη Βουλγαρία που δύσκολα θα μπορούσαν να αποτελέσουν πόλο έλξης.

Πάντως, γενικά το Μακεδονικό, «όσον αφορά την Αθήνα, ήταν “στο συρτάρι” και θα αγωνιζόταν σθεναρά να το κρατήσει ασφαλισμένο εκεί».¹⁴⁷ Όσο για τις σχέσεις Αθήνας-Βελιγραδίου ως προς το Μακεδονικό (ομόσπονδο Μακεδονικό κράτος στη Γιουγκοσλαβία), η ρήξη Τίτο-Στάλιν (Cominform) οδήγησε στη βελτίωση των σχέσεων με τη Δύση και κατ'επέκταση και με την Ελλάδα, κάτι που, εννοείται, επιζητούσαν διακαώς και οι δυτικές δυνάμεις στο πλαίσιο της «ανάσχεσης» (*containment*) της σοβιετικής επέκτασης. Κατόπιν αυτού, το Μακεδονικό αποκλιμακώθηκε. Όσο για δηλώσεις ή πράξεις των Σκοπίων εναντίον της Ελλάδας, ο Τίτο προφασίζόταν ότι τις δεχόταν¹⁴⁸ χάριν των εσωτερικών ισορροπιών της χώρας του.¹⁴⁹ Δηλαδή, ανεχόταν τις κατά καιρούς μη φιλικές προς την Ελλάδα δηλώσεις των Σλαβομακεδόνων ιθυνόντων, ειδικά αν ήθελε να εξασφαλίσει την υποστήριξή τους σε κάτι άλλο, αλλά τούς έβαζε συνήθως στη θέση τους όταν διατάρασσαν τις σχέσεις με την Ελλάδα.¹⁵⁰

Ωστόσο, ειδικά κατά την περίοδο 1949-1961, υπήρχαν μερικές δύσκολες στιγμές, συνεπεία της στάσης του Βελιγραδίου και των Σκοπίων. Επί παραδείγματι, το 1949, ο Γιουγκοσλάβος αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ έστειλε σημείωμα στον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ, Trigve Lee, διαμαρτυρόμενος για την ελληνική στάση έναντι των Σλάβων στην Ελλάδα. Το 1950, όταν αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας και εστάλη Γιουγκοσλάβος πρέσβης στην Αθήνα, ο γιουγκοσλαβικός Τύπος κατηγόρησε την Ελλάδα ότι ακολουθεί πολιτική εθνικοποίησης της «μακεδονικής μειονότητας», κάτι που οδήγησε τον πρέσβη στον να επιστρέψει πάραυτα στο Βελιγράδι. Πάντως, από την άνοιξη του 1951 ομαλοποιήθηκαν

143. Κωστόπουλος 2000, 285.

144. Στο ίδιο, 287.

145. Στο ίδιο, 289.

146. Στο ίδιο, 289.

147. Γούναρης 2010, 85.

148. Ριζάς 1996, 57-8.

149. Σκουλαρίκη και Εμπεϊρίκος 2009, 147.

150. Λιβάνιος 1994, 597.

οι σχέσεις Αθήνας-Βελιγραδίου και το 1953 λειτούργησε για πρώτη φορά ελληνικό γενικό προξενείο στα Σκόπια.¹⁵¹ Το απόγειο των καλών σχέσεων στη δεκαετία του 1950 ήρθε την περίοδο 1954-1960, με το Βαλκανικό Σύμφωνο Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Αρωγής που υπογράφηκε στο Μπλεντ μεταξύ Γιουγκοσλαβίας, Ελλάδας και Τουρκίας, στις 9 Αυγούστου του 1954, και με σειρά ελληνογιουγκοσλαβικών συμφωνιών που υπογράφηκαν το 1958 και κυρώθηκαν το 1959.¹⁵²

Υπήρχαν όμως δύο τριγμοί, το 1960-1961, που έσκιασαν προς στιγμή τις σχέσεις των δύο χωρών. Ο πρώτος τριγμός ήταν τον Οκτώβριο του 1960, όταν ο Πρωθυπουργός της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, Koliševski, σε ομιλία του στο 50^ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος στα Σκόπια, αναφέρθηκε, παρουσία του Αντιπροέδρου της Γιουγκοσλαβίας, Eduard Kardelj, στη «μακεδονική μειονότητα» στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία, λέγοντας συγκεκριμένα ότι δεν μπορούσε να γίνει δεκτό ότι αυτές οι μειονότητες ήταν «ανύπαρκτες», αν και πρόσθεσε ότι κανείς στη Γιουγκοσλαβία δεν ήθελε να δημιουργήσει μακεδονικό ζήτημα στη Βουλγαρία και στην Ελλάδα, πλην όμως η θέση της «μακεδονικής μειονότητας» και στις δύο χώρες «θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο διευθέτησης».¹⁵³ Η εν λόγω δήλωση προκάλεσε την οργή της ελληνικής κυβέρνησης και της ελληνικής κοινής γνώμης.¹⁵⁴ Ο δεύτερος τριγμός ήταν το 1961 όταν το γιουγκοσλαβικό υπουργείο Εξωτερικών φάνηκε να αποδέχεται τη θέση των Σκοπίων περί της ύπαρξης «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα η Αθήνα να αντιδράσει με τη γνωστή πάγια θέση της από το 1950 και μετά (μέχρι και σήμερα) ότι οι λίγοι σλαβόφωνοι στη δυτική ελληνική Μακεδονία έχουν ελληνική εθνική συνείδηση και όσοι δεν είχαν (όσοι είχαν βουλγαρική ή σλαβομακεδονική συνείδηση) είχαν εγκαταλείψει τη χώρα με το τέλος του Ελληνικού Εμφυλίου.¹⁵⁵

Γενικά, οι σχέσεις Αθήνας-Βελιγραδίου, αλλά και Αθήνας-Σόφιας ήταν τόσο ομαλές, παρά το υποβόσκον Μακεδονικό, ώστε ο Ευάγγελος Κωφός να καταλήγει στο κλασικό του βιβλίο του 1964 για το Μακεδονικό με την εξής φράση: «Υπ' αυτές τις συνθήκες, το “Μακεδονικό Ζήτημα” μπορεί

151. Ο πατέρας μου Δημήτρης Ηρακλείδης που ήταν τότε τρίτος γραμματέας (το αντίστοιχο του υποπροξένου) διορίστηκε ως ο πρώτος μεταπολεμικός γενικός πρόξενος της Ελλάδας στα Σκόπια και μεταβήκαμε εκεί με τραίνο (λίγο μετά είχα την πρώτη μου «επαφή» με ένα ελληνικό εθνικό θέμα, το Μακεδονικό, ειδικά όταν έρχιαν πέτρες στο ελληνικό γενικό προξενείο).

152. Zotiades 1961 [1954], 101-105.

153. Στο Zotiades 1961 [1954], 106.

154. Στο ίδιο, 106-7.

155. Ριζάς 1996, 58-9.

και πρέπει να θεωρηθεί ένα ζήτημα για τον μελετητή της ιστορίας και όχι ένα θέμα γι' αυτόν που λαμβάνει αποφάσεις». ¹⁵⁶

Ωστόσο, στην αρχή της διακυβέρνησης του Ανδρέα Παπανδρέου, το 1983, υπήρξαν τριγμοί σε σχέση με το θέμα της μειονότητας μεταξύ Βελιγραδίου και Αθήνας, κατά την επίσκεψη του Γιουγκοσλάβου πρωθυπουργού στην Αθήνα και κατά την επίσκεψη του Παπανδρέου στο Βελιγράδι, αλλά τα πράγματα τέθηκαν υπό έλεγχο. Το ίδιο έτος, το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών ενημέρωσε τους Έλληνες διπλωμάτες και τα γραφεία Τύπου ότι ήταν αποδεκτοί οι όροι Σλαβομακεδόνες και Γιουγκοσλαβική Μακεδονία. ¹⁵⁷

Σε γενικές γραμμές, πάντως, η ελληνική θέση από το 1950 μέχρι και το 1990 ήταν μεν η μη αποδοχή της ύπαρξης «μακεδονικού έθνους», πλην όμως αυτό δεν ισοδυναμούσε και με άρνηση της ύπαρξης ενός ξεχωριστού σλαβικού λαού στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Επίσης, μέχρι το 1990, ο όρος που χρησιμοποιείτο από Έλληνες αξιωματούχους του υπουργείου Εξωτερικών ήταν «Σλαβομακεδόνες». Αντίθετα, οι Βούλγαροι, μετά το 1950, απέρριπταν την ύπαρξη ενός «μακεδονικού έθνους» και οποιουδήποτε έθνους εκεί, αν και δεν είχαν πρόβλημα με το όνομα, θεωρώντάς τους απλώς Βούλγαρους που ζούσαν στη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας. ¹⁵⁸

Το νέο Μακεδονικό ζήτημα: η διένεξη Αθήνας-Σκοπίων

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έδωσε στην Ελλάδα μία μοναδική ιστορική ευκαιρία να διαδραματίσει έναν σημαντικό σταθεροποιητικό ρόλο στα Βαλκάνια ως πόλος έλξης για τις άλλες χώρες των Βαλκανίων που βρίσκονταν σε μετάβαση, κάτι που θα αναβάθμιζε και θα ενίσχυε το κύρος της χώρας. Ωστόσο, αυτό δυστυχώς δεν έγινε. Οι ελληνικές κυβερνήσεις από το 1991 μέχρι το 1995 ήταν πολύ κατώτερες των περιστάσεων. Η

156. Kofos 1993 [1964], 226. Είκοσι χρόνια μετά (το 1985), πέντε χρόνια πριν ξεσπάσει η διένεξη Αθήνας-Σκοπίων, ο Κωφός άρχισε, απ' ό,τι φαίνεται, να έχει «δεύτερες σκέψεις» (*second thoughts*) κατά τη γνωστή αγγλική έκφραση. Έτσι, αναφερόμενος στη κατάληξη του προ εικοσαετίας βιβλίου του, γράφει στο πολύ γνωστό του κείμενο περί «μετάλλαξης» (*mutation*) το εξής: «Από τότε, αρκετό νερό είχε περάσει κάτω από τις γέφυρες του Βαρδάρη/Αξιού ποταμού. Το πρόβλημα δεν εξαφανίστηκε [*has not withered away*]. Έχει κρατήσει τους πολιτικούς καθώς και τους ιστορικούς αρκετά προβληματισμένους [*preoccupied*] και, κατά πάσαν πιθανότητα, μάλλον θα εξακολουθήσει να το κάνει για τα επόμενα χρόνια». Βλ. Kofos 1985, 1.

157. Σκουλαρίκη και Εμπειρικός 2009, 147.

158. Kofos 1999, 232-3.

Αθήνα δεν άδραξε αυτή τη μοναδική ευκαιρία, από λάθος εκτιμήσεις που προέρχονταν από στρεβλές αντιλήψεις και αγκυλώσεις. Όπως έχει γράψει ο Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, που χειρίστηκε το θέμα αυτό όταν είχε ήδη πάρει τον στραβό δρόμο, ήταν «[μ]εγάλο ατύχημα που η Ελλάδα δεν άρπαξε την ευκαιρία μετά το 1990 ... περιέπεσε σε μία παράξενη εσωστρέφεια ... δημιούργησε μια ψυχολογία ανασφάλειας ... πλάσαμε εχθρούς στη φαντασία μας». ¹⁵⁹ Με την αδιάλλακτη στάση της στο θέμα του ονόματος «Μακεδονία» και με την παράλληλη «ανίερη συμμαχία» με το κράτος παρία στα Βαλκάνια, τη Σερβία του Μιλόσεβιτς, η Ελλάδα έγινε μέρος του Βαλκανικού προβλήματος. Φάνηκε να επιζητεί, ως μη έδει, την αποσταθεροποίηση της νέας αυτής μικρής και αδύναμης χώρας. ¹⁶⁰

Μία από τις ειρωνείες της όλης υπόθεσης είναι ότι ενώ υποτίθεται ότι ασκείτο μία πολιτική πατριωτική, αλλά και ρεαλιστική (*Realpolitik*) με στοιχεία πολιτικής της ισχύος από τον Αντώνη Σαμαρά, τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη και μετά από τον Ανδρέα Παπανδρέου, η πολιτική αυτή πήγαινε αντίθετα προς τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα, που κανονικά εξυπηρετούνται σαφώς πολύ καλύτερα από μία ανεξάρτητη «Μακεδονία» ως *buffer state* (κράτος προφυλακτήρας) και από την ύπαρξη του μακεδονικού έθνους, αλλιώς η Ελλάδα θα συνόρευε με τη Μεγάλη Αλβανία και τη Μεγάλη Βουλγαρία. ¹⁶¹ Όπως έχει εύστοχα γράψει ο Θεόδωρος Σκυλακάκης, «Αν το κράτος αυτό δεν υπήρχε, θα έπρεπε να το έχουμε εφεύρει ... Γεωπολιτικά πρόκειται για δώρο που προσέφερε στην Ελλάδα η ιστορική συγκυρία». ¹⁶²

Όπως επισημαίνει ο Ευάγγελος Κωφός, από το 1991 και μετά υπήρχε μία «μοναδική ομοφωνία» που συνδύαζε τους παραδοσιακούς πυλώνες του ελληνικού εθνικισμού, δηλαδή τον Στρατό και την Εκκλησία με την Αριστερά, με το «πατριωτικό ΠΑΣΟΚ» και τμήμα του Συνασπισμού. Ποτέ άλλοτε από τη δεκαετία του 1950, τότε για το Κυπριακό, δεν είχε υπάρξει τέτοια κινητοποίηση για ένα θέμα εξωτερικής πολιτικής και πάντως όχι επί Μεταπολίτευσης. Όλοι κραύγαζαν ότι «η Μακεδονία είναι ελληνική», δίνοντας την εντύπωση στους ξένους ότι η Ελλάδα διεκδικούσε όλη τη γεωγραφική Μακεδονία (κάτι που βέβαια δεν άφησε ανεκμετάλλευτο η

159. Παπακωνσταντίνου 1994, 18. Και προσθέτει: στο τέλος είχαμε «σκοπιανοποίηση της εξωτερικής μας πολιτικής», τη δήθεν «εξύφανση διεθνούς συνωμοσίας εναντίον μας, τον ξένο δάκτυλο, τις σκοτεινές δυνάμεις». Στο ίδιο, 31.

160. Λιάκος, κ.ά. 1993. Κύρκος 1993, 23. Ροζάκης 1994, 46-68. Βερέμης & Κουλουμπής 1994, 15, 27-37. Μουζέλης 1994, 53, 68. Βαλντέν 1994, 14-16, 34-39, 42-46. Ειδικά για την ανίερη συμμαχία Αθήνας-Βελιγραδίου βλ. Μίχας 2003 [2002].

161. Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, Παπούλιας & Τζούνης 1995, 34, 47.

162. Σκυλακάκης 1995, 33.

προπαγάνδα της άλλης πλευράς).¹⁶³ Από την άλλη, δινόταν η εντύπωση στο ελληνικό κοινό ότι υπήρχε μόνο μία Μακεδονία, η ελληνική. Με το δε σύνθημα «το όνομα είναι η ψυχή μας»,¹⁶⁴ δεν άφηναν κανένα περιθώριο για ελιγμούς στην Κυβέρνηση Μητσοτάκη ώστε να πορευθεί διαφορετικά στη βάση πιο νηφάλιων εκτιμήσεων της κατάστασης.¹⁶⁵ Επιπλέον, η Αθήνα έκανε το μεγάλο λάθος να ποντάρει σε μία ισχυρή Σερβία υπό τον Μιλόσεβιτς που θα ηγείτο μίας νέας Γιουγκοσλαβίας (δηλαδή επέλεξε τον καταστροφέα της Γιουγκοσλαβίας!). Και ο Κωφός καταλήγει: σε όλες τους τις εκτιμήσεις και προσδοκίες, το ελληνικό κοινό, η κυβέρνηση και η διπλωματία αποδείχθηκαν εκτός τόπου και χρόνου.¹⁶⁶

Το μόνο παρήγορο σε αυτή τη δυσάρεστη για την Ελλάδα υπόθεση είναι ότι ίσως πρόκειται για την πρώτη φορά από το 1945 και μετά που η εθνικιστική πανστρατιά είχε να αντιμετωπίσει την αντίθεση της μεγαλύτερης μερίδας των ειδικών που, αυτή τη φορά, δεν συμπεριλάμβανε μόνο ριζοσπαστικούς διανοούμενους, αλλά και σχεδόν όλους τους άξιους λόγου *mainstream* αναλυτές και νηφάλιους τέως πρέσβεις με παραδοσιακά στενές σχέσεις με τη λήψη αποφάσεων στην ελληνική εξωτερική πολιτική.¹⁶⁷

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Η περίοδος από το 1990 μπορεί να διαχωριστεί σε δύο φάσεις: 1990-1995 και 1996-σήμερα. Καθοριστική για την εξέλιξη και την εγγραφή της διένεξης ως ασυμβίβαστης και άλυτης υπήρξε κυρίως η πρώτη περίοδος μέχρι τη Μεταβατική (ή Ενδιάμεση) Συμφωνία της Νέας Υόρκης (Σεπτέμβριος 1995).

163. Παπακωνσταντίνου 1994, 66. Kofos 1999, 235-6.

164. Έκφραση που χρησιμοποίησαν πρώτα διακεκριμένες προσωπικότητες της Ελλάδας, οι Οδυσσέας Ελύτης, Κ. Γεωργιάκης, Αριστόβουλος Μάνεσης, Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Μελίνα Μερκούρη και Δημήτρης Τσάτσος, σε επιστολή τους προς τους υπουργούς Εξωτερικών της ΕΚ, στις 27 Μαρτίου 1992. Βλ. Ελεφάντης 1993, 39, υποσημ.3.

165. Kofos 1999, 250.

166. Στο ίδιο, 234-5, 238.

167. Σε αυτή την κατηγορία αξίζει να αναφερθώ στους Ευάγγελο Κωφό, Χρήστο Ροζάκη (Ροζάκης 1994, 27-71), Νίκο Μουζέλη (Μουζέλης 1994, 53-70), Θεόδωρο Κουλουμπή και Θάνο Βερέμη (Βερέμης & Κουλουμπής 1994, 27-36), καθώς και στους πρέσβεις Βύρωνα Θεοδωρόπουλο και Ιωάννη Τζούνη (Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, Παπούλιας & Τζούνης 1995, 33-48). Από τους πιο ανεξάρτητους μελετητές χωρίς διασυνδέσεις με την ελληνική κυβέρνηση ή με το υπουργείο Εξωτερικών, αξίζει να αναφέρουμε τους Άγγελο Ελεφάντη, Φίλιππο Ηλιού, Αντώνη Λιάκο, Σωτήρη Βαλντέν και νεότερους αναλυτές. Βλ. Α. Ελεφάντη, «Απ' την εθνικιστική έξαρση στο περιθώριο», *Ο Πολίτης*, τχ.120 (Δεκέμβριος 1992). Φ. Ηλιού, «Ο εθνικισμός είναι πιο επικίνδυνος από τους εξωτερικούς εχθρούς», *Εποχή* (21-2-1993). Λιάκος, Ελεφάντης, Μανιτόπουλος & Παπαδημητρόπουλος 1993. Βαλντέν 1994. Κωστόπουλος, Εμπειρικός & Λιθοξόου κ.ά. 1992.

Το «νέο Μακεδονικό ζήτημα», όπως ενίοτε ονομάζεται,¹⁶⁸ ή τέταρτο Μακεδονικό ζήτημα,¹⁶⁹ ξεκίνησε σε ό,τι αφορά την ελληνική πλευρά το 1990 με τη Συνάντηση της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ) (Ιούνιος 1990) και με την Έκθεση του State Department για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Φεβρουάριος 1991)· και τα δύο με αναφορά στην ύπαρξη σλαβομακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα. Στην Κοπεγχάγη, το θέμα τέθηκε τόσο από τη γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία όσο και σε επίπεδο ΜΚΟ υπό την αιγίδα της γιουγκοσλαβικής αντιπροσωπείας, από Έλληνες πολίτες που όριζαν τον εαυτό τους ως «εθνικά Μακεδόνα».¹⁷⁰

Οκτώ μήνες μετά, η Έκθεση περί Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του State Department έκανε λόγο για 20.000 με 50.000 Σλαβομακεδόνα (Slav-Macedonians), κυρίως αγρότες, που η γλώσσα τους δεν διδάσκεται, και ότι η Ελλάδα εμποδίζει τις επαφές τους με τη Γιουγκοσλαβία ώστε να μην αποκτήσουν «μακεδονική εθνική συνείδηση».¹⁷¹

Στην Κοπεγχάγη τα πράγματα κρατήθηκαν σε διπλωματικό επίπεδο με την ομιλία του αρχηγού της ελληνικής αντιπροσωπείας πρέσβη ε.τ. Κωνσταντίνου Τσαμαδού, την οποία είχε συντάξει ο Κωφός ο οποίος ήταν παρών.¹⁷² Τα δε σχετικά δημοσιεύματα στον ελληνικό Τύπο ήταν ελάχιστα, στις μέσες σελίδες των εφημερίδων, και ο βασικός όρος που χρησιμοποιήθηκε ήταν «πρόκληση».¹⁷³ Η Έκθεση όμως έλαβε μεγάλες διαστάσεις καθώς έγινε γνωστή στο ευέξαπτο ελληνικό κοινό, με σωρεία ελληνικών διαμαρτυριών προς τις ΗΠΑ. Όλα τα κόμματα κατήγγειλαν την Έκθεση και έγινε λόγος για καταχθόνια σχέδια διαμελισμού της χώρας και άλλα τοιαύτα.¹⁷⁴ Ο υπουργός Εξωτερικών Αντώνης Σαμαράς μίλησε για «χονδροειδή ανακρίβεια», ο δε Πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης πίστευε ότι το σχετικό εδάφιο οφειλόταν στις αμερικανικές αντιρρήσεις για την τότε ελληνική πολιτική σε σχέση με το Βορειοηπειρωτικό.¹⁷⁵

168. Pettifer 1999, 15-26. Τζαμπίρης 2003, 15-20.

169. Κωφός 1996, 13 υποσημείωση *.

170. Σκουλαρίκη και Εμπειρικός 2009, 148-9.

171. Στο ίδιο, 149.

172. Θυμάμαι ότι η παρέμβαση αυτή του πρέσβη Τσαμαδού, που ήταν γραμμένη από τον Κωφό, είχε θετική απήχηση στη διάσκεψη της Κοπεγχάγης και είχε «στριμώξει» τη γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία, όπως φάνηκε και από την άκομμη ανταπάντησή της. Στην ομιλία αυτή του Τσαμαδού έγινε λόγος για «Σλαβομακεδόνα» που μετανάστευσαν μετά τον Ελληνικό Εμφύλιο και, επίσης, ότι δεν υπάρχει «μακεδονική μειονότητα» στην Ελλάδα.

173. Σκουλαρίκη και Εμπειρικός 2009, 148-9.

174. Στο ίδιο, 149.

175. Τάρκας 1995, τόμος Α, 18-23. Η ελληνική πλευρά δεν απέκλειε πίσω από την Έκθεση να

Για την Ελλάδα, η αρχική –εννοείται εξωπραγματική– επιδίωξη ήταν να μη διαλυθεί η Γιουγκοσλαβία και να μην υπάρξουν ανεξάρτητα κράτη, που κατά τη γνώμη της θα ήταν μη βιώσιμα, και προς το σκοπό αυτό δραστηριοποιήθηκε στα πλαίσια της ΕΚ και των κρατών μελών της καθώς και στις ΗΠΑ.¹⁷⁶ Σε επιστολή του προς τους ομόλογους της ΕΚ (27 Αυγούστου 1991), ο Σαμαράς έγραφε ότι το Κόσοβο και η πρώην γιουγκοσλαβική Μακεδονία δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν ως αυτόνομες οντότητες για λόγους οικονομικούς, ιστορικούς και εθνολογικούς και ότι τους «Μακεδόνες» θα τους διεκδικούσαν οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι.¹⁷⁷

Την 8^η Σεπτεμβρίου 1991 πραγματοποιήθηκε στη γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας δημοψήφισμα για ανεξαρτησία. Η προσέλευση ήταν 71,85% όσων είχαν δικαίωμα ψήφου (οι Αλβανοί μπούκοτάρισαν το δημοψήφισμα) από τους οποίους υπέρ της ανεξαρτησίας τάχθηκε το 95,09%.¹⁷⁸ Δέκα μέρες μετά, την 17^η Σεπτεμβρίου, διακηρύχθηκε η ανεξαρτησία της επονομαζόμενης «Δημοκρατίας της Μακεδονίας». Στη διακήρυξη αυτή αναγράφεται, μεταξύ άλλων, ότι «θα αγωνιστεί για συνεχή σεβασμό των γενικών αποδεκτών αρχών των διεθνών σχέσεων που περιλαμβάνονται στα κείμενα του ΟΗΕ, στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι [1975] και στον Χάρτη των Παρισίων [1991]. Η Δημοκρατία της Μακεδονίας θα βασίζει τη διεθνή νομική υπόστασή της στον σεβασμό των διεθνών κανόνων που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και στον πλήρη σεβασμό των αρχών της εδαφικής ακεραιότητας και κυριαρχίας, μη-ανάμιξης στις εσωτερικές υποθέσεις, της ενδυνάμωσης του αμοιβαίου σεβασμού και της εμπιστοσύνης και της ανάπτυξης συνεργασίας...»¹⁷⁹

Τον Νοέμβριο του ιδίου έτους υιοθετήθηκε το Σύνταγμα της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας», ορισμένες αναφορές του οποίου κρίθηκαν από την Αθήνα (συγκεκριμένα από τον εμπειρογνώμονα-πρεσβευτή Ευάγγελο Κωφό) ύποπτες και ικανές να δημιουργήσουν αλυτρωτικές τάσεις και εδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας. Τον Κωφό τον ανησύχησαν κυρίως τέσσερα σημεία: δύο αναφορές στο προοίμιο του Συντάγματος, (1) η μνεία στη Δημοκρατία του Κρουσόβου, η οποία στη διακήρυξη

βρισκόταν ο τότε υπ' αριθμόν δύο του State Department, Lawrence Eagleburger, γνωστός ως Lawrence της Μακεδονίας. Βλ. στο ίδιο, 19-20. Στην πραγματικότητα, το λήμμα Ελλάδα της Έκθεσης το είχε γράψει ο Brady Kiesling, γραμματέας της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Αθήνα, με δική του πρωτοβουλία, μετά από επιτόπια έρευνα στη Μακεδονία, όπως με διαβεβαίωσε ο ίδιος σε εκτενή συζήτηση που είχαμε τότε.

176. Σκυλακάκης 1995, 40-2, 79. Zahariadis 1994, 662.

177. Μίχας 2003 [2002], 91-2.

178. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 123.

179. Στο Βαλινάκης & Ντάλης 1996, 41-2.

της του 1903 (τη διακήρυξη του Karev) είχε κάνει λόγο για ανακήρυξη μίας αυτόνομης Μακεδονίας στο σύνολο των μακεδονικών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και (2) η μνεία στις αποφάσεις της ASNOM (Αντιφασιστικής Συνέλευσης Λαϊκής Απελευθέρωσης της Μακεδονίας) του 1944, που, μεταξύ άλλων, είχε κάνει έκκληση προς τους «Μακεδόνες» της Ελλάδας και της Βουλγαρίας να ξεσηκωθούν εναντίον του κατακτητή για να ενωθούν με τη Μακεδονία της Γιουγκοσλαβίας. Επίσης (3) το άρθρο 3 του Συντάγματος, το οποίο ναι μεν διακήρυσσε ότι η εν λόγω Δημοκρατία δεν είχε εδαφικές διεκδικήσεις, αλλά αναφερόταν στη δυνατότητα αλλαγής των συνόρων «σύμφωνα με το Σύνταγμα» και (4) το άρθρο 49, που έκανε λόγο για το δικαίωμα της Δημοκρατίας «να μεριμνά για το καθεστώς και τα δικαιώματα μελών του Μακεδονικού λαού στις γειτονικές χώρες».¹⁸⁰

Μπορεί η εκτίμηση αυτή του Κωφού να είναι ακριβής, αλλά σαφώς κινήθηκε σε ένα πλαίσιο «χειρότερου δυνατού σεναρίου» (*worst cost scenario*). Θα μπορούσε, ας πούμε, να υποστηριχθεί ότι οι δύο αναφορές στο προοίμιο γίνονται για λόγους ιστορικούς και εθνικής ταυτότητας και δεν υπονοούσαν κατ' ανάγκην εδαφικές διεκδικήσεις, μια και δεν καταγράφονταν τα συγκεκριμένα εδάφη των δύο διακηρύξεων που ανησύχησαν την Ελλάδα και άλλωστε αφορούσαν άλλες εποχές και άλλα δεδομένα που δεν ισχύουν πλέον. Όσο για την αλλαγή συνόρων, υπάρχουν βέβαια οι δύο θεμελιώδεις και αλληλένδετες αρχές του διεθνούς δικαίου περί εδαφικής ακεραιότητας και περί απαραβίαστου των συνόρων, αλλά στο διεθνές δίκαιο επιτρέπεται η αλλαγή συνόρων, με ειρηνικό τρόπο, και, εννοείται, με τη ρητή συμφωνία των δύο εμπλεκόμενων κρατών.¹⁸¹ Τέλος, σε ό,τι αφορά τη μέριμνα για μέλη εθνικών μειονοτήτων, η μέριμνα αυτή υπάρχει και στο ελληνικό Σύνταγμα, στο άρθρο 108.¹⁸² Στη βορειοδυτική ελληνική Μακεδονία υπάρχουν Σλαβόφωνοι, ορισμένοι από τους οποίους αυτοπροσδιορίζονται ως εθνική μειονότητα.¹⁸³ Και τα διεθνή κείμενα, με

180. Παρατηρήσεις του Ε. Κωφού, στο Βαλινάκης & Ντάλης 1996, 48-49.

181. Η ειρωνεία είναι ότι τη συγκεκριμένη διάταξη περί αλλαγής συνόρων στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι την είχε υποστηρίξει η ελληνική αντιπροσωπεία το 1974 στη Διάσκεψη της ΔΑΣΕ στη Γενεύη (πρέσβης Νίκος Καρανδρέας), με γνώμονα το Βορειοηπειρωτικό.

182. Βλ. Roudometof 1996, 258. Για την ακρίβεια, η διατύπωση είναι η εξής: Το [ελληνικό] Κράτος «μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια».

183. Βαλντέν 1994, 38. Κατά τη διατύπωση του Stoyan Anton, του πρώτου προέδρου της Βουλής της γειτονικής χώρας (Σεπτέμβριος 1991): «Δεν έχουμε καμία εδαφική βλέψη έναντι της Ελλάδας. Πιστεύουμε όμως ότι στην Ελλάδα ζουν “συμπατριώτες” μας, Έλληνες πολίτες. Θα πρέπει όμως να έχουν το δικαίωμα να μιλούν τη γλώσσα τους, να διατηρούν τις παραδόσεις, τα λαϊκά ήθη και έθιμά τους». Στο Σκουλαρίκη 2008, 15.

πολιτικές ή νομικές υποχρεώσεις, ξεκινώντας από τα κείμενα της ΔΑΣΕ (Καταληκτικό Κείμενο της Βιέννης του 1989, Κείμενο της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση του 1990, Κείμενο της Γενεύης για τις εθνικές μειονότητες του 1991, Κείμενο της Μόσχας για την Ανθρώπινη Διάσταση του 1991), επιτρέπουν σε γειτονικές χώρες να ενδιαφέρονται για την τύχη των μελών «εθνικών μειονοτήτων» που θεωρούν ότι είναι ομοεθνείς τους.

Τα δύο κράτη που δυσαρεστήθηκαν περισσότερο από την ανεξαρτησία της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» ήταν η Γιουγκοσλαβία (στην ουσία η Σερβία) υπό τον Μιλόσεβιτς και η Ελλάδα. Ο Μιλόσεβιτς μάλιστα εξέφρασε τη βαθιά του απογοήτευση για την απόφαση αυτή στον Γκλιγκόροφ στη συνάντησή τους στην Αχρίδα στα τέλη Δεκεμβρίου του 1991.¹⁸⁴

Στη συνέχεια, όταν οι ευσεβείς πόθοι της Ελληνικής Κυβέρνησης και του υπουργείου Εξωτερικών περί της διατήρησης μίας μικρότερης Γιουγκοσλαβίας υπό τον Μιλόσεβιτς δεν επαληθεύθηκαν, τέθηκαν δύο θέματα σε σχέση με το νέο ανεξάρτητο κράτος βορείως της Ελλάδας: η απαλοιφή του ονόματος «Μακεδονία» και η αποδοχή εκ μέρους του κράτους αυτού ότι δεν υφίσταται σλαβομακεδονική μειονότητα στην Ελλάδα. Με το πρώτο θέμα ήταν συνυφασμένος ο Αντώνης Σαμαράς, με το δεύτερο ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, ο οποίος μάλιστα θεωρούσε το όνομα συγκριτικά μικρής σημασίας.¹⁸⁵ Κατά τον Έλληνα Πρωθυπουργό, οι πραγματικές διαστάσεις του ζητήματος ήταν «δημιουργία ενός δεύτερου μειονοτικού προβλήματος» στη χώρα που το θεωρούσε κάτι αβάστακτο για την Ελλάδα.¹⁸⁶ Στη συνέχεια, όμως, από τον Ιανουάριο του 1992, η διάσταση μειονότητα ήρθε σε δεύτερη μοίρα, αν και παρέμενε θέμα ταμπού, και κυριάρχησε το θέμα της ονομασίας του νέου κράτους.¹⁸⁷

Το υπουργικό συμβούλιο υπό τον Πρωθυπουργό (4 Δεκεμβρίου 1991) έθεσε τρεις όρους προς τα Σκόπια προκειμένου η Αθήνα να αναγνωρίσει τη χώρα αυτή: (1) αλλαγή του ονόματος γιατί το «Μακεδονία» έχει γεωγραφική και όχι εθνική υπόσταση, (2) να αναγνωρίσει ότι δεν έχει εδαφικές βλέψεις σε βάρος της Ελλάδας και (3) να αναγνωρίσει ότι δεν υπάρχει στην Ελλάδα «μακεδονική μειονότητα».¹⁸⁸

Όπως θα μπορούσε να επισημάνει οποιοσδήποτε νοήμων τρίτος, μόνο ο δεύτερος όρος θα μπορούσε να τεθεί από ένα κράτος σε ένα άλλο. Ο

184. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 126.

185. Κατά τον Μητσοτάκη η «ιστορική διάσταση του προβλήματος ... έχει αξία κατά κύριο λόγο ψυχολογική και συναισθηματική». Βλ. Μητσοτάκης 1995, 3.

186. Μητσοτάκης 1995, 3. Σκυλακάκης 1995, 48.

187. Σκουλαρίκη 2007, 70.

188. Ροζάκης 1994, 48. Veremis 1995, 69. Σκυλακάκης 1995, 48-9. Τάρκας 195, τόμος Α', 63.

πρώτος όρος αποτελεί *non sequitur* (λογική πλάνη): αφού, όπως ορθώς επισημαίνεται, ο όρος Μακεδονία είναι κατ' αρχάς γεωγραφικός, από πού και ως πού ένα έθνος που βρίσκεται εντός αυτού του χώρου, που γεωγραφικά ορίζεται ως Μακεδονία, να μην μπορεί να τον επικαλεστεί για την εθνική του υπόσταση, εφόσον αυτή η εθνική υπόσταση δεν είναι ήδη η εθνική υπόσταση ενός άλλου έθνους, ή αλλιώς ότι όλα τα έθνη που ζουν εκεί μπορεί να αυτο-ονομαστούν Μακεδόνες, έκαστο όμως με μία σύνθετη ονομασία για να γίνεται διάκριση μεταξύ των λαών που ζουν εκεί, και ως προς το για ποια περιοχή πρόκειται. Όσο για τον τρίτο όρο, η έμμονη ιδέα του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, εδώ βρισκόμαστε στο πεδίο του θεάτρου του παραλόγου. Αφού υπάρχουν και ζουν στην Ελλάδα Σλαβομακεδόνες, πώς θα πούνε ότι δεν υπάρχουν και μάλιστα ενώ πρόκειται για εθνοτικούς τους αδελφούς με μάλιστα συγγενείς από την άλλη πλευρά των συνόρων; Θα ήθελε η Ελλάδα να της δηλώνει η Αλβανία ή η Τουρκία ότι δεν υπάρχει ελληνική μειονότητα σε αυτές τις δύο χώρες ως προϋπόθεση για ομαλές σχέσεις; Αν αυτό γινόταν, θα τις θεωρούσαμε μη φιλικές ή, στην καλύτερη περίπτωση, μη έχουσες επαφή με την πραγματικότητα και πάσχουσες από στρουθοκαμηλισμό.

Την 16η Δεκεμβρίου 1991 πραγματοποιήθηκε έκτακτη υπουργική σύνοδος (υπουργοί Εξωτερικών) της ΕΚ κατά την οποία η Γερμανία πίεζε για την αναγνώριση της Κροατίας και τη Σλοβενίας. Στο *quid pro quo* που ακολούθησε μεταξύ Hans-Dietrich Genscher και Σαμαρά (η συνάντηση ήταν ολονύχτια) υιοθετήθηκε η ακόλουθη δήλωση σε σχέση με τη Γιουγκοσλαβία (ελληνικής έμπνευσης): «...ζητούν επίσης από κάθε Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία πριν από την αναγνώριση, να δεσμευθεί ότι θα υιοθετήσει συνταγματικές και πολιτικές εγγυήσεις που εξασφαλίζουν ότι δεν έχει εδαφικές διεκδικήσεις κατά γειτονικού κράτους-μέλους της Κοινότητας και ότι δεν θα διεξάγει εχθρική προπαγάνδα εναντίον γειτονικού κράτους-μέλους, συμπεριλαμβανομένης και της χρήσης ονομασίας που συνεπάγεται εδαφικές διεκδικήσεις».¹⁸⁹

Η απόφαση αυτή θεωρήθηκε ελληνικός θρίαμβος αφού άλλωστε είχε προκύψει κατόπιν ελληνικών πιέσεων.¹⁹⁰ Ωστόσο, το περιεχόμενό της δεν απηχούσε το πνεύμα που κυριαρχούσε τότε στις ΕΚ των 12 κρατών μελών

189. Βαλινάκης & Ντάλης 1996, 52.

190. Το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου, αντιθέτως, δήλωσε ότι υπήρχε υποχωρητικότητα από ελληνικής πλευράς, συγκεκριμένα ότι έπρεπε να είχε τεθεί ως όρος ότι δεν θα περιλαμβάνεται στο όνομα του νεοσύστατου κράτους η λέξη «Μακεδονία» ούτε τα παράγωγά της. Βλ. Δ. Ψαρράς, «Το σκληρό μάθημα του 92», *Εφημερίδα των Συντακτών* (28-1-2018).

(και σίγουρα όχι τις θέσεις της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Βρετανίας, της Δανίας ή της Ολλανδίας) που ήθελαν άμεση αναγνώριση προκειμένου η χώρα αυτή να μην αποσταθεροποιηθεί και κλονιστούν και τα υπόλοιπα Βαλκάνια. Ο Σαμαράς κατόρθωσε να αποσπάσει τη διατύπωση, με αντάλλαγμα η Ελλάδα να μη θέσει βέτο στην αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας που επιθυμούσε η Γερμανία¹⁹¹ και, από την άλλη, η Αθήνα να εγκαταλείψει την υποστήριξή της στον Μιλόσεβιτς (το δεύτερο βέβαια δεν έγινε). Στο πλαίσιο αυτού του ευρύτερου συμβιβασμού προέκυψε και η δημιουργία τότε της Επιτροπής Διαιτησίας Badinter για την αναγνώριση των κρατών από την πρώην Γιουγκοσλαβία.¹⁹²

Η ελληνική επιτυχία της 16^{ης} Δεκεμβρίου, αντί να ερμηνευθεί ως ένας συγκυριακός συμβιβασμός και ως ένα σύντομο «παράθυρο ευκαιρίας» για να επιλυθεί η διαφορά με ευνοϊκούς για την Ελλάδα όρους, άνοιξε την όρεξη των Ελλήνων ιθυνόντων, με ενορχηστρωτή τον Σαμαρά. Ερμηνεύθηκε μάλιστα ως δείγμα της δεινότητας της ελληνικής διπλωματίας (εννοείται του Σαμαρά), λόγω των αδιάσειστων ελληνικών επιχειρημάτων και γιατί «εμείς αναμφιβόλως έχουμε το δίκιο με το μέρος μας» (κλασικές εκφάνσεις εθνοκεντρισμού). Το προφανές επακόλουθο ήταν η Αθήνα να γίνει ακόμη πιο άκαμπτη.¹⁹³

Το πρώτο δείγμα αυτής της εσφαλμένης εκτίμησης φάνηκε δύο βδομάδες μετά, την 3^η Ιανουαρίου του 1992, οπότε πραγματοποιήθηκε, κατόπιν παρότρυνσης της ΕΚ, η πρώτη και μοναδική συνάντηση αξιωματούχων από τα δύο κράτη στην Αθήνα στο υπουργείο Εξωτερικών. Οι δύο πλευρές επέμεναν στις θέσεις τους, στο «Μακεδονία» οι μεν, καμία αναφορά στη Μακεδονία οι δε, αλλά ήταν η ελληνική πλευρά που, οργισμένη, διέκοψε τη συνάντηση μετά από μερικές μόλις ώρες. Ο εκπρόσωπος του ελληνικού ΥΠΕΞ, πρεσβευτής Μανόλης Καλαμίδας, στενός συνεργάτης του Σαμαρά, ανακοινώνοντας τη διακοπή των συνομιλιών, ανέβασε τους τόνους με την ακόλουθη δήλωση: «Η Ελλάδα δεν θα εγκρίνει ποτέ ψευδεπίγραφη ταυτότητα που να πλαστογραφεί την Ιστορία και να προσβάλλει τους Έλληνες».¹⁹⁴

191. Αυτό ακριβώς μάς είπε ο Σαμαράς σε πολυμελή σύσκεψη που έλαβε χώρα στην αίθουσα Ελευθερίου Βενιζέλου του παλιού κτηρίου του υπουργείου Εξωτερικών στις αρχές του 1992, στην οποία είχαν λάβει μέρος οι εμπλεκόμενοι υπηρεσιακοί παράγοντες για θέματα μειονοτήτων, όλοι οι Έλληνες πρέσβεις στα βαλκανικά κράτη και άλλοι ανώτεροι διπλωματικοί.

192. Ροζάκης 1994, 49. Σκυλακάκης 1995, 63-4. Τσιαμπήρης 2003, 52-4. Βλ. επίσης Τάρκας 1995, τόμος Α, 67-8. Βλ. επίσης *Το Ποντίκι* (19-12-1991), 23.

193. Ροζάκης 1994, 49-50. Τσιαμπήρης 2003, 54-5.

194. Στο Σκουλαρίκη 2007, 69.

Την ίδια μέρα, ο Πρόεδρος, Κωνσταντίνος Καραμανλής, σε επιστολή που απηύθυνε προς τους ηγέτες των κρατών μελών της ΕΚ, τους κάλεσε να μην αναγνωρίσουν την αυτοαποκαλούμενη «Δημοκρατία της Μακεδονίας». Υποστήριξε, μεταξύ άλλων, ότι το όνομα «Μακεδονία» δόθηκε από τον Τίτο, το 1944, ο οποίος είχε επεκτατικές βλέψεις και συγκεκριμένα έξοδο προς το Αιγαίο και διαμελισμό της Ελλάδας. Ακολούθησε λίγο μετά (17 Ιανουαρίου 1992) μακροσκελής επιστολή του Σαμαρά προς τους συναδέλφους του υπουργούς Εξωτερικών της ΕΚ όπου έκανε λόγο για επεκτατισμό διά της χρήσης του ονόματος και επέμενε στη μη αναγνώριση της χώρας αυτής από την ΕΕ, σαφώς υπονοώντας ελληνικό βέτο στο ζήτημα αυτό.¹⁹⁵ Η σκλήρυνση του Σαμαρά φαίνεται να αποκρυσταλλώθηκε τον Ιανουάριο του 1992, έχοντας ακούσει και πειστεί από τα κελεύσματα των «Μακεδονομάχων» και ειδικά του Νικόλαου Μέρτζου, του Στέλιου Παπαθεμελή και του Νικόλαου Μάρτη (και οι τρεις με μακρόχρονη προϊστορία σε αυτό τον ρόλο).¹⁹⁶

Μεταξύ των δύο ελληνικών επιστολών, η Επιτροπή Διαιτησίας Badinter, κατόπιν των διευκρινίσεων που έλαβε από τη «Δημοκρατία της Μακεδονίας», αποφάνθηκε ότι ικανοποιούνται οι προϋποθέσεις που είχαν τεθεί από την ΕΚ «για την αναγνώριση των νέων Κρατών στην Ανατολική Ευρώπη». Επίσης ότι το κράτος αυτό αποποιήθηκε κάθε εδαφικής διεκδίκησης, όποια και να είναι. Η απόφαση αυτή άφησε την Αθήνα εμβρόντητη και φάνηκε ότι τα ελληνικά επιχειρήματα δεν ήταν και τόσο πειστικά διεθνώς όσο νόμιζε μέχρι τότε.¹⁹⁷

Στο στάδιο αυτό, στους πρώτους μήνες του 1992 και μόλις μετά τον «θρίαμβο» της 16^{ης} Δεκεμβρίου, η Ελλάδα βρέθηκε να είναι απομονωμένη στα Βαλκάνια, με μόνη σύμμαχο τη Σερβία του Μιλόσεβιτς (που οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί, θεωρούσαν, σωστά, ως τον κύριο υπεύθυνο για τη βίαιη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας), με ψυχρές σχέσεις με την Αλβανία, κυρίως λόγω της επανεμφάνισής από πλευράς Αθήνας του ξεχασμένου «Βορειοηπειρωτικού» (τόσο από τον Σαμαρά όσο και από τον Μητσοτάκη, βλ. Κεφάλαιο 5) και χλιαρές σχέσεις με τη Βουλγαρία μια και δεν είχε βρεθεί κοινό έδαφος στο Μακεδονικό.¹⁹⁸

Ειδικότερα, η σύσφιγξη των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία του Μιλόσεβιτς ξεπερνάει κάθε ορθολογική εκτίμηση και εξέθεσε την Ελλά-

195. Βαλινάκης & Ντάλης 1996, 63-4, 72-82.

196. Αυτή ήταν εκτίμηση σημαίνοντος στελέχους του υπουργείου Εξωτερικών με τον οποίο είχα τότε στενή επαφή.

197. Σκυλακάκης 1995, 76. Βαλινάκης & Ντάλης 1996, 70-71. Τσιαμπήρης 2003, 55.

198. Ροζάκης 1994, 50-1.

δα ανεπανόρθωτα, φέρνοντάς τη μετωπικά αντίθετη με την Ευρώπη, τις ΗΠΑ, τον ΟΗΕ, αφήνοντας άφωνη ακόμη και τη φιλοσερβική Ρωσία. Σε τι οφειλόταν άραγε αυτή η απίθανη επιλογή με υπεύθυνους τον Σαμαρά, τον Μητσοτάκη και στη συνέχεια τον Α. Παπανδρέου, που και οι τρεις κάθε άλλο παρά στερούνταν ευφυΐας; Το βέβαιο είναι ότι και οι τρεις ήταν πεπεισμένοι ότι ο Μιλόσεβιτς ήταν πολύτιμος σύμμαχος κατά κύριο λόγο στο Μακεδονικό,¹⁹⁹ αλλά και γενικότερα στα Βαλκάνια, ως παράγοντας που είχε ειδικό βάρος, ενώ για τη λοιπή ανθρωπότητα θεωρείτο «το μαύρο πρόβατο» και το ειδικό του βάρος ήταν καταστροφικό για τη χώρα του, για την Γιουγκοσλαβία και για τα Βαλκάνια.

Μία εξήγηση για την ατυχή αυτή εκτίμηση των τριών πολιτικών ανδρών ήταν ότι η συμμαχία με τον Μιλόσεβιτς ήταν αντίβαρο στη διαφαινόμενη τότε προσέγγιση Βουλγαρίας-Τουρκίας σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Αθήνα και η Σόφια δεν τα είχαν «βρει» στο Μακεδονικό (παρά τις ελληνικές προσπάθειες). Μία άλλη εξήγηση είναι, ίσως, η πατροπαράδοτη ελληνοσερβική φιλία (η οποία είναι ευρέως διαδεδομένη και στις δύο χώρες). Μία τρίτη που είχε διαδοθεί και, εννοείται, έκανε πολύ κακό στην Ελλάδα, είναι ότι η Αθήνα εποφθαλμιούσε τμήμα της «Μακεδονίας», κάτι που είχε κυκλοφορήσει τότε διεθνώς και μάλιστα το επικαλέστηκε σε συνέντευξή του ο Βούλγαρος υπουργός Εξωτερικών (ένα ακόμη δείγμα της μη ταύτισης απόψεων μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας).²⁰⁰ Δηλαδή ότι η Αθήνα, σε συνεργασία με το Βελιγράδι, είχε σκοπό να διαμελίσει τη χώρα αυτή και να τη διαμοιράσει στα δύο, οπότε η Ελλάδα θα συνόρευε με την Σερβία. Το βέβαιο, πάντως, είναι ότι ο Μιλόσεβιτς όντως εποφθαλμιούσε τη Μακεδονία και σκόπευε να την καταλάβει ευκαιρίας δοθείσης, κάτι το οποίο είχε γνωστοποιήσει στη φίλη Ελληνική Κυβέρνηση από την οποία ανέμενε μάλιστα θετική ανταπόκριση, που όμως δεν έλαβε.²⁰¹ Ήταν η επο-

199. Ο Μιλόσεβιτς ήταν χρήσιμος και για τη διπλωματία της ισχύος που ασκούσε η Ελλάδα κατά της γειτονικής χώρας, γιατί αποτελούσε τον έναν βραχίονα της επονομαζόμενης «λαβίδας Σαμαρά», όπως την είχαν ονομάσει μέλη του επιτελείου του Σαμαρά, με τον Μιλόσεβιτς να απευλεί με την πανίσχυρη Γ' Στρατιά των γιουγκοσλαβικών ενόπλων δυνάμεων και την Ελλάδα να σφίγγει τη λαβίδα με το άτυπο εμπάργκο, προσπαθώντας να καταστήσουν τον Γκλιγκόροφ αιχμάλωτο. Βλ. Τάρκας 1995, τόμος Α, 135-6, 146.

200. Βλ. *Καθημερινή* (16-1-1992).

201. Perry 1996, 114. Ριζάς 1996, 63. Κατά τον Αντώνη Σαμαρά, ο Μιλόσεβιτς στο γραφείο του στο Βελιγράδι τον είχε καταστήσει κοινωνό της ιδέας του να συνορεύει η Σερβία με την Ελλάδα, με την επέκταση της Σερβίας προς τον νότο, με μετακίνηση σερβικών πληθυσμών εκεί. Βλ. Τάρκας 1995, τόμος 1, 34-6. Κατά μία άλλη εκδοχή, ο Μιλόσεβιτς πρότεινε στην Ελλάδα τον διαμοιρασμό της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας», αλλά η Αθήνα δεν ανταποκρίθηκε και ενημέρωσε σχετικά την ΕΚ. Για το τελευταίο σκέλος της ενημέρωσης της ΕΚ, το οποίο εξ όσων γνωρίζω δεν έχει επαληθευθεί, βλ. Zahariadis 1994, 663.

χή που αρκετοί Έλληνες εθνικιστές αναλυτές είχαν ζητήσει να διαμελιστεί «το εξάμβλωμα των Σκοπίων» από την Ελλάδα.²⁰²

Η «θυμική εξωτερική πολιτική»²⁰³ με την οποία πορευόταν η Ελληνική Κυβέρνηση έλαβε μεγάλη ώθηση με το τεράστιο συλλαλητήριο στη Θεσσαλονίκη (14 Φεβρουαρίου 1992). Το συλλαλητήριο το οργάνωσε η Μακεδονική Επιτροπή που είχε ιδρυθεί στις αρχές του 1991 και στην οποία συμμετείχαν επιφανείς πολίτες της πόλης, όπως ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης Ν. Κοσμόπουλος, ο πρόεδρος της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης Α. Μπακατσέλος, οι πρυτάνεις των πανεπιστημίων, πρόεδροι ιδρυμάτων και επίλεκτα στελέχη κομμάτων, με κύριο πρωταγωνιστή τον δημοσιογράφο και συγγραφέα Νικόλαο Μέρτζο (που μάλιστα τότε ήταν προσωπικός σύμβουλος του Μητσοτάκη).²⁰⁴ Στο συλλαλητήριο συμμετείχαν σχεδόν ένα εκατομμύριο διαδηλωτές και όμοιό του δεν είχε δει ποτέ η Ελλάδα, με εξαίρεση ενδεχομένως κάποιο από τα συλλαλητήρια στη δεκαετία του 1950 για την ένωση της Κύπρου. Και τώρα, όπως και τότε, είχαν ενωθεί όλες οι πολιτικές δυνάμεις από τη άκρα Δεξιά έως την Αριστερά. Το πράσινο φως για το συλλαλητήριο το είχε δώσει ο ίδιος ο Σαμαράς, χωρίς καν να ενημερώσει τον πρωθυπουργό, ο οποίος δυσανεστήθηκε σφόδρα.²⁰⁵ Τότε μάλλον είναι που ξεκίνησε η σύγκρουση Μητσοτάκη-Σαμαρά, με τον δεύτερο να επικρατεί και να θέτει την, αδιέξοδη για την Ελλάδα, ατζέντα στο Μακεδονικό.²⁰⁶

Στο συλλαλητήριο, το κύριο σύνθημα ήταν «η Μακεδονία είναι ελληνική» και «η Μακεδονία είναι μία και είναι ελληνική». Στο κείμενο που διάβασε ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης, το οποίο είχε γράψει ο Μέρτζος και είχε τύχει της έγκρισης του υπουργείου Εξωτερικών,²⁰⁷ κλήθηκε η κυβέρνηση «να μη δεχθεί την αναγνώριση του κράτους των Σκοπίων με όνομα

202. Μεταξύ των οποίων ο ιστορικός Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, ο δημοσιογράφος Χρύσανθος Λαζαρίδης και ο διεθνολόγος Παναγιώτης Ήφαιστος. Βλ. Σκουλαρίκη 2007, 76-7.

203. Ροζάκης 1994, 51.

204. Σκυλακάκης 1996, 86. Ο Μέρτζος παραδέχθηκε ότι δεν μπόρεσε να έρθει σε επαφή και να ενημερώσει τον πρωθυπουργό, αν και είχε αναλάβει να το κάνει πριν ληφθεί η τελική απόφαση από την Επιτροπή για τη διεξαγωγή του συλλαλητηρίου. Όταν λίγο μετά δημοσιεύτηκε η πρόσκληση για το συλλαλητήριο, ο Μητσοτάκης βρισκόταν στην Ιταλία για ξεκούραση.

205. Δυσανεστημένος με το συλλαλητήριο ήταν και ο Πρόεδρος Κωνσταντίνος Καραμανλής, όπως φαίνεται από επικοινωνία του με τον Μητσοτάκη μόλις εκείνος επέστρεψε από την Ιταλία. Βλ. Σκυλακάκης 1996, 86.

206. Veremis 1995, 76-7. Για το τι διαμείφθηκε μεταξύ τους, βλ. Σκυλακάκης 1995, 83-152.

207. Σκουλαρίκη & Εμπειρικός 2009, 151. Δ. Φαρράς, «Το σκληρό μάθημα του '92», *Εφημερίδα των Συντακτών* (28-1-2018).

ή ονομασία που θα συμπεριλαμβάνει τη λέξη Μακεδονία».²⁰⁸ Ακολούθησαν και άλλα συλλαλητήρια σε όλη τη χώρα, συγκεντρώσεις, ομιλίες, συναυλίες, ψηφίσματα, έντυπα, βιβλία, φυλλάδια, ιδρύθηκαν σύλλογοι, όλα για την «ελληνικότητα της Μακεδονίας», με το αστέρι της Βεργίνας να φιγουράρει σε γραμματόσημα, τηλεκάρτες, σε δημόσια κτήρια και στην τηλεόραση σαν πλάνο.²⁰⁹

Στη συνέχεια, την 1η Απριλίου του 1992, παρουσιάστηκε το γνωστό ως «Πακέτο Pineiro», του υπουργού Εξωτερικών της Πορτογαλίας João de Deus Pineiro (επί πορτογαλικής προεδρίας της ΕΚ), προϊόν σειράς επαφών που είχε με την Αθήνα και τα Σκόπια.²¹⁰ Το πακέτο προέβλεπε, μεταξύ άλλων, ότι το κράτος αυτό «θα απέχει στο παρόν και στο μέλλον από κάθε απαίτηση ή ενέργεια κατάληψης και σφετερισμού της επικράτειας της Ελληνικής Δημοκρατίας», ότι «αποκηρύττει και καταδικάζει όλες τις ενέργειες και πρωτοβουλίες του καθεστώτος της πρώην Γιουγκοσλαβίας να προσαρτήσει ή να υπονομεύσει την ελληνική κυριαρχία επί της Ελληνικής Μακεδονίας», και ότι «θα πάρει αποτελεσματικά μέτρα για να αποθαρρύνει κάθε πράξη εχθρικής δραστηριότητας ή προπαγάνδας εναντίον της Ελλάδας...».²¹¹ Ο Pineiro πρότεινε προφορικά την ονομασία «Νέα Μακεδονία» και είχε ενδείξεις ότι το πακέτο και το όνομα θα γίνονταν αποδεκτά από τις δύο κυβερνήσεις, με τον Γκλιγκόροφ θετικό και τον Μητσοτάκη όχι αρνητικό.²¹² Όμως, τότε ήρθε το όχι του Σαμαρά, με δήλωση ότι οποιαδήποτε χρήση του ονόματος αποτελούσε μέγα εθνικό λάθος, και με τον Μητσοτάκη να μην παρεμβαίνει διορθωτικά.²¹³

Λίγο μετά, στις 12-13 Απριλίου 1992, πραγματοποιήθηκε η «μοιραία σύσκεψη των αρχηγών κομμάτων»²¹⁴, υπό τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Σε αυτήν, ο Σαμαράς επέμενε στο να είναι «το όνομα της Μακεδονίας ... αδιαπραγμάτευτο υπό οιαδήποτε μορφή». Αιφνιδίασε δε τους πάντες, ακόμη και τον Μητσοτάκη, όταν, αντί να κάνει μια σύντομη εισαγωγή και να αποχωρήσει, παρουσίασε λεπτομερές υπόμνημα με επτά σημεία δράσης (όλα υπερβολικά και ακραία), προκαλώντας τη δυσφορία του Καραμανλή, ο οποίος του ζήτησε να αποχωρήσει από την αίθουσα. Μόνο ο λαϊκιστής Ανδρέας Παπανδρέου τάχθηκε υπέρ των επτά σημείων δράσης. Στη συνέχεια, τέθηκε στο τραπέζι η πρόταση του νέου μόνιμου

208. Τζαμπίρης 2003, 69-70.

209. Σκουλαρίκη 2007, 69-70. Σκουλαρίκη & Εμπειρίκος 2009, 150-52.

210. Βαληνάκης & Ντάλης 1996, 87.

211. Στο ίδιο, 87-90.

212. Veremis 195, 77. Σκυλακάκης 1995, 121-2. Kofos 1999, 239. Zahariadis 1996, 311.

213. Σκυλακάκης 1995, 120. Kofos 1999, 239.

214. Σκυλακάκης 1995, 133.

υφυπουργού Εξωτερικών πρέσβη ε.τ. Ιωάννη Τζούνη (τον οποίο είχε διορίσει λίγο λίγες μέρες πριν ο Μητσοτάκης) περί ντε φάκτο αναγνώρισης της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας». Η πρόταση αυτή δεν έγινε δεκτή, με τον Παπανδρέου να συναγωνίζεται επαξίως σε αδιαλλαξία τον Σαμαρά.²¹⁵ Στις 13 Απριλίου, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και όλοι οι αρχηγοί των κομμάτων, με εξαίρεση το ΚΚΕ (Αλέκα Παπαρήγα) συμφώνησαν «ότι η Ελλάδα θα αναγνωρίσει ανεξάρτητο κράτος των Σκοπίων μόνο αν τηρηθούν και οι τρεις όροι που έθεσε η ΕΟΚ, στις 16 Δεκεμβρίου '91, με την αυτονόητη διευκρίνιση ότι στο όνομα του κράτους αυτού δεν θα υπάρχει η λέξη Μακεδονία».²¹⁶

Η άκαμπτη αυτή στάση της Αθήνας δεν είχε καμία απήχηση στα άλλα κοινοτικά κράτη και τόσο η ΕΚ όσο και οι ΗΠΑ πίεσαν για λύση του ζητήματος του ονόματος εντός του πρώτου εξαμήνου του 1992. Ωστόσο, στη συνέχεια, η Σύνοδος Κορυφής της ΕΚ υπό την πορτογαλική προεδρία (26-27 Ιουνίου 1992), έδωσε και πάλι απατηλή εικόνα στην Αθήνα ότι έχει το πάνω χέρι και ότι η εξακολουθεί να ισχύει η κοινοτική αλληλεγγύη στο ζήτημα του ονόματος. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επανέλαβε τις θέσεις της υπουργικής της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1991, αλλά ήταν πλέον σαφές ότι η Ελλάδα καλείτο να βρει το ταχύτερο λύση στην εκκρεμότητα με το όνομα, ενώ βέβαια η Ελλάδα δεν έπαιρνε καμία τέτοια πρωτοβουλία.²¹⁷ Ο Παπανδρέου, από την πλευρά του, δεν άφηνε κανένα περιθώριο στον Μητσοτάκη για να γίνει πιο διαλλακτικός, ο δε Σαμαράς δεν ανεχόταν να εμφανίζεται ως ποδηγέτης στο θέμα αυτό ο δημαγωγός αρχηγός του ΠΑΣΟΚ.²¹⁸

Η Αθήνα επέμενε στην αδιαλλαξία της, παρά το γεγονός ότι εν τω μεταξύ είχε αποπεμφθεί (τον Απρίλιο του 1992) ο Σαμαράς. Το αξιοπερίεργο, δηλαδή, ήταν ότι με τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη στο πηδάλιο (ως πρωθυπουργό και για ένα διάστημα και ως υπουργό Εξωτερικών) η Αθήνα, αντί να αλλάξει ρότα και να γίνει πιο εποικοδομητική, όπως όλοι ανέμεναν στην ΕΚ, στον ΟΗΕ και στις ΗΠΑ, παρέμενε απτόητη στη μαξιμαλιστική της στάση.²¹⁹ Επίσης, το απαράδεκτο ειδύλλιο με τον Μιλόσεβιτς συνεχιζόταν απτόητο. Πέρα από τον Α. Παπανδρέου, που συνηγορούσε υπέρ της αδιάλλακτης γραμμής,²²⁰ ο Μητσοτάκης απέδωσε αργότερα τη στάση του στο γεγονός ότι είχε να αντιμετωπίσει και εσωκομματική αντιπολί-

215. *Ελευθεροτυπία* (14-3-1992 & 15-3-1993).

216. Βαληνάκης & Ντάλης 1996, 93. Σκυλακάκης 1995, 133-46.

217. Ροζάκης 1994, 54.

218. Kofos 1999, 241.

219. Στο ίδιο, 242. Zahariadis 1996, 314-15.

220. Veremis 1995, 76. Kofos 1999, 241-2.

τευση σε τυχόν αλλαγή, και μάλιστα από πολιτικούς πιο νηφάλιους από τον Σαμαρά, όπως ο Αθανάσιος Κανελλόπουλος, ο Μιλτιάδης Έβερτ και ο Σταύρος Δήμας.²²¹ Όσο για τον γηραιό Καραμανλή, έκλινε και εκείνος προς τη γραμμή Σαμαρά,²²² μάλλον κυρίως για συναισθηματικούς λόγους ως γνήσιος Μακεδόνας²²³ (ο Πρόεδρος είχε δει την ιδιαιτέρα του πατρίδα Πρώτη, πρώην Κιούπκοϊ, Σερρών, δύο φορές στη ζωή του, το 1914-1918 και το 1941-1944, να καταλαμβάνεται από τους Βούλγαρους και μάλιστα στα πλαίσια του Μακεδονικού προβλήματος).²²⁴

Την εποχή εκείνη, η Αθήνα κατηγορήθηκε (όχι αδικαιολόγητα) ότι παραβιάζει το εμπάργκο κατά της Σερβίας και, αντί να φροντίσει αυτό να μη συμβαίνει, προέβη σε εμπάργκο κατά της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» που συμπεριλάμβανε και τη μη διακίνηση πετρελαίου²²⁵. πράξη εχθρική προς τη γείτονα χώρα που την έπληξε δεινά²²⁶ και, βέβαια, ενέτεινε το αρνητικό κλίμα κατά της Ελλάδας στην ΕΚ. Ο πρόδηλος λόγος για την ενέργεια αυτή ήταν να γονατίσουν τη χώρα οικονομικά ώστε να δεχθεί τις μαξιμαλιστικές ελληνικές θέσεις.²²⁷

Όταν τον Μητσοτάκη διαδέχθηκε ως υπουργός Εξωτερικών ο μετριοπαθής Μιχάλης Παπακωνσταντίνου τον Αύγουστο του 1992, φάνηκε στις επαφές του με τους ξένους παράγοντες πιο διαλλακτικός στο θέμα του ονόματος. Όμως, τα Σκόπια από την πλευρά τους είχαν σκληρύνει τη στάση τους, ίσως ενθαρρυνμένοι από τους Σλαβομακεδόνες της Αυστραλίας και του Καναδά που τους ενίσχυαν οικονομικά.²²⁸ Το σκεπτικό του Παπακωνσταντίνου (το οποίο μάλλον συμμεριζόταν και ο Μητσοτάκης) ήταν ότι «με την επιμονή μας σε ακραίες θέσεις, δεν διευκολύνουμε την μελλοντική μας πορεία... θα έπρεπε να δούμε ρεαλιστικά την κατάσταση για να αποφύγουμε ζημία ή ταπείνωση της πατρίδας μας». ²²⁹ Όπως διαπίστωνε

221. Μητσοτάκης 1995, 5.

222. Κοφός 1999, 242.

223. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, δύο βδομάδες μετά τη σύσκεψη της 12-13 Απριλίου, δήλωσε στο Αεροδρόμιο Μακεδονία, κατά την αναχώρησή του για Αθήνα, καταφανώς συγκινημένος (δάκρυσε) ότι «Μια Μακεδονία υπάρχει ... και αυτή είναι ελληνική. Ο Γκλιγκόροφ σύντομα θα μετανιώσει γι' αυτά που κάνει και γι' αυτά που λέει». Βλ. εφημερίδα *Μακεδονία* (29-4-1992).

224. Σε συζήτησή μου με τον Μιχάλη Παπακωνσταντίνου προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990, μου είπε ότι ο Καραμανλής μιλούσε συνέχεια για «Βούλγαρους» όταν εκείνος του μιλούσε για «Σλαβομακεδόνες».

225. Ροζάκης 1994, 57-8.

226. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 132, 275.

227. Τσιμπίρης 2003, 68.

228. Veremis 195, 84.

229. Παπακωνσταντίνου 1994, 177.

μετά από τις πολλές ξένες επαφές που είχε, «μας είχαν όλοι βαρεθεί, αδύνατο να αντληφθούν τις ανησυχίες μας... Θα έπρεπε αυτή τη νέα μικρή χώρα να την "νταντελούμε" όχι να την κάνουμε εχθρό». ²³⁰ Κατά τη δική του εξιστόρηση, εισέπραξε κατ' επανάληψη την αδημονία των εταίρων (και κυρίως των υπουργών Εξωτερικών της Γερμανίας, της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Ολλανδίας) ότι επιτέλους λύστε το θέμα, αλλιώς θα μείνετε εντελώς μόνοι, και πάντε να αποσταθεροποιείτε τη χώρα αυτή με τη στάση σας· μία χώρα που βρίσκεται σε δεινή οικονομική κατάσταση λόγω και της αρνητικής δικής σας στάσης, ενώ η κατάσταση είναι κρίσιμη στη Βοσνία και υπάρχει κίνδυνος έκρηξης στο Κόσοβο. Παρεμφερείς ήταν και οι παραινέσεις από πλευράς των ΗΠΑ (υπουργός Εξωτερικών Warren Christopher, πρώην υφυπουργός Εξωτερικών Lawrence Eagleburger που ήταν ειδικός στα Βαλκάνια και στο Μακεδονικό²³¹), του ΓΓ του ΟΗΕ Μπούτρος-Γκάλι (που ήταν παλιός φίλος της Ελλάδας από τότε που ήταν αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών της Αιγύπτου), και των μεσολαβητών του ΟΗΕ, Cyrus Vance και Lord Owen.²³²

Η βρετανική προεδρία της ΕΚ, που ακολούθησε την πορτογαλική, ανέλαβε πρωτοβουλία με τον πρόεδρο Robin O'Neil, ο οποίος επισκέφθηκε κατ' επανάληψη την Αθήνα και τα Σκόπια. Τα Σκόπια τόνισαν ότι δεν τρέφουν καμία εδαφική βλέψη σε βάρος της Ελλάδας ή άλλης χώρας, ότι είναι διατεθειμένοι, αν χρειαστεί, να αλλάξουν εδάφια του Συντάγματός τους, ότι δεν απαιτούν την αποκλειστική χρήση του ονόματος Μακεδονία και ότι το όνομα αυτό ήταν αποδεκτό και στους Αλβανούς της χώρας. Επίσης πρότειναν τη σύναψη συνθήκης με την Ελλάδα, στην οποία να επαναβεβαιώνεται το απαραβίαστο των συνόρων. Ο O'Neil πρότεινε, ως λύση στο όνομα, την ονομασία «Δημοκρατία της Μακεδονίας (Σκόπια)». ²³³

Τελικά, ο Γκλιγκόροφ δέχθηκε την τελευταία ονομασία μετά από πιέσεις του Βρετανού διπλωμάτη ως δείγμα καλής θέλησης. ²³⁴ Ο Παπακωνσταντίνου είχε προτείνει ο O'Neil να δοκιμάσει το «Μακεδονία των Σκοπίων», ο Γκλιγκόροφ φάνηκε να το δέχεται μόνο αν υπήρχε παύλα

230. Στον ίδιο, 223.

231. Στην Ελλάδα, στο υπουργείο των Εξωτερικών, τον Eagleburger τον θεωρούσαν από τους κατ' εξοχήν ανθέλληνες στο Μακεδονικό. [Από συζητήσεις με τον πατέρα μου, πρόεδρο Δημήτρη Ηρακλείδη, ο οποίος είχε συνυπηρετήσει και συνομιλήσει με τον Eagleburger, όταν ήταν και οι δύο πρόεδροι στο Βελιγράδι κατά την ίδια ακριβώς περίοδο (1977-1980), δηλαδή κατά τα τελευταία έτη της διακυβέρνησης του Τίτο].

232. Παπακωνσταντίνου 1994, 74-6, 144, 156, 173, 209, 223, 227, 230, -31, 280-81, 385.

233. Ροζάκης 1994, 55-7. Για το πλήρες κείμενο της Έκθεσης του O'Neil βλ. Βαλινάκης & Ντάλης 1996, 111-22.

234. O'Neil σε Παπακωνσταντίνου, στο Παπακωνσταντίνου 1994, 205-6.

(«Μακεδονία-Σκόπια») και έτσι η κατάληξη ήταν Δημοκρατία της Μακεδονίας (Σκόπια).²³⁵ Ο Γκλιγκόροφ κατηγορήθηκε τότε στη χώρα του για ενδοτισμό.²³⁶

Την 7^η Απριλίου, η «Δημοκρατία της Μακεδονίας» κατέστη κράτος μέλος του ΟΗΕ «προσωρινά... ως η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, εφόσον εκκρεμεί η διευθέτηση της διαφοράς που έχει προκύψει γύρω από την ονομασία του κράτους».²³⁷ Τα Σκόπια δυσκολεύθηκαν πολύ να δεχθούν αυτή την, έστω προσωρινή, ονομασία που ήταν η μόνη αποδεκτή στην Αθήνα. Τη θεώρησαν απαράδεκτη, μια και η Γιουγκοσλαβία δεν υπήρχε πια και διεθνώς δεν υφίστανται «πρώην» κράτη.²³⁸

Στη φάση αυτή, η διεθνής κοινότητα δραστηριοποιήθηκε για την εξεύρεση λύσης στο θέμα της ονομασίας, με μεσολαβητές του ΟΗΕ τους δύο πολύ γνωστούς πρώην υπουργούς Εξωτερικών, του Αμερικανού Vance και του Βρετανού Owen, πρωτοβουλία που είχε την αμέριστη υποστήριξη των ΗΠΑ (Πρόεδρος Μπιλ Κλίντον).²³⁹ Εκείνη την εποχή, ο διάδοχος του Gensher, Klaus Kinkel, πρότεινε στον Παπακωνσταντίνου την ονομασία «Μακεδονία του Βαρδάρη», που ο Γκλιγκόροφ τού έδωσε την εντύπωση ότι θα δεχόταν,²⁴⁰ ενώ ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών αντιπρότεινε το «Δημοκρατία του Βαρδάρη». Ο Vance και άλλοι συνομιλητές του Παπακωνσταντίνου (οι υπουργοί Εξωτερικών της Γαλλίας Dumas, της Βρετανίας Hurd και της Ολλανδίας van der Broek) επεσήμαιναν ότι ήταν αδιανόητο να επιβάλει η Ελλάδα σε ένα άλλο κράτος ένα όνομα που δεν θέλει και να αλλάξει το όνομα που έχει επί δεκαετίες. Ο Vance, από την πλευρά του, πρότεινε την ονομασία «Νέα Μακεδονία». Ο Παπακωνσταντίνου, που βρισκόταν τότε στη Νέα Υόρκη με πολυμελή ελληνική αντιπροσωπεία που περιλάμβανε και τον Ευάγγελο Κωφό, άρχισε να φλερτάρει με τον όρο στα σλαβικά, ως Nova Makedonija ή Novomakedonija. Μάλιστα, η ελληνική αντιπροσωπεία είχε ψάξει να βρει σε σλαβικές γλώσσες τοπωνύμια που να ξεκινούν με τη λέξη «νέο» και είχε βρει το Νοβγογκράντ, το Νοβοροσίσκ και δεκάδες άλλα.²⁴¹

Λίγο μετά, προτάθηκε το γνωστό ως «μεγάλο πακέτο» Vance-Owen που παρουσίασε ως συμβιβαστική λύση την ονομασία «Δημοκρατία της

235. Παπακωνσταντίνου 1994, 205-6.

236. *Ελευθεροτυπία* (10-12-1992).

237. Βαληνάκης & Ντάλης 1996, 147-8.

238. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 242-4.

239. Kofos 1999, 240.

240. Τέτοια πρόταση ή η αποδοχή της δεν φαίνεται στα απομνημονεύματα του Γκλιγκόροφ.

241. Παπακωνσταντίνου 1994, 386-7.

Nova Makedonija» (14 Μαΐου 1993).²⁴² Όμως, την ακριβώς προηγούμενη ημέρα, στις 13 Μαΐου, ο Μητσοτάκης τηλεφώνησε εσπευσμένα στον Παπακωνσταντίνου και του είπε να μη δεχθεί τίποτε και να γυρίσει αμέσως στην Αθήνα γιατί τρεις βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας προέβησαν, όπως είπε, σε pronounτισμέντο,²⁴³ που αποτελούσε, όπως έχει σωστά λεχθεί, στην πραγματικότητα «τελεσίγραφο του Σαμαρά».²⁴⁴ Πάντως, το πακέτο λύσης που συμπεριλάμβανε και το όνομα δεν έγινε τότε αποδεκτό ούτε από τον Γκλιγκόροφ, που δεν μπορούσε, όπως είπε, να δεχθεί ότι κάποιος θα ονομάζονταν «Νεομακεδόνες» και που κανένας «Μακεδόνας» δεν θα αποδεχόταν.²⁴⁵ Τον ίδιο μήνα, η Αθήνα (27 Μαΐου) αντιπρότεινε, ως συμβιβαστική λύση στο Nova Makedonija, το όνομα «Σλαβομακεδονία» (Slavomakedonija).²⁴⁶

Έτσι είχαν τα πράγματα όταν η κυβέρνηση της Νέα Δημοκρατίας έχασε την ψήφο εμπιστοσύνης (στις 13 Οκτωβρίου 1993), λόγω της στάσης βουλευτών της που συμπαρατάχθηκαν με το κόμμα «Πολιτική Άνοιξη» του Σαμαρά και τις εκλογές κέρδισε το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου.

Η νέα κυβέρνηση δεν έδειξε καμία συμβιβαστική διάθεση, με τον Παπανδρέου να φαίνεται ακόμη πιο αδιάλλακτος, να διακόπτει κάθε συνομιλία για το όνομα υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, να κλείνει το ελληνικό γενικό προξενείο στα Σκόπια. Και, ως γνωστόν, έφτασε στο σημείο να υιοθετεί ένα πλήρες εμπάργκο έναντι της γειτονικής χώρας, με διακοπή διακίνησης εμπορευμάτων από και προς τα Σκόπια τον Φεβρουάριο του 1994. Η διακίνηση αγαθών προς και από τη γειτονική χώρα απαγορεύτηκε με στόχο να γονατίσει οικονομικά και να αποδεχθεί πλήρως τις ελληνικές θέσεις.²⁴⁷ Το εμπάργκο έπληξε τα μέγιστα τη γειτονική χώρα, με τα τρόφιμα να μειώνονται κατά 40% και οι εξαγωγές κατά 85%.²⁴⁸ Επρόκειτο για ένα άστοχο και αλυσιτελές εμπάργκο, όπως το είχε χαρακτηρίσει ο πρέσβης Κώστας Ζέπος,²⁴⁹ για ένα «αδικαιολόγητο μέτρο τιμωρίας»,²⁵⁰ που έκανε την Ελλάδα πολύ δυσάρεστη στην ΕΚ και διεθνώς, αφού με τη στάση

242. Βαληνάκης & Ντάλης 1996, 169.

243. Παπακωνσταντίνου 1994, 405.

244. Veremis 1995, 84-5.

245. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 302-4. Veremis 1995, 83. Kofos 1999, 240. Για το πλήρες κείμενο της πρότασης τους βλ. Βαληνάκης & Ντάλης 1996, 152-64.

246. Βαληνάκης & Ντάλης 1996, 169.

247. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 363.

248. Roudometof 1996, 262. Zahariadis 1994, 665.

249. Ζέπος 1994, 11.

250. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 305.

της συνέβαλλε στην αποσταθεροποίηση της περιοχής.²⁵¹ Όπως έχει γράψει ο Κωφός, το εμπάργκο την εμφάνισε ως «έναν κοινωνικό παρία της Ευρώπης, που θύμιζε την εποχή των Συνταγματαρχών», με την Αθήνα να φαίνεται *“bullish and aggressive”*.²⁵² Πάντως, ο πιο ρεαλιστικός άμεσος στόχος του εμπάργκο ήταν η άρση του να επέλθει με αντάλλαγμα αλλαγή στη σημαία της πΓΔΜ και άλλα ζητήματα, πλην του ονόματος το οποίο θα συζητιόταν αργότερα.

Στη συνέχεια, ο Γκλιγκόροφ, σε επιστολή του προς τον Παπανδρέου (23 Φεβρουαρίου 1994), και κατόπιν ολλανδικής μεσολάβησης, πρότεινε τη συνομιλία συμφωνίας για μη παραβίαση των συνόρων.²⁵³ Έτσι, δραστηριοποιήθηκε ο Vance, μαζί με τον εκπρόσωπο του Προέδρου Κλίντον για το Μακεδονικό, Μάθιου Νίμιτς.²⁵⁴ Το τελικό αποτέλεσμα ήταν να υιοθετηθεί στη Νέα Υόρκη, από τους υπουργούς Εξωτερικών Κάρολο Παπούλια και Branco Crvenkovski (13 Σεπτεμβρίου 1994), η Provisional, δηλαδή η Ενδιάμεση (ή Μεταβατική) Συμφωνία Ελλάδας-πΓΔΜ που απαγόρευε τις εχθρικές ενέργειες και την προπαγάνδα, αποφάσισε την αλλαγή του συμβόλου στη σημαία της πΓΔΜ κ.λπ. Επίσης, συμφωνήθηκε η Ελλάδα «να μην προβάλλει αντιρρήσεις στην αίτηση ή τη συμμετοχή» της πΓΔΜ «σε διεθνείς, πολυμερείς και περιφερειακούς οργανισμούς και θεσμούς, των οποίων είναι μέλος» (Άρθρο 11, παρ.1). Η Ελλάδα, όμως, «επιφυλάσσεται του δικαιώματος να προβάλλει αντιρρήσεις σε οποιανδήποτε συμμετοχή», αν η πΓΔΜ «πρόκειται να αναφερθεί σε τέτοιους οργανισμούς ή θεσμούς διαφορετικά» (Άρθρο 11, παρ.1) δηλαδή με άλλο όνομα από το συμπεφωνημένο με την Απόφαση 817/1993 (7 Απριλίου 1993) του Συμβουλίου Ασφαλείας.²⁵⁵

Από τότε πραγματοποιήθηκαν πολλές συνομιλίες στη Νέα Υόρκη για την ονομασία, με τη μεσολάβηση του Vance και του Νίμιτς, και για ένα διάστημα με τη μεσολάβηση του Richard Holbrooke.²⁵⁶ Στο πλαίσιο αυτό, τα Σκόπια πρότειναν στην Αθήνα να ισχύσει το όνομα «Δημοκρατία της Μακεδονίας» για όλες τις χώρες, πλην της Ελλάδας η οποία θα μπορούσε

251. Veremis 1995, 91-2. Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, Παπούλιας & Τζούνης 1995, 33. Μίχας 2003 [2002], 95. Τσιαμπίρης 2003, 68-9. Zahariadis 1996, 319. Βλ. επίσης Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 305-6.

252. Kofos 1999, 245-46.

253. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 307.

254. Στο ίδιο, 308-9.

255. Βαληνάκης & Ντάλης 1996, 361-70. Βλ. επίσης Ροζάκης 1996.

256. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 318-19.

στις μεταξύ τους διμερείς σχέσεις να την ονομάζει διαφορετικά. Η απάντηση της Αθήνας ήταν αρνητική.²⁵⁷

Η αρνητική στάση της Αθήνας προς τη γειτονική χώρα άλλαξε σταδιακά, αν και όχι αμέσως, με την έλευση της κυβέρνησης του Κώστα Σημίτη, με τις οικονομικές και άλλες σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών να αναπτύσσονται.²⁵⁸ Το 1996, οι δύο χώρες εγκαινίασαν κανονικές διπλωματικές σχέσεις σε επίπεδο πρέσβων και το διμερές κλίμα βελτιώθηκε αισθητά, με πολλές επισκέψεις Ελλήνων αξιωματούχων στα Σκόπια και την πραγματοποίηση δύο επισκέψεων του Έλληνα πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη. Επίσης, οι ελληνικές επενδύσεις αυξήθηκαν κατακόρυφα, από την αρχή της δεκαετίας του 2000, με τους Έλληνες να γίνονται από τους μεγαλύτερους επενδυτές στη χώρα αυτή.²⁵⁹

Παράλληλα συνεχίστηκαν οι διαπραγματεύσεις στη Νέα Υόρκη, με μεσολαβητή τον Νίμιτς εκ μέρους του ΟΗΕ, και υπήρξαν και απευθείας επαφές μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών. Το καλοκαίρι του 1998, οι υπουργοί Εξωτερικών Θεόδωρος Πάγκαλος και Blagoj Hadjinski, με τη βοήθεια των ΗΠΑ, φάνηκε να οδηγούνται σε μία δυναμική για επίλυση.²⁶⁰ Ζητήθηκε τότε από τον Vance να προτείνει όνομα και εκείνος, αυτή τη φορά, πρότεινε το «Δημοκρατία της Μακεδονίας - Σκόπια».²⁶¹

Ήταν πλέον σαφές ότι η Ελλάδα, μετά από μία σχεδόν δεκαετία αδιάλλακτης στάσης, ήταν διατεθειμένη να αποδεχθεί μία σύνθετη ονομασία που, εξυπακούεται, θα περιείχε το όνομα Μακεδονία ή τα παράγωγά του. Πλησιέστερα στην επίλυση του θέματος του ονόματος έφτασαν οι δύο πλευρές το 2000-2001, μετά από συναντήσεις του Κώστα Σημίτη και του υπουργού Εξωτερικών Γιώργου Παπανδρέου με τον Πρωθυπουργό Ljubčo Georgievski και με τις συνεχείς επαφές του Έλληνα πρέσβη στα Σκόπια, Γιώργου Κακλίκη. Το φθινόπωρο του 2001 φαίνεται ότι τόσο ο Georgievski όσο και ο αρχηγός της αντιπολίτευσης Branko Crvenkovski έδειχναν διατεθειμένοι να δεχθούν την ονομασία Gorna Makedonija (Ανω Μακεδονία).²⁶²

257. Στο ίδιο, 327-8.

258. Σημίτης 2005, 151-52. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 329-32.

259. Γ. Κακλίκης, «Πόσο κοντά βρισκόμαστε σε συμφωνία για το Μακεδονικό», *Η Καθημερινή* (6-1-2018).

260. Ωστόσο, εκείνη την εποχή, ο Hadjinski, σε συνέντευξή του σε σκανδιναβικό περιοδικό, είπε ότι το ζήτημα της σύνθετης ονομασίας το εξέταζαν θετικά μόνο κατά τα πρώτα δύο τρίτα χρόνια, αλλά όχι μετά. Στο Kofos 1999, 259-60 σημείωση 47.

261. Kofos 2005, 150, 157-59.

262. Το *gorna* κατά λέξη σημαίνει «ορεινή» αλλά, γενικά, αποδίδεται περισσότερο ως άνω παρά ως ορεινή. Ευχαριστώ για τη διευκρίνιση αυτή τον Γιώργο Κακλίκη.

Όμως, στο τέλος, ο Georgievski υπαναχώρησε λόγω του φόβου του πολιτικού κόστους.²⁶³

Από τότε, έως το 2007, δεν έγινε καμία σοβαρή προσπάθεια για επίλυση, αν και ο διάυλος του διαλόγου συνεχίστηκε,²⁶⁴ με τον Νίμιτς από την πλευρά του να έχει προτείνει διάφορες ονομασίες, όπως Δημοκρατία της Μακεδονίας-Σκόπια, Δημοκρατία της Μακεδονίας (Σκόπια), Republika Makedonija, Άνω Μακεδονία, Νέα Μακεδονία, Δημοκρατία της Νέας Μακεδονίας, Βόρεια Μακεδονία κ.λπ., καθώς και διάφορες διπλές ονομασίες-χρήσεις (άλλες διεθνώς και άλλες για τις σχέσεις Αθήνας-Σκοπίων).

Η Ελληνική Κυβέρνηση του Κώστα Καραμανλή, με υπουργό Εξωτερικών την Ντόρα Μπακογιάννη, φάνηκε προς στιγμήν, το 2007, ότι θα μπορούσε να προβεί σε έναν συμβιβασμό, και τότε μάλιστα (σε αντίθεση με σήμερα) είχε το πλεονέκτημα της συναίνεσης απ' όλα τα κόμματα πλην του εθνικιστικού ΛαΟΣ.²⁶⁵ Όμως, στο τέλος, ο Καραμανλής δίστασε και έφτασε στο σημείο να θέσει βέτο στην υποψηφιότητα της πΓΔΜ στο ΝΑΤΟ (Βουκουρέστι, Απρίλιος 2008), ενώ για την αίτηση ένταξης είχε χρησιμοποιηθεί το προσωρινό όνομα. Η στάση αυτή της Ελλάδας ήταν σαφώς αντίθετη με το γράμμα της Μεταβατικής Συμφωνίας της Νέας Υόρκης που δεν επιτρέπει στην Αθήνα να θέσει βέτο αν στην αίτηση ένταξης σε διεθνή οργανισμό χρησιμοποιηθεί η προσωρινή ονομασία. Η πΓΔΜ προσέφυγε στο Διεθνές Δικαστήριο (ΔΔ) και, βέβαια, δικαιώθηκε.²⁶⁶ Ωστόσο, δεν κατάφερε να πείσει το ΔΔ να απαγορεύσει στην Ελλάδα επανάληψη του βέτο στο μέλλον, αν και αυτό στην ουσία υπονοείται από την απόφαση: αφού αποφάνθηκε, ορθώς, ότι η Ελλάδα παρανόμησε, είναι δυνατόν το ΔΔ να της στρώνει το χαλί για νέα παρανομία;

Στη συνέχεια δόθηκε μία «παρατεταμένη περίοδος χάριτος» στην Ελλάδα, παρά τη στάση της στο Βουκουρέστι, και αυτό επειδή «οι μείζονες Σύμμαχοι είχαν επιφυλάξεις» έναντι του καθεστώτος Γκρούεφσκι και «ανέμεναν την μεταβολή της εσωτερικής πολιτικής σκηνής των Σκοπίων πριν επαναθέσουν την υποψηφιότητα της πΓΔΜ επί τάπητος».²⁶⁷

263. Κοφός 2005, 164-70. Σημίτης 2005, 152-53. Κοππά 2010, 122. Βλ. επίσης Γ. Κακλίκης, «Πόσο κοντά βρισκόμαστε σε συμφωνία για το Μακεδονικό», *Η Καθημερινή* (6-1-2018).

264. Κοππά 2010, 122.

265. Στο ίδιο, 122.

266. Η Αθήνα απεγνωσμένα υποστήριξε στο ΔΔ, ότι δεν είχε θέσει βέτο, γιατί στο τέλος της διαδικασίας στο Βουκουρέστι, οι ΗΠΑ έπεισαν την πΓΔΜ να αποσύρει την υποψηφιότητά της, μια και λόγω της ελληνικής στάσης δεν υπήρχε ομοφωνία μεταξύ των κρατών μελών του ΝΑΤΟ. Βλ. Μακρής 2018, 1.

267. Μακρής 2018, 1.

Πάντως, όσο περνάει ο καιρός και δεν επιλύεται το θέμα της ονομασίας, τόσο εδραιώνεται διεθνώς το σκέτο «Μακεδονία» ή «Δημοκρατία της Μακεδονίας». Η ονομασία της γειτονικής χώρας ως «Μακεδονία» αναφέρεται παντού στα διεθνή ΜΜΕ, στο διαδίκτυο, από ξένους πολιτικούς και διπλωμάτες, σε επιστημονικά συνέδρια, σε μελέτες, σε χάρτες. Το κράτος αυτό έχει αναγνωριστεί από περίπου 140 κράτη, εκ των οποίων από τα περισσότερα με το συνταγματικό του όνομα, «Δημοκρατία της Μακεδονίας»,²⁶⁸ και μόνο από 17 με το όνομα πΓΔΜ. Με το προσωρινό όνομα, εκτός από την Ελλάδα, αναγνωρίζεται από τα εξής κράτη: Κύπρος, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Βέλγιο, Ολλανδία, Δανία, Μάλτα, Αίγυπτος, Ιαπωνία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Νότια Αφρική και Μεξικό. Με το συνταγματικό της όνομα αναγνωρίζεται από τα τέσσερα από τα πέντε μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας (πλην Γαλλίας από αλληλεγγύη στην Ελλάδα), από 15 από τα 28 κράτη-μέλη της ΕΕ και από 16 από τα 29 κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ.²⁶⁹ Επίσης, ακόμη και τα κράτη που την αναγνωρίζουν επισήμως ως πΓΔΜ, στην πραγματικότητα την αναφέρουν ως «Μακεδονία» σχεδόν πάντοτε όταν ομιλούν για τη χώρα αυτή.²⁷⁰

Ας αναζητήσουμε τώρα τα αίτια για την αρνητική ελληνική στάση.

Κύρια αίτια της ελληνικής στάσης

Δύο πρώτοι προφανείς λόγοι για την ελληνική στάση οφείλονται στην άγνοια. Η μία είναι η άγνοια για το ποια υπήρξε γεωγραφικά η Μακεδονία που διαμοιράστηκε το 1913. Η δεύτερη είναι το σχήμα του ιστορικού και εμπειρογνώμονα του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών Ευάγγελου Κωφού *in extremis*: δηλαδή ότι ο Τίτο εφηύρε και κατασκεύασε, αυθαίρετα, εκ του μηδενός, ένα νέο έθνος. Όπως γνωρίζουν λίγοι Έλληνες ακόμη και σε υπεύθυνες θέσεις, η γεωγραφική Μακεδονία δεν είναι μία, η ελληνική (η «ιστορική Μακεδονία»), αλλά τρεις, προφανώς και οι τρεις με το δικαίωμα να λέγονται Μακεδονία, με σύνθετο όνομα ή παράγωγο για να γίνεται αντιληπτό για ποια Μακεδονία μιλάμε. Και το «μακεδονικό» ή σλαβομακεδονικό έθνος δεν ήταν εφεύρεση και κατασκευάσμα *ex nihilo* του Τίτο. Προϋπήρχε, όπως είδαμε, ως ένα εν δυνάμει νέο έθνος. Ήταν ένας λαός που είχε εν πολλοίς αποξενωθεί σταδιακά από τους Βούλγαρους και βρι-

268. Από τις ΗΠΑ, τη Ρωσία, την Κίνα, την Ινδία, τη Βρετανία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τον Καναδά, την Αργεντινή, τη Βραζιλία, το Ιράν, την Κούβα, την Τουρκία κ.ά.

269. Μακρής 2018, 1.

270. Στο ίδιο, 1.

σκόταν στην αναζήτηση μίας νέας εθνικής ταυτότητας πέραν της αρχικής βουλγαρικής, αν και οι γνώμες διίστανται για το πότε ακριβώς ξεκίνησε η εν λόγω εθνογένεση. Πιο πιθανή είναι, όπως είδαμε, η δεκαετία του 1930, σε επίπεδο τμήματος της ελίτ, και έτσι ο Τίτο βρήκε έδαφος για το γνωστό του εγχείρημα το οποίο και στέφθηκε από επιτυχία.

Υπάρχουν όμως και άλλοι λόγοι για την υπερβολική στάση των Ελλήνων, που αντιμετωπίζονται δυσκολότερα από την απλή άγνοια που θεραπεύεται με τη στοιχειώδη γνώση των πραγματικών γεγονότων. Θα τους διέκρινα σε τρεις κατηγορίες: (1) στους επίσημους λόγους, (2) στους κρυφούς και ανομολόγητους και (3) σε γενικότερους λόγους που έχουν σχέση με την ελληνική ταυτότητα και ιστορική αφήγηση, καθώς και με την κυρίαρχη εικόνα της Ελλάδας και των Ελλήνων στο διεθνές στερέωμα.

Οι πιο φανεροί και επίσημοι λόγοι είναι βέβαια (α) οι φόβοι περί βλέψεων των γειτόνων στην ελληνική Μακεδονία και (β) η οργή για την προσπάθεια σφετερισμού/κλοπής σημαντικού τμήματος της ελληνικής πολιτισμικής κληρονομιάς.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο, τις βλέψεις, η απάντηση στους ξένους όταν λένε στους Έλληνες είστε παρανοϊκοί, πώς είναι δυνατόν να φοβάστε μία τόσο μικρή και αδύναμη χώρα, είναι διαχρονικά η εξής, από τα χείλη του Μανόλη Καλαμίδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990: μία αναγνώριση με το όνομα Μακεδονία φυτεύει τις ρίζες για μελλοντική σύγκρουση γιατί επιτρέπει στα Σκόπια να τρέφουν εδαφικές βλέψεις και να τις επιδιώξουν στο μέλλον όταν οι διεθνείς συνθήκες θα είναι πιο ευνοϊκές.²⁷¹

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο, τα περί κλοπής και φαλκίδευσης της ελληνικής ιστορίας, θα περιοριστώ σε μία φράση του Ευάγγελου Κωφού που είχε εντυπωσιάσει τον Αυστραλό ανθρωπολόγο Loring Danforth και την κατέγραψε ως χαρακτηριστική της ελληνικής οπτικής: «Είναι σαν ένας κλέφτης να μπαίνει στο σπίτι μου και να μου κλέβει τα πιο πολύτιμα κοσμήματά μου: την ιστορία μου, τον πολιτισμό μου, την ταυτότητά μου».²⁷²

Οι πιο κρυφοί και ανομολόγητοι λόγοι της επικρατούσας ελληνικής στάσης –οι σκελετοί στην ντουλάπα, για να θυμηθούμε τη γνωστή αγγλική έκφραση– είναι, κατά τη γνώμη μου, τέσσερις.

Πρώτον, είναι η μη αναγνώριση των Σλαβόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας ως εθνικής ή εθνοτικής μειονότητας, ούτε καν ως εθνοτικής ή γλωσσικής ομάδας. Αν και οι άνθρωποι αυτοί αριθμούν μόνο μερικές

271. Στο Zahariadis 1996, 312.

272. Στο Danforth 1995, 35.

χιλιάδες (περίπου 50.000-60.000 χιλιάδες)²⁷³, οπότε ουδόλως απειλείται η ελληνική εδαφική ακεραιότητα και ικανό μέρος τους έχει πλέον αποκτήσει, οικειοθελώς, ελληνική εθνική ταυτότητα, η Αθήνα φοβάται την παραμικρή αναφορά σ' αυτούς και την αναγνώριση της ύπαρξής τους, ενώ βέβαια υπάρχουν, ζουν εκεί και μιλούν μία άλλη μητρική γλώσσα, τα σλαβομακεδονικά (και όχι τα σλαβικά που δεν είναι γλώσσα, αλλά ομάδα πολλών γλωσσών). Με την άρνηση της ύπαρξής τους, ηθελημένα ξεχνιέται ή αποκρύπτεται το γεγονός ότι είχαν καταπιεστεί στον Μεσοπόλεμο και πολλοί από αυτούς (αν και όχι όλοι) έφυγαν ή εκδιώχθηκαν ως πρόσφυγες με τον ΕΛΑΣ (πενήντα με εξήντα χιλιάδες Σλαβομακεδόνες). Με τη λήξη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, το 1948-1949, δημιουργήθηκε η περιουσία τους και έκτοτε δεν επιτρέπεται σε αυτούς και στους απογόνους τους να επιστρέψουν στις εστίες τους ή να διεκδικήσουν τις περιουσίες τους.²⁷⁴

Δεύτερον, είναι ότι οι σημερινοί κάτοικοι της ελληνικής Μακεδονίας δεν είναι, στην πλειονότητά τους, αυτόχθονες, δεν προέρχονται από τον προϋπάρχοντα ντόπιο πληθυσμό. Περίπου δύο στους τρεις σημερινούς κατοίκους της ελληνικής Μακεδονίας είναι πρόσφυγες ή απόγονοι προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Αυτό τους καθιστά ψυχολογικά πιο ανασφαλείς, μια και ήρθαν στην περιοχή στη δεκαετία του 1920, πολύ μετά από τους Σλαβόφωνους ή Σλαβομακεδόνες που ήταν «ντόπιοι» και δεν ήταν γηγενείς κάτοικοι της ελληνικής Μακεδονίας σε αντίθεση με τους Σλαβομακεδόνες που ήταν γηγενής πληθυσμός. Αυτή η ανασφάλεια των απογόνων των προσφύγων ίσως εξηγεί και τη μεγάλη τους ανάγκη να ταυτιστούν με τη δόξα των αρχαίων Μακεδόνων και με τον θρυλικό Μέγα Αλέξανδρο, προκειμένου να ριζώσουν στην ελληνική (ιστορική) Μακεδονία και να θεωρούνται απόγονοι των αρχαίων Μακεδόνων (ενώ στο μέτρο που είναι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων θα είναι μάλλον απόγονοι των Ιώνων).

Ο τρίτος πιο κρυφός και ασυνείδητος λόγος είναι, νομίζω, ο ακόλουθος. Στο 51,56% της Μακεδονίας που περιήλθε στην Ελλάδα, οι Έλληνες (οι αυστηρά ελληνόφωνοι) αποτελούσαν μόνο το 10-11% της γεωγραφικής Μακεδονίας. Δηλαδή, στην πραγματικότητα δεν «απελευθέρωσαν» την περιοχή αυτή, αλλά την κατέκτησαν και στη συνέχεια φρόντισαν να εκδιώξουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, το μεγαλύτερο μέρος του γηγενούς πληθυσμού.²⁷⁵ Ιδού λοιπόν μία κρυφή πηγή της ελληνικής ανασφάλειας:

273. Και ίσως λίγο περισσότερους, λαμβάνοντας υπόψη την απογραφή του 1951 που κατέγραψε 41.000 (βλ. ανωτέρω).

274. Κωστόπουλος 2000, 73-221.

275. Drezov 1999, 49.

ότι η Ελλάδα έλαβε πολύ περισσότερο απ' ό,τι θα της αναλογούσε με βάση το ποσοστό των Ελλήνων επί του πληθυσμού, πολύ περισσότερο απ' ό,τι δικαιούταν, αν είχε λάβει χώρα δημοψήφισμα με διεθνή επίβλεψη, όπως έγινε σε άλλες περιπτώσεις στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, ή ρεαλιστικά θα μπορούσε να προσβλέπει αν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι δεν είχαν λάβει χώρα με το ανέλπιστο υπέρ της Ελλάδας αποτέλεσμα.

Ο τέταρτος λόγος έχει τη ρίζα του στην ανασφαλή και προγονολατρική ελληνική ταυτότητα. Εν προκειμένω, ποιοι πραγματικά ήταν οι αρχαίοι Μακεδόνες, με δεδομένες τις αντικρουόμενες θέσεις των ίδιων των αρχαίων Ελλήνων που τους θεωρούσαν (α) μη Έλληνες (Δημοσθένης), (β) εν μέρει Έλληνες ή όχι πλήρως Έλληνες (Θουκυδίδης, Ισοκράτης) ή (γ) πλήρως Έλληνες (Ηρόδοτος). Δηλαδή, χονδρικά, οι τρεις στους τέσσερις αρχαίους Έλληνες νοτίως του Αλιάκμονα και του Όλυμπου, αμφισβητούσαν τότε, στη συγχρονία, την πλήρη ελληνικότητα των αρχαίων Μακεδόνων (κάτι που βέβαια δεν χάνει την ευκαιρία να εκμεταλλεύεται η άλλη πλευρά). Αυτό οδηγεί τους σημερινούς Έλληνες σε *Angst* και υπερβολές, προκειμένου να κατοχυρωθεί η ελληνικότητα των αρχαίων Μακεδόνων. Πάντως, κατά τους περισσότερους νηφάλιους ιστορικούς που έχουν ασχοληθεί με την αρχαία Μακεδονία, η ιθύνουσα τάξη στο αρχαίο κράτος της Μακεδονίας ήταν Έλληνες ή ήθελαν και δήλωναν Έλληνες ή ήταν εξελληνισμένοι και πάντως μιλούσαν ελληνικά και είχαν την ίδια θρησκεία, το Δωδεκάθεο (στην οργάνωση του κράτους και στο πώς ήταν το κράτος τους είναι που διέφεραν και παρουσιάζονταν λιγότερο Έλληνες). Ωστόσο, οι υπήκοοί τους, για τους οποίους γνωρίζουμε ελάχιστα, ήταν μάλλον ένα μίγμα από ελληνικές και μη ελληνικές εθνοτικές ομάδες (μάλλον Θράκες, Μολοσσοί, Παίονες, Ιλλυριοί κ.ά.).²⁷⁶ Επίσης, το βέβαιο είναι ότι δεν υπήρχαν Μακεδόνες Σλάβοι τότε, αφού οι Σλάβοι πρόγονοι των Σλαβομακεδόνων ήρθαν στα Βαλκάνια κατά τον 6^ο και 7^ο αιώνα μ.Χ.

Υπάρχουν και δύο άλλοι γενικότεροι λόγοι για την ελληνική στάση. Ο ένας είναι η ίδια η ελληνική ταυτότητα και εθνική αφήγηση των χιλιάδων χρόνων ένδοξης ιστορίας (βλ. και Κεφάλαια 3, 5 & 6), η οποία έχει ως αποτέλεσμα οι Έλληνες να βλέπουν αφ' υψηλού τα νεότερα βαλκανικά «εθνάρια», και με υπεροψία ειδικά τους Σλαβομακεδόνες. Εξού και οι πολλές ύβρεις με τις οποίες τούς στόλισαν: κρατίδιο, υβρίδιο, μόρφωμα, κίβδηλο έθνος, τεχνητό κατασκεύασμα, ψευδο-Μακεδόνες, Σκοπιανοί, Γύφτοι των Βαλκανίων, βλαχιά των Σκοπίων, Γυφτοσκοπιανοί, κ.λπ.²⁷⁷ Όπως είχε επι-

276. Hornblower 2008, 55-8. Xydopoulos 2010 [2008], 56-63. Borza 1990, 77-97. Hammond 1967, 37-8, 59, 534, 575. Βλ. επίσης Poulton 1995, 13-15, 24. Drezov 1999, 48-9.

277. Ελεφάντης 1993, 28-9. Μίχας 2003, 90-1.

σημάνει το 1993 ο Αντώνης Λιάκος, στο Μακεδονικό πρόκειται για ιδεολογική χρησιμοποίηση της ιστορίας από την πλευρά των Ελλήνων, με όρους εθνικής ιδεολογίας του 19^{ου} αιώνα, «με το επιχείρημα ότι οι τίτλοι ενός έθνους οφείλονται στην παλαιότητα της καταγωγής του. Έτσι, η ελληνική εθνική ιδεολογία, προβάλλοντας αξιώσεις σε μία ιστορία τεσσάρων χιλιετιών, μπορεί να αρνηθεί ακόμη και την ύπαρξη ενός έθνους του οποίου τα πιστοποιητικά δεν ανευρίσκονται πριν από την τελευταία εκατονταετία, τη νομιμότητα της γλώσσας του και τη σκοπιμότητα της κρατικής του συγκρότησης», και παρά το γεγονός ότι τα περισσότερα έθνη είναι σύγχρονα: «έχουν γεννηθεί κατά τον 20^ο αιώνα».²⁷⁸

Ο άλλος γενικός λόγος είναι η γνωστή παρανοϊκή άποψη των περισσότερων Ελλήνων σε ό,τι αφορά τους «ξένους»: ότι «οι ξένοι μάς φθονούν» και «εξυφαίνουν συνωμοσίες σε βάρος μας», δηλαδή «ο ανθελληνισμός» κυριαρχεί διεθνώς, το γνωστό αφήγημα του «έθνους ανάδελφου» ή «συνδρόμου του Διγενή Ακρίτα», όπως το είχα αποκαλέσει.²⁷⁹ Οι ξένοι «δεν μας κατάλαβαν» και «θέλουν το κακό μας» και γι' αυτό δεν μας στήριζαν και στο «Σκοπιανό», ενώ «έχουμε το δίκιο με το μέρος μας» και ενώ μας «χρωστάνε» ως απόγονων των απaráμιλλων αρχαίων Ελλήνων, της κοιτίδας του ευρωπαϊκού πολιτισμού.²⁸⁰

Συναφής είναι και η «συνωμοσιολογική αντίληψη της ιστορίας».²⁸¹ Κατά τον Νικόλαο Μέρτζο, που είχε χρηματίσει πρόεδρος της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών, το Μακεδονικό «με την κατά περίπτωση χρήση ή πλαστογραφηση της Ιστορίας, κατασκεύασαν, κατά περιόδους, ισχυρά ξένα πολιτικά κέντρα με αμιγώς πολιτικό στόχο: τον, μέσω "αχυρανθρώπων", έλεγχο του γεωστρατηγικού χώρου της Μακεδονίας».²⁸²

Ας αναζητήσουμε τώρα και τα αίτια της αρνητικής στάσης της άλλης πλευράς.

278. Λιάκος 1993, 10.

279. Ηρακλειδής 1995, 28.

280. Γι' αυτή την κυρίαρχη οπτική, βλ. Ελεφάντης 1993, 31-3. Μουζέλης, 1994, 44. Φραγκουδάκη & Δραγώνα 1997. Ηρακλειδής 1995, 28-9. Του ιδίου 2001, 67-9.

281. Σκουλαρίκη 2008, 15.

282. Στο ίδιο, 15. Η φράση αυτή προέρχεται από τον πρόλογο συλλογικού έργου της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών, με τίτλο *Μακεδονισμός: ο ιμπεριαλισμός των Σκοπίων* (2007). Ωστόσο, πιο πρόσφατα, ο Μέρτζος χαμήλωσε τους τόνους και τάχθηκε υπέρ ενός έντιμου συμβιβασμού με «το κράτος των Σκοπίων». Βλ. Ν.Ι. Μέρτζος, «Έντιμος συμβιβασμός με το κράτος των Σκοπίων», *Η Καθημερινή* (7-1-2018).

Κύρια αίτια της στάσης των Σλαβομακεδόνων (ΠΓΔΜ)

Τα προφανή ιστορικά αίτια της στάσης της άλλης πλευράς είναι τα εξής: η μεγάλη πικρία τους για την άδικη μοιρασιά του 1913, η προσπάθεια εξελληνισμού όσων κατοικούσαν στην Ελλάδα («Μακεδονία του Αιγαίου») κατά την περίοδο 1919-1940, η καταπίεση του καθεστώτος Μεταξά, η φυγή και εκδίωξή τους στη δεκαετία του 1940, οι απαλλοτριώσεις-δημεύσεις περιουσιών και, βέβαια, πάνω απ' όλα, η μη αναγνώρισή τους, η απόρριψη της ίδιας τους της ταυτότητας και της μητρικής τους γλώσσας από τους Έλληνες· πράγμα ιδιαίτερα βαρύ και αφόρητο ειδικά για ένα νέο έθνος.

Υπάρχουν, όμως, και διάφοροι πιο κρυφοί λόγοι για τη στάση τους, «σκελετοί στην ντουλάπα», όπως και στην ελληνική περίπτωση. Ας αναζητήσουμε μερικούς.

Πρώτον, αν και οι Σλάβοι πρόγονοί τους βρίσκονταν στην ευρύτερη Μακεδονία επί αιώνες (και πριν από την εποχή του Κύριλλου και του Μεθόδιου, δηλαδή από τον 6^ο αιώνα μ.Χ.), άργησαν πολύ να αποκτήσουν ξεχωριστή εθνική συνείδηση. Η ταυτότητά τους, ακόμη και με την έλευση του αιώνα του εθνικισμού, του 19^{ου} αιώνα, παρέμενε είτε βουλγαρική είτε ασαφής και ρευστή, μάλλον επειδή ο όγκος των τότε κατοίκων ήταν αγράμματοι χωρικοί, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Ωστόσο, αγράμματοι χωρικοί ήταν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα σχεδόν όλοι οι Σέρβοι και, πενήντα χρόνια μετά, οι περισσότεροι Βούλγαροι, αλλά αυτό δεν τους εμπόδισε να αποκτήσουν εθνική συνείδηση. Πάντως, είναι το προτελευταίο νέο έθνος των Βαλκανίων (με τελευταίο τους Βόσνιους Μουσουλμάνους), με ιστορία 70 με 80 ετών. Αρχικά, όπως είπαμε, πολλοί ταυτίζονταν με τους Βουλγάρους και με τον βουλγαρικό εθνικισμό. Μάλιστα, ορισμένοι, αν και σλαβόφωνοι, ταυτίστηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με τους Έλληνες (αρχικά ως «πατριαρχικοί») και έγιναν Έλληνες (Γραικομάνοι) ή άλλαξαν ταυτότητα κατά περίπτωση από το 1904 (με τον ελληνικό Μακεδονικό Αγώνα) μέχρι τον διαμοιρασμό της Μακεδονίας σε τρία μέρη.

Δεύτερον, ορισμένοι από αυτούς, στη γιουγκοσλαβική αλλά και στην ελληνική Μακεδονία, συνεργάστηκαν με τους κατακτητές το 1940-1944 και κατά κύριο λόγο με τους εθνοτικά συγγενείς τους Βουλγάρους, άλλο αν οι δεύτεροι με τη στάση τους γρήγορα τους αποξένωσαν.

Τρίτον, είναι η εθνική τους αφήγηση που πάσχει, η αρχική σε σχέση με τους Βούλγαρους (οικειοποίηση Αυτοκρατορίας Σαμουήλ, Κύριλλου και Μεθοδίου κ.λπ.), προκειμένου να μη θεωρηθούν Βούλγαροι και, ακόμη περισσότερο, η πιο πρόσφατη, η γνωστή ως *antikvizacija* (εξαρχαϊσμός

ή αρχαιοποίηση, αγγλικά *antiquisation*). Η δεύτερη αυτή στρεβλή εθνική αφήγηση κυρίως των εθνικιστών της Δεξιάς ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1990, από ανιστόρητες αναφορές ερασιτεχνών ιστορικών και εθνικιστών πολιτικών, που υποστήριζαν ότι έχουν αρχαία μακεδονική καταγωγή, δηλαδή ότι έχουν πρόγονους τον Φίλιππο και τον Μέγα Αλέξανδρο. Απ' ό,τι φαίνεται, ο εξαρχαϊσμός ήταν κυρίως έμπνευση των εμιγκρέδων Μακεδόνων στην Αυστραλία και τη Βόρειο Αμερική, οι οποίοι προέρχονταν από την ελληνική Μακεδονία και είχαν μάθει για τον Μέγα Αλέξανδρο ως παιδιά στο σχολείο.²⁸³ Μάλιστα, το 1991, οι εμιγκρέδες είναι που πρότειναν στα Σκόπια να υιοθετήσουν ως σημαία τον ήλιο της Βεργίνας.²⁸⁴

Η εξωπραγματική αυτή εθνική αφήγηση είναι δημοφιλής, λόγω του μεγάλου γοήτρου που τους προσδίδει, πλην όμως δεν έχει επικρατήσει και έχει υποστεί δριμεία κριτική από την αντιπολίτευση (από τη Σοσιαλδημοκρατική Ένωση Μακεδονίας) και από τους πιο έγκριτους Μακεδόνες ιστορικούς και άλλους σοβαρούς κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι, όπως και ο Γκλιγκόροφ²⁸⁵, απορρίπτουν τον εξαρχαϊσμό ως ανοησία και τονίζουν τη σλαβική τους καταγωγή και την έλευση των Σλάβων προγόνων τους στα Βαλκάνια και στην περιοχή της Μακεδονίας τον 6^ο και 7^ο αιώνα μ.Χ.²⁸⁶ Ωστόσο, σοβαροί ιστορικοί τους έχουν παλιότερα, αλλά και σήμερα, υποστηρίξει την εξής θέση: ότι οι Σλάβοι πρόγονοί τους, που ήρθαν στη Μακεδονία τον 6^ο και 7^ο αιώνα, δεν βρήκαν μια περιοχή ακατοίκητη και αναμείχθηκαν με τους εναπομείναντες απογόνους των αρχαίων Μακεδόνων και των Ρωμαίων.²⁸⁷

Πάντως, απ' ό,τι φαίνεται, αυτή η τάση γεννήθηκε κυρίως ως αντίδραση στην υπερβίαλη ελληνική στάση και στην «υστερική αντι-μακεδονική καμπάνια της Ελλάδας».²⁸⁸ Ειδικά, η απόρριψη της αίτησης ένταξης στο ΝΑΤΟ, λόγω βέβαια του ελληνικού βέτο, «δημιούργησε τεράστια απογοήτευση και, αντί να περιορίσει, επέτεινε τα σχέδια εξαρχαϊσμού που έγιναν “η φυγή προς τα εμπρός” του καθεστώτος Γκρούεφσκι».²⁸⁹ Αποτέλεσε

283. Marinov 2013a, 329. Επίσης Danforth 1995, 97-107. Επίσης βλ. σχετική νύξη στα απομνημονεύματα του Κίρο Γκλιγκόροφ, στο Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 259. Vangeli 2011.

284. Marinov 2013a, 329. Vangeli 2011, 13-27.

285. Γκλιγκόροφ 2001 [2000], 259.

286. Michailidis 2008, 221. Σκουλαρίκη 2017, 36-7.

287. Αυτή την άποψη την έχουν υποστηρίξει τρεις από τους πλέον αξιόλογους ιστορικούς της γειτονικής χώρας: ο Dragan Taškovski, ο Blaže Ristovski και ο Ivan Katardjiev. Βλ. Κωφός 1987, 10-12. Γούναρης 2010, 77. Brunnbauer 2003-2004, 167-8.

288. Brunnbauer 2005a, 8.

289. Σκουλαρίκη 2017, 39.

απάντηση στην άρνηση της Ελλάδας να αποδεχθεί τον όρο Μακεδονία και στην αποκλειστικότητα του όρου (το γνωστό ότι η Μακεδονία είναι μόνο ελληνική). Κατόπιν αυτού, οι Σλαβομακεδόνες αντιτάχθηκαν στην αποκλειστική ιδιοκτησία της αρχαίας Μακεδονίας και των συμβόλων της από τους Έλληνες. Με αυτό τον τρόπο επιχείρησαν να ενισχύσουν τις δικές τους αξιώσεις στο όνομα και στη γεωγραφική περιοχή, κάνοντάς το τμήμα της δικής τους εθνικής κληρονομίας και όχι των Ελλήνων.²⁹⁰

Αν δηλαδή η Ελλάδα, με πρωταγωνιστές τους Σαμαρά, Μέρτζο, Παπαθεμελή, Μάρτη και άλλους, δεν είχε δώσει στις αρχές της δεκαετίας του 1990 τόση έμφαση στον Μέγα Αλέξανδρο και στους αρχαίους Μακεδόνες, και αν δεν είχε αποκλειστεί ο όρος Μακεδονία και τα παράγωγά του, τότε μάλλον δεν θα είχαμε αυτό που προέκυψε ως εθνική αφήγηση της γειτονικής χώρας ή θα ήταν μία δοξασία μίας γραφικής μικρής μειοψηφίας.

Αν και η αφήγηση αυτή δεν έχει καμία βάση, πλην της σύμπτωσης του ονόματος «Μακεδονία» και «Μακεδόνες», εντούτοις επιμένουν σε αυτήν, με δεδομένη την απaráμυλλη αίγλη και την ευρωπαϊκή ταυτότητα των αρχαίων Μακεδόνων που τους προσδίδει αυτή η εθνική κατασκευή: άλλο απόγονος των Σλάβων και άλλο απόγονος των Ευρωπαίων Μακεδόνων που κατέκτησαν την τότε γνωστή οικουμένη. Επίσης, ο εξαρχαϊσμός οφείλεται και στην προσπάθειά τους να υποβαθμίσουν την οθωμανική και σοσιαλιστική γιουγκοσλαβική περίοδο και να παρουσιάσουν αρχαίες ρίζες ως γηγενείς στην περιοχή, προκειμένου να ανταγωνιστούν το αφήγημα των Αλβανών συμπατριωτών τους περί καταγωγής από τους αρχαίους Ιλλυριούς.²⁹¹ Ωστόσο, η ταύτιση των κατοίκων της ευρύτερης Μακεδονίας με τον Μέγα Αλέξανδρο έχει βαθιές ρίζες ανάμεσα και στους νότιους σλαβόφωνους κατά τον 19^ο αιώνα και πρωτοεμφανίστηκε σε γραπτά κείμενα της Αναγέννησης στη Δημοκρατία της Ραγούσας (σημερινές δαλματικές ακτές της Κροατίας).²⁹²

Γενικότερα, ο εξαρχαϊσμός και άλλες υπερβολικές αντιδράσεις των γειτόνων οφείλονται σε ανασφάλεια που κάθε άλλο παρά αδικαιολόγητη είναι. Η χώρα αυτή, με το που έγινε ανεξάρτητο κράτος, αισθάνθηκε την απειλή των γειτόνων που θεωρούσαν ότι θα διαλυόταν στο άμεσο μέλλον· στη δε βουλγαρική περίπτωση ότι θα εξαφανιζόταν, με το να αγκαλιάσει τη «μητέρα πατρίδα» και να ενωθεί μαζί της. Η αμφισβήτηση ήταν μεγάλου διαμετρήματος μια και αφορούσε τη γλώσσα (από πλευράς Βουλγαρίας και Ελλάδας), την Εκκλησία (από πλευράς Γιουγκοσλαβίας-Σερβίας),

290. Brunnbauer 2003-2004, 167. Brunnbauer 2005β, 274.

291. Σκουλαρίκη 2017, 33, 39.

292. Σφέτας 2003, 12-13. Marinov 2013α, 281.

τη σημαία (από πλευράς Ελλάδας), το όνομα (από πλευράς Ελλάδας), το έθνος (από πλευράς Βουλγαρίας και Ελλάδας) και βέβαια το ίδιο το κράτος, και από τους τρεις γείτονες και εν μέρει και από την πλευρά της Αλβανίας λόγω των Αλβανών εκεί.²⁹³

Υπάρχει, τέλος, και το θέμα του όρου Σλαβομακεδονία (και Σλαβομακεδόνες ή Μακεδονοσλάβοι) που πάγια απορρίπτεται, ενώ κανονικά μάλλον αποδίδει την ταυτότητα του έθνους αυτού και, όπως είδαμε, είχε χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν και από ορισμένους «Μακεδόνες» ακτιβιστές και διανοούμενους. Η μη αποδοχή του όρου αυτού από τα Σκόπια γίνεται με τρία επιχειρήματα: (α) ότι οι ίδιοι έχουν τελικά επιλέξει το «Μακεδόνες» και «Μακεδονία», (β) ότι δεν μπορεί να υπάρχουν Σλαβο-Μακεδόνες, όπως δεν υπάρχουν Σλαβο-Πολωνοί ή Σλαβο-Ρώσοι και (γ) ότι αυτή την ονομασία την αποδέχονται και οι Αλβανοί για το όνομα της χώρας στην οποία ανήκουν και εκείνοι, ως γεωγραφικό και όχι ως εθνικό όρο.

Σε ό,τι αφορά το τρίτο επιχειρήμα, η μία πλευρά (οι Αλβανοί) χρησιμοποιεί το «Μακεδονία» ως γεωγραφικό όρο και όχι όπως το εννοεί η άλλη πλευρά, που έχει ταυτίσει το έθνος («Μακεδόνες») με το κράτος («Μακεδονία»).²⁹⁴ Μπορεί άραγε η ίδια ονομασία να σημαίνει δύο διαφορετικά πράγματα, δηλαδή να υπάρχει αμφισημία για κάτι το τόσο σοβαρό; Όσο αξιοπερίεργο και να φαίνεται αυτό και πέρα από την καρτεσιανή λογική, όλα δείχνουν ότι ισχύει και πάντως το αποδέχονται και οι δύο συστατικές εθνικές κοινότητες της πΓΔΜ. Θα έλεγα ότι έχουμε να κάνουμε, για να χρησιμοποιήσω μία γνωστή διπλωματική έκφραση, μία περίπτωση «εποικοδομητικής αμφισημίας» (*constructive ambiguity*). Ίσως η περίπτωση της Ισπανίας να μοιάζει με αυτό το παράδοξο, υπό την έννοια ότι η ονομασία Ισπανία (που έχει προέλευση φοινικική και ρωμαϊκή) συνδέθηκε μεν αργότερα, στην Αναγέννηση, με τους Καστιλιανούς, με τα ισπανικά να είναι τα αρχικά καστιλιάνικα, πλην όμως η Ισπανία, ως γεωγραφική ονομασία, μπορεί και αγκαλιάζει και τα άλλα έθνη της Ισπανίας, όπως οι Βάσκοι και οι Καταλανοί.

Προς την υπέρβαση: ένας οδικός χάρτης για την επίλυση

Η παρούσα προσπάθεια επίλυσης είναι ιδιαίτερα κρίσιμη με το βάρος να πέφτει κυρίως στην Ελλάδα και αυτό για δύο λόγους: (α) η πρωτοβουλία ξεκίνησε από την άλλη πλευρά και όχι από την ελληνική πλευρά, ενώ θα

293. Troebst 1999, 61-2, 65. Balalovska 2004, 197.

294. Κοππά 2010, 122.

μπορούσε τα Σκόπια κάλλιστα να επαναπαυθούν με το ότι η παράταση της εκκρεμότητας είναι με το μέρος τους, και πάντως όχι να δεσμευθούν εκ προοιμίου ότι θα δεχθούν σύνθετη ονομασία *erga omnes*,²⁹⁵ και (β) τα Σκόπια είναι διατεθειμένα να υποστούν τη μεγάλη θυσία να αλλάξουν το όνομα που φέρουν επί τρία τέταρτα του αιώνα (επί τρεις γενιές). Τυχόν αρνητική στάση από την πλευρά της Αθήνας, μπροστά στον φόβο του πολιτικού κόστους και της μαζικής υστερίας που έχει επικρατήσει με τα συλλαλητήρια, θα βρει την Ελλάδα εξόχως ζημιωμένη και με πολύ κακό όνομα διεθνώς, να κινδυνεύει να καταδικαστεί από διεθνή βήματα, ακόμη και από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.²⁹⁶

Γενικότερα, η παρούσα κυβέρνηση Σύριζα-ΑΝΕΛ έχει την πολυτέλεια να προχωρήσει στην επίλυση, παρά την αναδίπλωση της αξιωματικής αντιπολίτευσης με την πρωτοφανή στάση που έχει τηρήσει («δεν διχάζουμε τους Έλληνες για να ενώσουμε τους Σκοπιανούς» του Κυριάκου Μητσοτάκη)²⁹⁷, αφού, σε αντίθεση με τη Νέα Δημοκρατία και με το ΠΑΣΟΚ, ο Σύριζα «είναι άμοιρος των ευθυνών της δημιουργίας του ζητήματος της ονομασίας».²⁹⁸ Επίσης, θα πρέπει η ελληνική πλευρά να συνεκτιμήσει την αισθητή βελτίωση των σχέσεων Σκοπίων-Σόφιας, μετά την άνοδο στην εξουσία της κυβέρνησης Ζάεφ, την παρούσα βουλγαρική προεδρία της ΕΕ που έχει θέσει ως προτεραιότητα την εκ νέου εκκίνηση της διαδικασίας ένταξης των χωρών των δυτικών Βαλκανίων και έχοντας επίσης υπόψη ότι οι σημερινές ελληνοβουλγαρικές σχέσεις δεν είναι ιδιαίτερα θερμές όπως ήταν άλλοτε.²⁹⁹

Κατ' αρχάς για να λυθεί αυτή η δυσεπίλυτη διένεξη, το απαραίτητο προαπαιτούμενο είναι να αποδεχθούν και οι δύο πλευρές τη θέση ότι καμία χώρα, ούτε η Ελλάδα, ούτε η πΓΔΜ, ούτε η Βουλγαρία, μπορούν να

295. Μακρής 2018, 5.

296. Στο ίδιο, 5.

297. Όπως σημειώνει ο Τάκης Μίχας: «Ένα από τα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον από την ηγετική ομάδα της Ν.Δ., προκειμένου να νομιμοποιηθεί η 180° στροφή του αρχηγού της στο Μακεδονικό, ήταν ότι, αν δεν το έπραττε, θα έχανε ψήφους που θα διέρρεαν σε πιο δεξιά κόμματα, όπως η Χρυσή Αυγή και οι ΑΝ.ΕΛ. Πρόκειται για ένα αμφίβολης ποιότητας επιχείρημα. Με την ίδια λογική, τα αστικά κόμματα της Γερμανίας του Μεσοπολέμου θα έπρεπε να υιοθετήσουν τον αντισημιτισμό, προκειμένου να μην καρπωθεί την ψήφο των αντισημιτών ο Χίτλερ». Και προσθέτει: «Αυτό που συνέβη στην πραγματικότητα είναι ότι, με την “τακτικιστική” στάση του, ο Κυριάκος Μητσοτάκης νομιμοποίησε πλήρως τον “λαϊκισμό”, δηλαδή το δόγμα ότι στην πολιτική δεν υπάρχουν αρχές, μόνο ψήφους». Τ. Μίχας, «Τα όρια του “τακτικισμού”», *Εφημερίδα των Συντακτών* (8-2-2018).

298. Μακρής 2018, 5.

299. Βλ. τις εύστοχες αυτές επισημάνσεις του πρέσβη Παναγιώτη Μακρή, στο Μακρής 2018, 5.

μονοπωλήσουν το όνομα Μακεδονία.³⁰⁰ Κατά συνέπεια, προς αποφυγήν μονοπωλήσεων και παρεξηγήσεων, απαιτείται μία σύνθετη διευκρινιστική ονομασία. Μέχρι σήμερα, οι επίσημες προτάσεις στις οποίες συμπεριλαμβάνεται το όνομα Μακεδονία φτάνουν τις 40 (βλ. Πίνακα).

ΠΙΝΑΚΑΣ με ονομασίες που έχουν επισήμως προταθεί³⁰¹

New Macedonia
New Republic of Macedonia
Republic of New Macedonia
Nova Makedonija
Novomakedonija
Republic of Nova Makedonija
Republika Nova Makedonija
...
North Macedonia
Northern Macedonia
Republic of North Macedonia
Republic of Northern Macedonia
Republika Severna Makedonija
Severna Makedonija
...
Upper Macedonia
Republic of Upper Macedonia
Upper Republic of Macedonia
Republika Gorna Makedonija
Gorna Makedonija
Outer Macedonia
...
Republic of Macedonia of Vardar
Republic of Vardar Macedonia
Vardar Republic of Macedonia

300. Στην Ελλάδα, με τη θέση αυτή είναι συνυφασμένος, από το 1990, ο Ευάγγελος Κωφός.

301. Ο πίνακας αυτός είναι ενδεικτικός και όχι πλήρης και εξυπακούεται ότι περιλαμβάνει μόνο τις προτάσεις που περιέχουν το όνομα Μακεδονία.

Republic of Macedonia (Vardar)
Republika Vardarska Makedonija
Vardarska Makedonija
...
Macedonia (Skopje)
Republic of Macedonia-Skopje
Republic of Macedonia (Skopje)
Republika Makedonija-Skopje
Republika Makedonija (Skopje)
Makedonija (Skopje)
...
Slavo-Macedonia
Slavomacedonia
Slavomakedonija
...
Makedonija
Republika Makedonija
...
Constitutional Republic of Macedonia
Democratic Republic of Macedonia
Independent Republic of Macedonia
Slavic-Albanian Macedonia

Διαδικαστικά, η ειρηνική επίλυση μπορεί να επέλθει μετά από αίσιο τέλος της μεσολάβησης του Νίμιτς ή άλλης μεσολάβησης, ή με επιτυχείς διμερείς διαπραγματεύσεις Αθηνών-Σκοπίων, ή ακόμη και με συνδυασμό αυτό των δύο διαδικασιών. Κατά τη γνώμη μου, προτιμότερη είναι οι απευθείας διαπραγματεύσεις, χωρίς κανένα μεσολαβητή (του ΟΗΕ ή άλλων), με στόχο την από κοινού λύση στην ονομασία της γειτονικής χώρας, χωρίς «νικητή και ηττημένο», αλλά με δύο κερδισμένους (λύση «θετικού αθροίσματος»). Υπενθυμίζω τις άτυπες διμερείς συνομιλίες που είχαν γίνει το 2001, με τις δύο πλευρές πολύ κοντά στην επίλυση του ζητήματος του ονόματος.

Τον Ιανουάριο του 2018, λίγο πριν από τη συνάντηση Τσίπρα-Ζάεφ στο Νταβός, οι προτάσεις του Νίμιτς για την ονομασία ήταν πέντε: (1) Republika Nova Makedonija (Δημοκρατία της Νέας Μακεδονίας), (2) Republika Severna Makedonija (Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας),

(3) Republika Gorna Makedonija (Δημοκρατία της Άνω Μακεδονίας), (4) Republika Vardarska Makedonija (Δημοκρατία της Μακεδονίας του Βαρδάρη) και (5) Republika Makedonija (Skopje) [Δημοκρατία της Μακεδονίας (Σκόπια)]. Τον Μάιο του 2108, έκανε την εμφάνιση της και μία νέα ονομασία στις συνομιλίες Αθήνας-Σκοπίων, Plidenska Makedonija (Μακεδονία του Πλιντεν) που προήλθε από τα Σκόπια.

Υπάρχει όμως και η ουσιαστική πλευρά του θέματος. Σε αυτό το επίπεδο, τα Σκόπια θα πρέπει (1^ο) να διασκεδάσουν τους ελληνικούς φόβους περί αλυτρωτισμού, δείχνοντας με πειστικό και χειροπιαστό τρόπο (π.χ. εξαφανίζοντας τους σχετικούς χάρτες και τα σχετικά εδάφια από τα σχολικά βιβλία κ.λπ.) ότι είναι αβάσιμοι σήμερα και στο μέλλον. Με άλλα λόγια, ότι δεν τους εκφράζει ο αλυτρωτισμός άλλων εποχών και ότι τον απορρίπτουν αναφανδόν. Επιπλέον (2^ο) να σεβαστούν την ελληνική πολιτισμική κληρονομιά σε σχέση με την αρχαία Μακεδονία. Η Αθήνα, από την πλευρά της, θα πρέπει να δείξει ότι τους σέβεται ως κυρίαρχο ανεξάρτητο κράτος και ότι τους αναγνωρίζει και τους αποδέχεται ως έθνος και ως λαό με ξεχωριστή γλώσσα από τα βουλγαρικά.

Η ουσία της από κοινού επίλυσης βρίσκεται στον αμοιβαίο σεβασμό. Για τους Σλαβομακεδόνες είναι η εξασφάλιση της αξιοπρέπειας και της ταυτότητας του έθνους τους· για τους Έλληνες να μην επιτρέπεται ο σφετερισμός της πολιτισμικής τους κληρονομιάς που αποτελεί μέρος της εθνικής ταυτότητας την οποία έχουν επιλέξει. Βέβαια, θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ότι έθνη και εθνικισμός δεν υπήρχαν πριν το 1800 και ότι το σχήμα του Παπαρρηγόπουλου είναι εθνική αφήγηση-κατασκευή, κάτι που ισχύει και για τις δύο αντίπαλες σλαβομακεδονικές εθνικές αφηγήσεις· της καταγωγής από τον Σαμουήλ και της καταγωγής από τον Μέγα Αλέξανδρο. Δυστυχώς, όμως, αυτή η οδός θα έχει λίγη απήχηση και θα είναι κατάλληλη κυρίως για ένα στενό κύκλο *sophisticated* μη εθνικιστών επιστημόνων από τις δύο πλευρές, που θα ανταλλάσσουν απόψεις μεταξύ τους, διασκεδάζοντας με τις εκατέρωθεν εθνικές αφηγήσεις και υπερβολές.

Η επίλυση επαφίεται στις δύο πλευρές στο κατάλληλο *timing* και το αν και οι δύο πλευρές είναι όντως «ώριμες» για από κοινού επίλυση. Εδώ, θα περιοριστώ να εκφράσω ορισμένες σκέψεις, προσπαθώντας να σκιαγραφήσω την επίλυση.

Ήδη από το 1993-1995, νηφάλιες *mainstream* φωνές στην Ελλάδα φρονούσαν ότι το ζήτημα του ονόματος είχε χαθεί για την Ελλάδα³⁰² και, εν πάση περιπτώσει, ότι η μη λύση «θα οδηγήσει βαθμιαία σε γενική

302. Βλ. π.χ. Βαλντέν 1994, 42. Μουζέλης 1994, 53.

καθιέρωση από τους τρίτους του ονόματος «Μακεδονία».³⁰³ Προφανώς, τώρα η κατάσταση είναι ακόμη δυσχερέστερη για την Ελλάδα, με σχεδόν 120 χώρες να έχουν αναγνωρίσει το κράτος με το συνταγματικό του όνομα, «Δημοκρατία της Μακεδονίας». Ίσως το κύριο πράγμα που διασώζει σήμερα την ελληνική πλευρά και της δίνει ελπίδες για σύνθετη ονομασία με τον όρο Μακεδονία, είναι ο εξαρχαϊσμός της κυβέρνησης Γκρούεφσκι, που προκάλεσε δυσμενή διεθνή αντίκτυπο. Ωστόσο, η στάση της Αθήνας με το βέτο στη Σύνοδο του NATO στο Βουκουρέστι (2007) δεν βοήθησε την ελληνική υπόθεση σε σχέση με το όνομα. Και τυχόν νέο βέτο θα κάνει τα πράγματα ακόμα χειρότερα, ειδικά εφόσον η γειτονική χώρα έχει μετριοπαθή ηγεσία και το NATO από την πλευρά του επιθυμεί την εν λόγω ένταξη.

Επίσης, θα πρέπει να συνεκτιμηθεί ότι το «Μακεδονία» και «Μακεδό-νες» δεν αντιστοιχεί με το Ελλάδα και Έλληνες. Η μακεδονική διάσταση αποτελεί μέρος της ελληνικής ταυτότητας, κληρονομιάς και επικράτειας και όχι το σύνολό της όπως συμβαίνει με τον γειτονικό λαό. Όπως σωστά είχε επισημάνει ο Σωτήρης Βαλντέν το 1994: «Για τη γειτονική χώρα, αποτελεί το βασικό προσδιοριστικό μιας εθνικής ταυτότητας. Συνεπώς, το ρητό που επικαλέσθηκαν επιφανείς Έλληνες διανοούμενοι... “το όνομά μου είναι η ψυχή μου”, ισχύει πολύ περισσότερο για τους γείτονες».³⁰⁴ Αυτή τη σημαντική διάσταση την έχουν άλλωστε δηλώσει και εκείνοι αρκετές φορές.³⁰⁵ Επίσης, έχουν πει ότι οποιαδήποτε αλλαγή, ακόμη και μία σύνθετη ονομασία, θα ήταν γι’ αυτούς μεγάλη θυσία, σχεδόν ατιμωτική. Και αναρωτιούνται: αξίζει ένα έθνος που παζαρεύει για την ίδια του την ταυτότητα;

Επιπλέον, η ευθύνη της Ελλάδας για την κατάσταση αυτή, με την αρχική αδιάλλακτη στάση της που έβλαψε τη χώρα αυτή κατά τρόπο καίριο (ασφάλεια, οικονομία και γόητρο), είναι αδιαμφισβήτητη και βέβαια πασίγνωστη διεθνώς, σε συνδυασμό και με τη κατάπυκτη «ανίερη συμμαχία» με τον Μιλόσεβιτς. Ατοπήματα τέτοιου διαμετρήματος συνήθως πληρώνονται και μάλιστα ακριβά.

Έτσι, έρχομαι στο διά ταύτα. Υπάρχουν δύο λύσεις και δύο αντίστοιχες δημόσιες συγγνώμες.

Μία πρώτη λύση είναι βέβαια η σύνθετη ονομασία, η οποία, όμως, θα πρέπει να είναι κυρίως της επιλογής της γείτονος και εν πάση περιπτώσει

303. Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, Παπούλιας & Τζούνης 1995, 33.

304. Βαλντέν 1994, 37.

305. Το καίριο αυτό επιχείρημα το άκουσα πρώτη φορά από Αυστραλούς «Μακεδόνες», μέλη ΜΚΟ, κατά την πολύμηνη Διάσκεψη της ΔΑΣΕ στο Ελσίνκι το 1992, και ομολογώ ότι δυσκολεύτηκα να τους απαντήσω.

κάτι με το οποίο θα «μπορούσε να ζήσει», για να χρησιμοποιήσω τη γνωστή αγγλική έκφραση, αφού θα κληθεί να αλλάξει το όνομα που χρησιμοποιεί εδώ και τρίτα τέταρτα του αιώνα. Και, εξυπακούεται, απαράβατος όρος για όποια σύνθετη ονομασία θα πρέπει να είναι η συμπερίληψη του ονόματος «Μακεδονία»: αυτό ακριβώς σημαίνει σύνθετη ονομασία που είναι και η επίσημη ελληνική θέση από το 2000 μέχρι σήμερα.

Μία δεύτερη λύση είναι η αποδοχή του ονόματος «Μακεδονία» και «Μακεδόνες», ει δυνατόν, στα σλαβομακεδονικά (*Makedonija*), μια και δεν πρόκειται γι’ αυτή καθαυτή την ελληνική ταυτότητα και κληρονομιά, αλλά μόνο για τμήμα της. Η αρχαία μακεδονική ταυτότητα είναι μία από τις ελληνικές κληρονομίες και πάντως όχι σημαντικότερη από την τεράστια πολιτιστική προσφορά της Αθήνας και άλλων ελληνικών πόλεων-κρατών νοτίως του Αλιάκμονα και του Ολύμπου. Και αυτή η δεύτερη κληρονομιά είναι που αποτελεί την κύρια αρχαία ελληνική προσφορά στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο πολιτισμό. Το *quid pro quo* εδώ, για μία τυχόν γενναιόδωρη αποδοχή από πλευράς Αθήνας του σκέτο «Μακεδονία» ή *Makeonija*, είναι από πλευράς Σκοπίων η εγκατάλειψη μια για πάντα του σφετερισμού της κληρονομιάς της Αρχαίας Μακεδονίας.

Σε σχέση με την πρώτη λύση, η «μακεδονική» γενναιοδωρία στο να δεχθούν να αλλάξουν το όνομά τους μετά από επίσημη χρήση 75 ετών (δηλαδή από τρεις γενιές) θα είχε μεγαλύτερη απήχηση και θα βοηθούσε στην αποδοχή από το κοινό τους, αν συνοδευόταν από μία συγγνώμη από την ελληνική πλευρά για την απαράδεκτη ελληνική στάση κατά την περίοδο 1991-1995, τα εμπάργγο που γονάτισαν τη γειτονική χώρα, τις ύβρεις, την αλαζονεία. Η ελληνική γενναιοδωρία, στην περίπτωση της δεύτερης λύσης, θα είχε μεγαλύτερη απήχηση και θα βοηθούσε στην αποδοχή από το ελληνικό κοινό, αν συνοδευόταν από μία συγγνώμη από την άλλη πλευρά για τον εξαρχαϊσμό που, αν μη τι άλλο, είναι και κιτς.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αθανασιάδης, Χάρης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία: έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015).

Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος Α., *Εθνοτική διαπάλη στη Μακεδονία (1894-1904): η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ηρόδοτος, 1999).

Βαληνάκης, Γιάννης & Σωτήρης Ντάλης (επιμ.), *Το ζήτημα των Σκοπίων:*

- απόπειρες αναγνώρισης και η ελληνική στάση. *Επίσημα Κείμενα 1990-1996* (Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Ι. Σιδέρης, 1996).
- Βαλντέν, Σωτήρης, *Μακεδονικό και Βαλκάνια, 1991-1994: η αδιέξοδη πορεία της ελληνικής πολιτικής* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1994).
- Βερέμης, Θάνος & Θεόδωρος Κουλουμπής, *Ελληνική εξωτερική πολιτική: προοπτικές και προβληματισμοί* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1994).
- Βλασιδής, Βλάσης, «Η αυτονομία της Μακεδονίας: από τη θεωρία στην πράξη», Βασίλης Κ. Γούναρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης & Γιώργος Β. Αγγελόπουλος (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1997).
- Γκλιγκόροφ, Κίρο, *Απομνημονεύματα* (Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική, 2001) [2000].
- Γούναρης, Βασίλης Κ., «Οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940», Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης & Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 1997α).
- Γούναρης, Βασίλης Κ., «Εισαγωγικές παρατηρήσεις», Βασίλης Κ. Γούναρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης & Γιώργος Β. Αγγελόπουλος (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1997β).
- Γούναρης, Βασίλης Κ., «Ανακυκλώνοντας τις παραδόσεις: εθνοτικές ταυτότητες και μειονοτικά δικαιώματα στη Μακεδονία», Βασίλης Κ. Γούναρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης & Γιώργος Β. Αγγελόπουλος (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1997γ).
- Γούναρης, Βασίλης Κ., *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων: από τον Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο* (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007).
- Γούναρης, Βασίλης Κ., *Το μακεδονικό ζήτημα από τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις* (Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2010).
- Δάγκας, Αλέξανδρος & Γιώργος Λεοντιάδης, *Κομιντέρν και Μακεδονικό Ζήτημα: το ελληνικό παρασκήνιο, 1924* (Αθήνα: Επίκεντρο, 1997).
- Διάλλα, Άντα, «“Οι φίλοι των Βουλγάρων ουδέποτε δύνανται να ώσι συνάμα φίλοι Ελλήνων”», «Εν έτει ...» 1878/1922 (Αθήνα: Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας, 2008).
- Ελεφάντης, Άγγελος, «Από την εθνική έξαρση στο περιθώριο», Αντώνης Λιάκος, Άγγελος Ελεφάντης, Αντώνης Μανιτάκης & Δαμιανός Παπαδημητρώπουλος, *Ο Ιανός του εθνικισμού και η ελληνική βαλκανική πολιτική* (Αθήνα: Εκδόσεις Ο Πολίτης, 1993).

- Εμπειρίκος, Λεωνίδας, «Η σημασία της παραδοσιακής μουσικής στον καθορισμό των εθνοφυλετικών ορίων και η ιδεολογική χρήση της λαογραφίας», Τάσος Κωστόπουλος, Λεωνίδας Εμπειρίκος & Δημήτρης Λιθοξόου, *Ελληνικός εθνικισμός, Μακεδονικό Ζήτημα: η ιδεολογική χρήση της ιστορίας* (Αθήνα: Έκδοση της Κίνησης Αριστερών, 1992).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, «Οι εικόνες του “εθνικού εαυτού” και του “άλλου” στις διεθνείς σχέσεις: η περίπτωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», *Σύγχρονα Θέματα*, 54, 18 (1995).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Η Ελλάδα και ο «εξ ανατολών κίνδυνος»: αδιέξοδα και διέξοδοι* (Αθήνα: Πόλις, 2001).
- Θεοδωρόπουλος, Βύρων, Ευστάθιος Λαγάκος, Γεώργιος Παπούλιας & Ιωάννης Τζούνης, *Σκέψεις και προβληματισμοί για την εξωτερική μας πολιτική* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1995).
- Καράβας, Σπύρος, «Οι εθνογραφικές περιπέτειες του “ελληνισμού” (1876-1878), Α (1876-1877)», *Τα Ιστορικά*, 36 (2002).
- Καράβας, Σπύρος, «Οι εθνογραφικές περιπέτειες του “ελληνισμού” (1876-1878), Β (1877-1878)», *Τα Ιστορικά*, 37 (2003).
- Καράβας, Σπύρος, «Η Μεγάλη Βουλγαρία και η “Μικρή” Ιδέα», «Εν έτει ...» 1878/1922 (Αθήνα: Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας, 2008).
- Καραμανωλάκης, Βαγγέλης Δ., *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)* (Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2006).
- Κοππά, Μαριλένα, *Μία εύθραυστη δημοκρατία: η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1994).
- Κοππά, Μαριλένα, «ΠΓΔ Μακεδονίας: οι δυσκολίες δεν τελείωσαν ακόμη...», Ιωάννης Αρμακόλας & Θάνος Π. Ντόκος (επιμ.), *Από τα Βαλκάνια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: προκλήσεις και προοπτικές στον 21^ο αιώνα* (Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2010).
- Κουμπουρλής, Γιάννης, «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους στους εκπροσώπους του Ελληνικού Διαφωτισμού: η διαμάχη για το όνομα του έθνους και οι απόψεις για τους αρχαίους Μακεδόνες και Βυζαντινούς», *Δοκιμές*, 13-14 (2005).
- Κύρκος, Λεωνίδας, *Το αδιέξοδο βήμα του εθνικισμού: σκέψεις για το Μακεδονικό* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1993).
- Κύρου, Αλέξης Α., *Οι Βαλκανικοί γείτονές μας* (Αθήνα, 1962).
- Κωστόπουλος, Τάσος, «Η άλλη όψη του Μακεδονικού Αγώνα», Τάσος Κωστόπουλος, Λεωνίδας Εμπειρίκος & Δημήτρης Λιθοξόου, *Ελληνι-*

- κός εθνικισμός, *Μακεδονικό Ζήτημα: η ιδεολογική χρήση της ιστορίας* (Αθήνα: Έκδοση της Κίνησης Αριστερών, 1992).
- Κωστόπουλος, Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα: κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία* (Αθήνα: Μαύρη Λίστα, 2000).
- Κωστόπουλος, Τάσος, «Ετερογλωσσία και αφομοιωτικοί σχεδιασμοί: η περίπτωση της ελληνικής Μακεδονίας μετά την απελευθέρωση (1912-1913)», *Τα Ιστορικά*, 36 (Ιούνιος 2002).
- Κωφός, Ευάγγελος, «Ο Μακεδονικός αγώνας στη γιουγκοσλαβική ιστοριογραφία» (Θεσσαλονίκη: IMXA, Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, 1987).
- Κωφός, Ευάγγελος, «Εισαγωγή», Γιάννης Βαληνάκης & Σωτήρης Ντάλης (επιμ.), *Το ζήτημα των Σκοπίων: απόπειρες αναγνώρισης και η ελληνική στάση. Επίσημα Κείμενα 1990-1996* (Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Ι. Σιδέρης, 1996).
- Κωφός, Ευάγγελος, «Ελληνικό κράτος και μακεδονικές ταυτότητες (1950-2005)», Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασίδης & Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2008).
- Λιάκος, Αντώνης, «Βαλκανική κρίση και εθνικισμός», Αντώνης Λιάκος, Άγγελος Ελεφάντης, Αντώνης Μανιτάκης & Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, *Ο Ιανός του εθνικισμού και η ελληνική βαλκανική πολιτική* (Αθήνα: Εκδόσεις Ο Πολίτης, 1993).
- Λιβάνιος, Δημήτρης, «Πολιτικές εξελίξεις στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία (1941-1948)», Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Βαλκάνια: από το διπολισμό στη νέα εποχή* (Αθήνα: Εκδόσεις «Γνώση», 1994).
- Λιθοξόου, Δημήτρης, *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα: ατασθαλίες της ελληνικής ιστοριογραφίας* (Αθήνα: Εκδόσεις Λεβιάθαν, 1991).
- Λιθοξόου, Δημήτρης, «Το Μακεδονικό Ζήτημα και η συγκρότηση του Ελληνικού εθνικού μύθου», Τάσος Κωστόπουλος, Λεωνίδας Εμπειρίκος & Δημήτρης Λιθοξόου, *Ελληνικός εθνικισμός, Μακεδονικό Ζήτημα: η ιδεολογική χρήση της ιστορίας* (Αθήνα: Έκδοση της Κίνησης Αριστερών, 1992).
- Μαζαράκης-Αινιάν, Ι.Κ., *Το Μακεδονικό ζήτημα και η γέννηση του νέου Μακεδονικού Ζητήματος* (με 6 χάρτες γεωγραφικούς και στατιστικούς) (Αθήνα: Εκδόσεις «Δωδώνη», 1992).
- Μακρής, Π.Κ., «Τα μυστικά του βάλτου της μακεδονικής ονομασίας...», *Διπλωματικός Ταχυδρόμος/Le courrier diplomatique* (Φεβρουάριος 2018).

- Μίχας, Τάκης, *Ανίερη συμμαχία: Ελλάδα και Σερβία του Μιλόσεβιτς* (Αθήνα: Εκδόσεις Ελάτη, 2003).
- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, «Μειονοτικές ευαισθησίες και εκπαιδευτικά προβλήματα: Η περίπτωση του *Abecedar*», Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης (επιμ.), *Γλώσσες, Αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια* (Αθήνα: Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, Εκδόσεις Κριτική, 1999).
- Μουζέλης, Νίκος, *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1994).
- Παπακωνσταντίνου, Μιχάλης, *Το ημερολόγιο ενός πολιτικού: η εμπλοκή των Σκοπίων* (Αθήνα: Εστία, 1994).
- Ριζάς, Σωτήρης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα: εξωτερική επέμβαση και ελληνική πολιτική* (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1996).
- Ροζάκης, Χρήστος, «Η κρίση στη Γιουγκοσλαβία», Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Βαλκάνια: από το διπολισμό στη νέα εποχή* (Αθήνα: Εκδόσεις «Γνώση», 1994).
- Ροζάκης, Χρήστος, *Πολιτικές και νομικές διαστάσεις της Μεταβατικής Συμφωνίας της Νέας Υόρκης μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔΜ* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1996).
- Σημίτης, Κώστας, *Πολιτική για μία δημιουργική Ελλάδα, 1996-2004* (Αθήνα: Πόλις, 2005).
- Σκουλαρίκη, Αθηνά, «Ο δημόσιος λόγος για το έθνος με αφορμή το Μακεδονικό (1991-1995)», Μαρία Κοντοχρήστου (επιμ.), *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007).
- Σκουλαρίκη, Αθηνά, «Μακεδονικό: πόσο δόκιμος είναι ο όρος αλυτρωτισμός;», *Σύγχρονα Θέματα*, 101 (Απρίλιος-Ιούνιος 2008).
- Σκουλαρίκη, Αθηνά, «“Είδαμε τα Σκόπια σαν σε όνειρο...”. Η μνημειακή αναπαράσταση της εθνικής αφήγησης: ηγεμονικός ρόλος και πολιτική αντιπαράθεση για το σχέδιο “Σκόπια 2014”», *Σύγχρονα Θέματα*, 136 (Μάρτιος 2017).
- Σκουλαρίκη, Αθηνά & Λεωνίδας Εμπειρίκος, «Το Μακεδονικό από την Μεταπολίτευση ως την κρίση της δεκαετίας του '90», *Αρχειοτάξιο*, 11 (Ιούνιος 2009).
- Σκυλακάκης, Θόδωρος, *Στο όνομα της Μακεδονίας* (Αθήνα: Ελληνική Ευροεκδοτική, 1995).
- Σφέτας, Σπυρίδων, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας: μία επώδυνη διαδικασία* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 2003).
- Σφέτας, Σπυρίδων, «Κατευθύνσεις της σύγχρονης σλαβομακεδονικής ιστοριογραφίας», Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασίδης & Ευάγγε-

- λος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2008).
- Τάρκας, Αλέξανδρος Γ., *Αθήνα - Σκόπια: πίσω από τις κλειστές πόρτες* (Αθήνα: Λαβύρινθος, 1995), τόμος Α και τόμος Β.
- Τζιαμπήρης, Αριστοτέλης Κ., *Διεθνείς Σχέσεις και Μακεδονικό Ζήτημα* (Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, 2003).
- Τζιαμπήρης, Αριστοτέλης, «Η εποχή του Κίρο Γκλιγκόροφ και το ζήτημα της ονομασίας», *Foreign Affairs*, Hellenic Edition (23-3-2003).
- Φραγκουδάκη, Άννα & Θάλεια Δραγώνα, «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997).
- Aarbakke, Vemund, «Εσωτερικές συγκρούσεις και εμφύλιοι πόλεμοι: το βουλγαρικό κίνημα στη Μακεδονία κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο», Βασίλης Κ. Γούναρης, Στάθης Ν. Καλύβας & Ιωάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2010).

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Aarbakke, Vemund, *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia, 1870-1913* (Boulder: East European Monographs, 2003).
- Aarbakke, Vemund, 'Who can mend a Broken Heart? Macedonia's Place in Modern Bulgarian History', Ioannis, D. Stefanidis, Vlasia Vlasidis & Evangelos Kofos (επιμ.), *Macedonian Identities through Time: Interdisciplinary Approaches* (Θεσσαλονίκη: Foundation of the Museum for the Macedonian Struggle, Epikentro, 2010) [2008].
- Aarbakke, Vemund, βλ. επίσης ελληνόγλωσση βιβλιογραφία (προς το τέλος).
- Aleksov, Bojan, 'Documentation: One Hundred Years of Yugoslavia: The Vision of Stojan Novaković Revisited', *Nationalities Papers*, 39, 6 (2011).
- Balalovska, Kristina, 'Between "the Balkans" and "Europe": A Study of the Contemporary Transformation of Macedonian Identity', *Journal of Contemporary European Studies*, 12, 2 (2004).
- Banac, Ivo, *The National Question in Yugoslavia* (Ithaca: Cornell University Press, 1993) [1984].
- Barker, Elizabeth, *Macedonia. Its Place in Balkan Power Politics* (Λονδίνο: Royal Institute of International Affairs, 1950).
- Borza, Eugene N., *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon* (Princeton: Princeton University Press, 1990).
- Brown, Keith, 'A Rising to Count On: Ilinden between Politics and History in Post-Yugoslav Macedonia', Victor Roudometof (επιμ.), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics* (Boulder: East European Monographs, Columbia University Press, 2000).
- Brown, Keith, *The Past in Question: Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation* (Princeton: Princeton University Press, 2003).
- Brunnbauer, Ulf, 'Serving the Nation: Historiography in the Republic of Macedonia (FYROM) after Socialism', *Historiein*, 4 (2003-2004).
- Brunnbauer, Ulf, 'Ancient Nationhood and the Struggle for Statehood: Historiographical Myths in the Republic of Macedonia', Pål Kolstø (επιμ.), *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe* (Λονδίνο: Hurst & Company, 2005α).
- Brunnbauer, Ulf, "'Pro-Serbian" vs "Pro-Bulgarian": Revisionism in Post-Socialist Macedonian Historiography', *History Compass*, 3 (2005β).
- Bulgarian Academy of Sciences (Institute of History, Bulgarian Language Institute), *Macedonia: Documents and Material* (Σόφια: Bulgarian Academy of Sciences, 1978).
- Connor, Walker, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 1984).
- Cowan, Jane K. & K.S. Brown, 'Introduction: Macedonian Inflections', Jane K. Cowan (επιμ.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference* (Λονδίνο: Pluto Press, 2000).
- Dakin, Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913* (Θεσσαλονίκη: Institute for Balkan Studies, 1966).
- Danforth, Loring M., *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World* (Princeton: Princeton University Press, 1995).
- Daskalov, Roumen, *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival* (Βουδαπέστη: Central European University Press, 2004).
- Daskalov, Roumen, 'Bulgarian-Greek Dis /Entanglements', Roumen Daskalov & Tchavdar Marinov (επιμ.), *Entangled Histories of the Balkans, Volume One: National Ideologies and Language Policies* (Leiden: Brill, 2013).
- Drezov, Kyril, 'Macedonian Identity: An Overview of the Major Claims', James Pettifer (επιμ.), *The New Macedonian Question* (Basingstoke: Macmillan Press, 1999).
- Friedman, Victor, 'Macedonian Language and Nationalism during the Nineteenth and Early Twentieth Centuries', *Balkanista*, 2 (1975).

- Friedman, Victor, 'The Modern Macedonian Standard Language and its Relation to Modern Macedonian Identity', Victor Roudometof (επιμ.), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics* (Boulder: East European Monographs, Columbia University Press, 2000).
- Gligorov, Kiro, βλ. Γκλιγκόροφ.
- Gounaris, Basil C., 'Historiography on the Struggle for Macedonia 1904-8', Peter Mackridge & Eleni Yannakakis (επιμ.), *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912* (Οξφόρδη: BERG, 1997).
- Gounaris, Basil C., 'Greek Views of Macedonia: From the Enlightenment to the First World War', Ioannis, D. Stefanidis, Vlasia Vlasidis & Evangelos Kofos (επιμ.), *Macedonian Identities through Time: Interdisciplinary Approaches* (Θεσσαλονίκη: Foundation of the Museum for the Macedonian Struggle, Epikentro, 2010 [2008]).
- Gounaris, Vasilis & Iakovos Mihailidis, 'The Pen and the Sword: Reviewing the Historiography of the Macedonian Question', Victor Roudometof (επιμ.), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics* (Boulder: East European Monographs, Columbia University Press, 2000).
- Hammond, N.G.L., *A History of Greece to 322 BC* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1967, 2nd edition).
- Hornblower, Simon, 'Greek Identity in the Archaic and Classical Periods', Katerina Zacharia (επιμ.), *Hellenisms: Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity* (Aldershot: Ashgate Variorum, 2008).
- Hranova, Alben, 'Historical Myths: The Bulgarian Case of Pride and Prejudice', Pål Kolstø (επιμ.), *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe* (Λονδίνο: Hurst & Company, 2005).
- Karakasidou, Anastasia N., *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1997).
- Katsanos, Konstantinos, 'Macedonia of the Serbs, 1870-1941: From Old Serbia to Southern Serbia', Ioannis, D. Stefanidis, Vlasia Vlasidis & Evangelos Kofos (επιμ.), *Macedonian Identities through Time: Interdisciplinary Approaches* (Θεσσαλονίκη: Foundation of the Museum for the Macedonian Struggle, Epikentro, 2010) [2008].
- Kofos, Evangelos, *Nationalism and Communism in Macedonia: Civil Conflict, Politics of Mutation, National Identity* (Νέα Υόρκη: Aristide D. Karatzas Publisher, 1993) [1964].

- Kofos, Evangelos, 'The Macedonian Question: The Politics of Mutation', Institute for Balkan Studies, 27 (Μάρτιος 1985).
- Kofos, Evangelos, 'The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece (1943-1949)', Hellenic Foundation for Defense and Foreign Policy, Occasional Paper No3 (1989).
- Kofos, Evangelos, 'National Heritage and National Identity in Nineteenth- and Twentieth-Century Macedonia', Martin Blinkhorn & Thanos Veremis (επιμ.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality* (Αθήνα: Sage-ELIAMEP, 1990).
- Kofos, Evangelos, 'Greek Policy Considerations over FYROM Independence and Recognition', James Pettifer (επιμ.), *The New Macedonian Question* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1999).
- Kofos, Evangelos, 'The Unresolved "Difference over the Name": A Greek Perspective', Evangelos Kofos & Vlasia Vlasidis (επιμ.), *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)* (Αθήνα: ELIAMEP, 2005).
- Lafazanovski, Ermis, 'The Intellectual as Place of Memory: Krste Petkov Misirkov's Role in the Macedonian and Moldavian National Movements', Ulf Brunnbauer & Hannes Grandits (επιμ.), *The Ambiguous Nation: Case Studies from Southeastern Europe in the 20th Century* (Μόναχο: Oldenbourg Verlag, 2013).
- Livieratos, Evangelos, 'On the Cartographic Placement of the Toponym "Macedonia"', Ioannis, D. Stefanidis, Vlasia Vlasidis & Evangelos Kofos (επιμ.), *Macedonian Identities through Time: Interdisciplinary Approaches* (Θεσσαλονίκη: Foundation of the Museum for the Macedonian Struggle, Epikentro, 2010) [2008].
- Lunt, Horace G, 'The Creation of Standard Macedonian: Some Facts and Attitudes', *Anthropological Linguistics*, 1, 5 (1959).
- Liakos, Antonis, 'Modern Greek Historiography (1974-2000). The Era of Transition from Dictatorship to Democracy', Ulf Brunnbauer (επιμ.), *(Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism* (Βερολίνο: LIT, 2004).
- Livanios, Dimitris, *The Macedonian Question: Britain and the Southern Balkans 1939-1949* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2008).
- Mackridge, Peter & Eleni Yannakakis (επιμ.), *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912* (Οξφόρδη: BERG, 1997).
- Marinov, Tchavdar, 'Famous Macedonia, the Land of Alexander: Macedonian Identity at the Crossroads of Greek, Bulgarian and Serbian Nationalism', Roumen Daskalov & Tchavdar Marinov (επιμ.), *Entangled His-*

- tories of the Balkans, Volume One: National Ideologies and Language Policies* (Leiden: Brill, 2013α).
- Marinov, Tchavdar, 'In Defense of the Native Language: The Standardization of the Macedonian Language and the Bulgarian-Macedonian Linguistic Controversies', Roumen Daskalov & Tchavdar Marinov (επιμ.), *Entangled Histories of the Balkans, Volume One: National Ideologies and Language Policies* (Leiden: Brill, 2013β).
- Michailidis, Iakovos D., 'On the Other Side of the River: The Defeated Slavophones and Greek History', Jane K. Cowan (επιμ.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference* (Λονδίνο: Pluto Press, 2000).
- Michailidis, Iakovos D., 'What "Macedonia for the Macedonians"? Politics and History in Yugoslav Macedonia', Ioannis, D. Stefanidis, Vlasidis Vlasidis & Evangelos Kofos (επιμ.), *Macedonian Identities through Time: Interdisciplinary Approaches* (Θεσσαλονίκη: Foundation of the Museum for the Macedonian Struggle, Epikentro, 2010) [2008].
- Palmer, Stephen & Robert R. King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question* (Hamden: Archon Books, 1971).
- Perry, Duncan M., *The Politics of Terror: The Macedonian Revolutionary Movements, 1893-1903* (Durham: Duke University Press, 1988).
- Perry, Duncan M., 'Macedonia: Balkan Miracle or Balkan Disaster?', *Current History*, 95 (1996).
- Pettifer, James, 'The New Macedonian Question', James Pettifer (επιμ.), *The New Macedonian Question* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1999).
- Poulton, Hugh, *Who are the Macedonians?* (Λονδίνο: Hurst and Company, 1995).
- Ristovski, Blaže, *Macedonia and the Macedonian People* (Vienna-Skopje: Simag Holding, 1999).
- Rossos, Andrew, 'Macedonianism and Macedonian Nationalism on the Left', Ivo Banac & Katherine Verdery (επιμ.), *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe* (New Haven: Yale University Press, 1995).
- Roudometof, Victor, 'Nationalism and Identity Politics in the Balkans: Greece and the Mediterranean Question', *Journal of Modern Greek Studies*, 14, 2 (1996).
- Roudometof, Victor, 'Culture, Identity, and the Macedonian Question: An Introduction', Victor Roudometof (επιμ.), *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics* (Boulder: East European Monographs, Columbia University Press, 2000).

- Roudometof, Victor, *Nationalism, Globalization and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans* (Westport: Greenwood Press, 2001).
- Shea, John, *Macedonia and Greece: The Struggle to Define a New Balkan Nation* (Jefferson: McFarland and Company, 2008) [1997].
- Stavrianos, L.S., *The Balkans since 1453* (London: Hurst & Co, 2000) [1958].
- Stefoska, Irena, 'Nation, Education and Historiographic Narratives: The Case of the Socialist Republic of Macedonia (1944-1990)', Ulf Brunnbauer & Hannes Grandits (επιμ.), *The Ambiguous Nation: Case Studies from Southeastern Europe in the 20th Century* (Μόναχο: Oldenbourg Verlag München, 2013).
- Tashkovski, Dragan, *The Macedonian Nation* (Σκόπια: Nik. Nasha Kniga, 1976).
- Todoroff, Kosta, 'The Macedonian Organization Yesterday and Today', *Foreign Affairs*, 6 (1927-1928).
- Troebst, Stefan, 'IMRO+100=FYROM? The Politics of Macedonian Historiography', James Pettifer (επιμ.), *The New Macedonian Question* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1999).
- Tziampiris, Aristotle, 'The Name Dispute in the Former Yugoslav Republic of Macedonia after the Signing of the Interim Accord', Evangelos Kofos & Vlasidis Vlasidis (επιμ.), *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)* (Αθήνα: ELIAMEP, 2005).
- Vangeli, Anastas, 'Nation-Building Ancient Macedonian Style: The Origins and the Effects of the So-Called Antiquization in Macedonia', *Nationalities Papers*, 39, 1 (2011).
- Veremis, Thanos, *Greece's Balkan Entanglement* (Αθήνα: ELIAMEP, 1995).
- Wilkinson, H.R., *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia* (Liverpool: Liverpool University Press, 1951).
- Xydopoulos, Ioannis, 'Macedonians and Southern Greeks: Sameness and Otherness from the Classical Period to the Roman Conquest', Ioannis D. Stefanidis, Vlasidis Vlasidis & Evangelos Kofos (επιμ.), *Macedonian Identities through Time: Interdisciplinary Approaches* (Θεσσαλονίκη: Foundation of the Museum for the Macedonian Struggle, Epikentro, 2010) [2008].
- Zahariadis, Nikolaos, 'Nationalism and Small-State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue', *Political Science Quarterly*, 109 (1994).

Zahariadis, Nikolaos, 'Greek Policy toward the Former Yugoslav Republic of Macedonia, 1991-1995', *Journal of Modern Greek Studies*, 14, 2 (1996).

Zotiades, George B., *The Macedonian Controversy* (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1961) [1954].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ

Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις, με κομβικό σημείο αναφοράς για την Ελλάδα το Βορειοηπειρωτικό ως εθνικό θέμα, βρίσκονται σήμερα εκτός του σκληρού πυρήνα των εθνικών θεμάτων εδώ και πάνω από είκοσι χρόνια, ειδικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά, με την υιοθέτηση του Συμφώνου Φιλίας μεταξύ των δύο κρατών το 1996 και τη σχετική βελτίωση των ελληνοαλβανικών σχέσεων. Το Βορειοηπειρωτικό, ωστόσο, είχε θέσει σε τροχιά δύο άλλα θέματα: την τύχη της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία και το θέμα των Τσάμηδων.

Το Βορειοηπειρωτικό, υπό την αρχική του μορφή, ως ελληνική διεκδίκηση, εξακολουθεί να βρίσκεται στην ατζέντα των Βορειοηπειρωτικών σωματείων στην Ελλάδα και στη Βόρειο Αμερική και να αποτελεί μέρος της φαρέτρας των εθνικών θεμάτων για τους πλέον αμετανόητους Έλληνες εθνικιστές μέχρι και σήμερα. Στην αφήγησή τους, η στάση διαδοχικών ελληνικών κυβερνήσεων, από το 1913 μέχρι σήμερα, που δεν κατόρθωσαν –ή αδιαφόρησαν για– την ενσωμάτωση της «Βορείου Ηπείρου» στην Ελλάδα συνιστά εθνική «τραγωδία»¹ και βρίσκεται στα όρια της «εθνικής μειοδοσίας»² ή, κατά μία άλλη εκδοχή, διαπράχθηκε «έγκλημα» σε βάρος της Βορείου Ηπείρου με κύριες υπεύθυνες τις Μεγάλες Δυνάμεις.³ Η τραγική διαπίστωση γι' αυτούς είναι ότι η «Βόρειος Ήπειρος» απελευθερώθηκε τρεις φορές από τα ελληνικά στρατεύματα, το 1912, το 1914 και το 1940, αλλά παραμένει ακόμη υπό «ξένο ζυγό», υπόδουλη.⁴ Από την πλευρά της ίδιας της μειονότητας, ή για την ακρίβεια μίας μερίδας αυτής,

1. Κοραντής 2010.

2. Μυλωνάς 1987.

3. Κύρου 1955, 224.

4. Ευσταθιάδης 1949/1950, 741. Κοραντής 2010, 16. Papadakis 1958, 4.